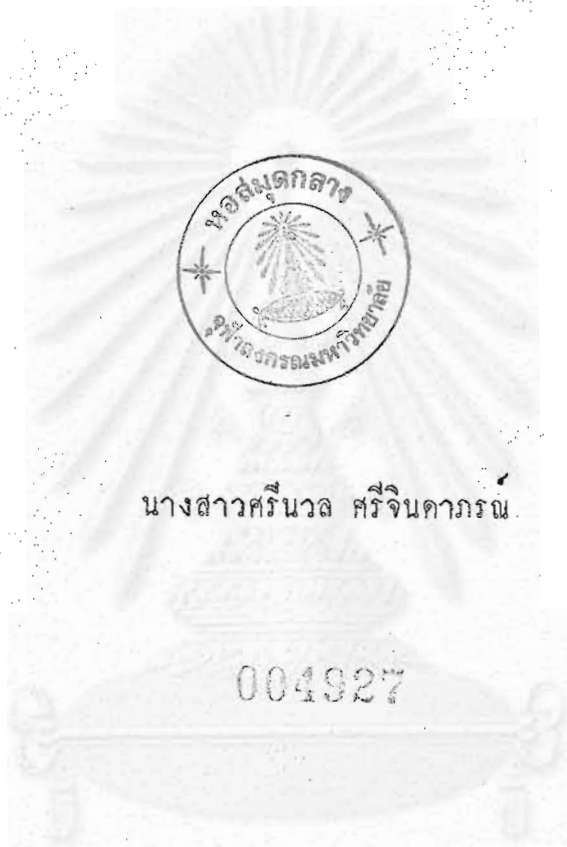

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง
ความหลุดพ้นตามทรรพนะพระพุทธานิกายเถรวาทและนิกายเซ็น

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของกรศึกษาของมหาบัณฑิตศึกษาศาสตร์บัณฑิต

ภาควิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2523

THE CONCEPT OF LIBERATION OF THERAVADA AND ZEN BUDDHISM

A COMPARATIVE STUDY

Miss Srinual Srichindapon

A Thesis Submitted in Partial Fulfilment of the Requirement

for the Degree of Master of Arts

Department of Philosophy

Graduate School

Chulalongkorn University

1980

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การศึกษเปรียบเทียบ เรื่องความหลุดพ้นตามทรรศนะ

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายเซ็น

ชื่อนิสิต

นางสาวศรีนวล ศรีจินดาภรณ์

อาจารย์ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รั้ง

ภาควิชา

ปรัชญา

ปีการศึกษา

2522

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะเปรียบเทียบคำสอนที่เกี่ยวกับความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายเซ็น แม้ว่าเถรวาทและเซ็นจะเป็นพระพุทธศาสนาที่ต่างนิกายก็ตาม แต่ทั้งสองนิกายก็มีความเชื่อในเรื่องความหลุดพ้นเหมือนกัน และต่างก็ถือว่าความหลุดพ้นเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญสูงสุด ประเด็นที่มุ่งเปรียบเทียบ ได้แก่ หลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความหลุดพ้น, จุดมุ่งหมายสูงสุด, วิถีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น, ขั้นตอนของความหลุดพ้น, และผู้เข้าถึงความหลุดพ้น จากการวิจัยได้พบว่า พระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายนี้มีสิ่งที่คล้ายและแตกต่างกันในประเด็นที่สำคัญดังต่อไปนี้

สำหรับหลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความหลุดพ้น เช่นมีกพุทธถึง ความว่าง, คุณยคา และปริศนาธรรมต่าง ๆ เมื่อพิจารณาถึงสาระสำคัญของคำสอนเหล่านี้จะพบว่า คำสอนเหล่านี้มีใจของใหม่ที่ต่างไปจากของฝ่ายเถรวาท แต่เป็นการย้ำหลักธรรมในเรื่องอนัตตาของฝ่ายเถรวาทนั่นเอง จึงพอจะกล่าวได้ว่า หลักธรรมต่างๆของเซ็นกับเถรวาทนั้นเข้ากันได้ในตัว

เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายสูงสุด จากการวิจัยทำให้เราทราบว่า ทั้งเถรวาทและเซ็น มีความเห็นสอดคล้องว่า ชีวิตเป็นสภาพที่มากไปทุกข์ทุกข์ การพ้นจากทุกข์จึงเป็น

สิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ทั้งสองนิกายจึงมีจุดมุ่งหมายปลายทางอย่างเดียวกัน คือ แสวงหาแนวทางที่จะทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง แล้วบรรลุถึงความสุขอันยั่งยืนถาวร ส่วนที่ต่างกันก็คือ เช่น เน้นความหลุดพ้นชนิดที่เร่งด่วนกว่าฝ่ายเถรวาท

เกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น จะพบว่า การปฏิบัติธรรมของเถรวาทและเซ็นมีปฏิฐานอยู่บนศีล สมาธิ ปัญญา หรือระบบมีขั้นตอนปฏิบัติอย่างเดียวกัน แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยที่ต่างกันอยู่บ้าง เช่น ฝ่ายเถรวาทมีการพิจารณาร่างกายว่าเป็นของปฏิญู แต่ฝ่ายเซ็นไม่มี ฝ่ายเซ็นนิยมการขบปริศนาธรรม ในขณะที่ฝ่ายเถรวาทไม่นิยม เป็นต้น

อนึ่ง การวิจัยเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับความหลุดพ้นนี้ นับว่าได้ทำความลำบากแก่ผู้วิจัยอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะเรื่องของความหลุดพ้นนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวของกับสภาวะภายใน อันผู้วิจัยเข้าถึงเท่านั้น จึงจะรู้อย่างแท้จริง อีกทั้งยังมีเหตุผลอื่น ๆ อีก อาทิ ความลึกลับซับซ้อน อันจะต้องอาศัยการปฏิบัติทดลองซึ่งกินเวลานาน ดังนั้น การวิจัยเชิงเปรียบเทียบเท่าที่ทำได้ทำมา เห็นว่าเป็นไปเพียงเพื่อให้ได้รับความรู้ความเข้าใจในลักษณะกว้างๆ เท่านั้น คำตอบจากการวิจัย พอจะสรุปสั้นๆในที่นี้ว่า คำสอนที่เกี่ยวกับความหลุดพ้นของฝ่ายเถรวาทและเซ็นนั้น สอดคล้องกันในหลักการใหญ่ๆ มีรายละเอียดปลีกย่อยที่ผิดเพี้ยนกันบ้าง แต่ก็กล่าวได้ว่า ไม่ขัดแย้งกับหลักการใหญ่.

สถาบันพระมหากษัตริย์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Thesis Title The Concept of Liberation of Theravada and
 Zen Buddhism : A Comparative Study.

Name Miss Srinual Srichindapon

Thesis Advisor Associate Professor Sunthorn Na-Rangsi, Ph.D.

Department Philosophy

Academic Year 1979

ABSTRACT

This thesis aims at a comparative study of the concept of Liberation in Theravada and Zen Buddhism. Although Theravada and Zen belong to different schools of Buddhism, they have the same belief in emancipation and realize that emancipation is the highest goal. The scope of comparative study confines to 5 topics : 1) the unique teachings about liberation, 2) the highest goal, 3) the method of attaining liberation, 4) different stages of liberation, 5) the state of one who has attained liberation. The research has revealed that Theravada and Zen Buddhism have similarities and differences on following significant considerations :

Some important teachings about the liberation. Zen fundamentally deals with Sunyata, Emptiness or Voidness and Koans. Considering the essence of these teachings of Zen, it may be said that they are not absolutely alien from the Theravada's doctrine of Anatta. Thus, the teachings of both School may be regarded as in accord with each other.

The highest goal. Both Theravada and Zen agree that life is full of suffering. To eliminate suffering is of utmost importance. Thus the highest aspiration of Theravada and Zen Buddhism is one and the same, i.e. to find out the way leading to the end of suffering and attaining to the highest happiness. The only difference in this regard is that Zen lays more emphasis on a sudden liberation than Theravada.

The method of Liberation. The ways of practice for attaining liberation in Theravada and Zen bases necessarily on Three successive methods : Sila, Samādhi and Pāṇṇā which are collectively called the Noble Eightfold Path. But there are some minor differences in the details of practice such as, for instance, while Theravada prescribes contemplation on the loathsomeness of the body, Zen Buddhism does not have this method, and while Zen regards Koan as indispensable stepping-stone to the final goal, Theravada has nothing of the same.

There are some problems involve in this research. Liberation is a matter of spiritual and individual experience; only one who has already attained it can comprehend it fully, and this attainment always requires a long time of practice. This research is, therefore, an attempt to give a general outlook regarding similar and different aspects of Theravada and Zen Buddhism. The reserarch, however, reveals that with regard to the general idea of liberation Theravada and Zen have many Things in common ; the differences found between them are only of the minor details.

กิติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดีนั้น เพราะได้รับความร่วมมือจาก
 รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ฤกษ์ นอกจากท่านจะเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและเป็น
 ผู้ควบคุมการวิจัยแล้ว ยังเป็นผู้ที่ให้คำแนะนำ พร้อมทั้งเป็นผู้ตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ
 ด้วย ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์อย่างยิ่ง ขอให้สุขภาพแห่งความดีของท่าน
 อาจารย์ จงเป็นปัจจัยให้ท่านอาจารย์มีความสุข เจริญด้วยอายุ วรรณะ พละ ปฏิภาณ
 สุขสมบัติทั้งปวง และข้าพเจ้าขอขอบคุณนายเพิ่ม รัฐไชย ผู้มีส่วนช่วยเหลือต่างๆ พร้อมทั้ง
 ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการเรียบเรียงเนื้อความบางตอน

อนึ่ง ในการทำวิทยานิพนธ์ผู้วิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานคณะกรรมการ
 วิจัยแห่งชาติ จึงขอขอบคุณในความอนุเคราะห์ดังกล่าวไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
บทที่	
1. บทนำ	1
2. ประวัติคณะวิวัฒนาการพระพุทธศาสนิกายเซ็น	3
3. ทรรศนะรวมในหลักธรรม	10
4. ความหลุดพ้นตามทรรศนะของเถรวาท	25
ก. จุดมุ่งหมายสูงสุดของเถรวาท	25
ข. วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของเถรวาท	32
ค. ขั้นตอนแห่งความหลุดพ้นของเถรวาท	39
5. ความหลุดพ้นตามทรรศนะของเซ็น	43
ก. จุดมุ่งหมายสูงสุดของเซ็น	43
ข. วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของเซ็น	56
ค. ขั้นตอนแห่งความหลุดพ้นของเซ็น	68
6. เปรียบเทียบความหลุดพ้นตามทรรศนะของเถรวาทกับของเซ็น	75
ก. เปรียบเทียบจุดมุ่งหมายสูงสุด	75
ข. เปรียบเทียบวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น	83
ค. เปรียบเทียบขั้นตอนแห่งความหลุดพ้น	95
ง. ผู้เข้าถึงความหลุดพ้นตามทรรศนะของเถรวาทและเซ็น	98
7. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	115
บรรณานุกรม	117
ประวัติการศึกษา	120

รหัสที่ใช้ในการอ้างอิงพระไตรปิฎก

<u>คำย่อ</u>	<u>ย่อมาจาก</u>
ที.ล.	ทีฆนิกาย ลีลขันธวรรค
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
ม.มู.	มัชฌิมนิกาย มุลปัณณาสก์
ม.อุปริ.	มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์
วินย.มหา.	วินัยปิฎก มหาวิภังค์
ล.ช.	สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค
ล.ม.	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ล.น.	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
ล.สพ.	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
ล.ส.	สังยุตตนิกาย สคคาวรรค
อง.ติก.	อังคุตตรนิกาย ทิถินชาต
อง.อฏฐก	อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต
อง.ฉกุก	อังคุตตรนิกาย ฉกุกนิบาต
อภิ.มหา.	อภิธรรมปิฎก มหาปัฏฐานปกรณ์
อภิ.วิ.	อภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์
อภิ.ล.	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคตปกรณ์

ตัวอย่างการอ้างอิง ถ้าอ้างว่า อง.ติก. 20/501/197 ก็หมายความว่า
อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระไตรปิฎก เล่มที่ 20 ขอ 501 หน้า 197.

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

จากการศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทและเซ็นที่ผ่านมา ได้พบข้อนาสังเกตว่าทั้งสองนิกายมีหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุดังความหลุดพ้นคล้ายคลึงกัน

หลักคำสอนของเซ็นดูค่อนข้างจะแปลกตามสายตาของเถรวาทและลัทธิอื่น ๆ ในมหายาน ถ้าดูผิวเผิน เซ็นและเถรวาทมีความแตกต่างกันอย่างมาก แต่เมื่อพิจารณาถี่ใหละเอียด จะพบว่า หลักคำสอนของเซ็นมีสาระสำคัญคล้ายเถรวาท ในขณะที่ศาสนิกของนิกายอื่น ๆ ของมหายานปฏิบัติตนเป็นพระโพธิสัตว์และมุ่งพุทธภูมิเป็นจุดหมายปลายทางไม่ปรากฏข้อความศาสนิกของเซ็นจะมีจุดหมายในตนเองเดียวกัน ตรงกันข้ามกับมุ่งความหลุดพ้นในปัจจุบันเช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาทและการหลุดพ้นก็เป็นเรื่องเฉพาะตนของแต่ละบุคคล จึงเห็นควรนำเรื่องนี้มาศึกษาเปรียบเทียบเพื่อให้ทราบชัดว่าการหลุดพ้นแบบเซ็นและแบบเถรวาทคล้ายกันและแตกต่างกันอย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาประวัติวิวัฒนาการในหลักคำสอนของเซ็น
2. ศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับความหลุดพ้นของเถรวาท
3. ศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับความหลุดพ้นของเซ็น
4. เปรียบเทียบทฤษฎีเกี่ยวกับความหลุดพ้นของเถรวาทและเซ็นว่ามีความแตกต่างกันหรือสอดคล้องกันอย่างไรบ้าง

ขอบเขตของการวิจัย

1. การศึกษาฝ่ายเถรวาท ส่วนใหญ่อาศัยเอกสารต่อไปนี้

- ก) เอกสารปฐมภูมิ เช่น พระไตรปิฎก, คัมภีร์วิสุทธิธรรมรค
- ข) เอกสารทุติยภูมิ ไคแก อรรถกถาต่าง ๆ ขอเขียน บทความ และบทความต่าง ๆ

2. การศึกษาฝ่ายอื่น ส่วนใหญ่อาศัยเอกสารต่อไปนี้

- ก) เอกสารปฐมภูมิ ไคแก พระสูตรต่าง ๆ ของฝ่ายมหายาน
- ข) เอกสารทุติยภูมิ ไคแก ขอเขียน บทความ และบทความต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของ คร. ชูชุกิ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ได้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับพระสนะเรื่องความหลุดพ้น ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธศาสนา
2. ได้แนวทางหรือหลักการอันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต
3. ได้รู้ความรูเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ความคล้ายคลึง ความแตกต่างในเรื่องความหลุดพ้นและเรื่องต่าง ๆ ของเถรวาทและเซ็น
4. ได้แนวทางสำหรับการวิจัยในเชิงเปรียบเทียบและในแง่อื่น ๆ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติและวิวัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนาในไทย

จีนเป็นพระพุทธศาสนาในไทยของฝ่ายมหายาน คำว่า "จีน" เป็นภาษาญี่ปุ่น ตรงกับคำว่า "ชาน" ในภาษาจีน ทั้งสองคำมีความหมายว่า ชุยาน ในภาษาสันสกฤตและชาน ในภาษาบาลี

นิกายนี้มีประวัติคลุมเครือ กำเนิดแห่งนิกายจีน ปรากฏอยู่ในตำนานปรำปรามเรื่องหนึ่ง เขาใจวา เป็นเรื่องที่ผูกขึ้นโดยคณาจารย์จีนรุ่นหลังเอาใจความว่า ในสมัยหนึ่ง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ท่ามกลางสงฆ์หนึ่งบนเขาคิชฌกูฏไปปรากฏว่า มีท้าวหาพรหมเขาเผ่า หลังจากได้ถวายคอกบัวแด่พระองค์แล้ว ก็พูดอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชูคอกบัวนั้นขึ้นท่ามกลางสงฆ์ด้วยคุณนียบภาพ ไม่มีผู้ใดเข้าใจความหมาย เว้นแต่พระมหากัสสปแต่ผู้เดียวที่แสดงอาการยิ้มเป็นนัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระองค์ทรงแสดงนิรวาณอันปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระมหากัสสปแล้ว วิธีการแสดงธรรมตามตำนานดังกล่าวนี้ เช่นถือว่าเป็นวิธีถ่ายทอดธรรมจากใจสู่ใจ ซึ่งเห็นได้ชัดคือเป็นแบบฉบับสืบมา และถือว่าพระมหากัสสปเป็นคณาจารย์องค์แรกของจีน หลังจากนั้นต่อมา พระมหากัสสปก็ได้ถ่ายทอดธรรมอันนี้แก่ศิษย์อื่น ๆ สืบมา รวมคณาจารย์ของจีน 28 ท่าน ทั้งพระมหากัสสป ดังนี้

1. กัสสปะ	10. ปาดสวาระ	19. กุมารกะ
2. อานนท์	11. ปุณณยส	20. คยาตะ

1 "จีน," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 11 (2515-2516),

3. ลัญจนาท	12. อัศวโฆษ	21. วสุทัศน์
4. อุกุปต์	13. กปิมาลา	22. มนุระ
5. ทถกคะ	14. นาคารชุน	23. ยานสะ
6. นิชาฎกะ	15. กาทูจเทวะ	24. สิงทะ
7. วสุมิตร	16. ราหุลตา	25. ชัสสุกะ
8. พุทธนันทิ	17. สังฆสันที	26. ปุณยมิตะ
9. พุทธมิตร	18. สังฆยส	27. ปรัชญาที
		28. โทธีธรรม

นิกายนี้ถือว่า การตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นมูลฐานแห่งการกำเนิดขึ้น
 ถาพระองค์มิได้ตรัสรู้ นิกายนี้ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ถือว่าพระมหากัสสปเป็นปฐมอาจารย์แห่ง
 นิกาย รวมพุทธศตวรรษที่ 10 พระโพธิธรรมเป็นผู้นำมาเผยแพร่ในประเทศไทย สมัยพระ
 เจ้าเหลือยงบุตร พระโพธิธรรมได้รับยกย่องว่าเป็นคณาจารย์องค์แรกของนิกายเซ็นในประเทศไทย

ตำนานเรื่องราวเกี่ยวกับบ่อเกิดแห่งนิกายเซ็นนี้ จะมีมูลความจริงหรือไม่
 จะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สนับสนุนเพียงใด ไม่ได้เป็นปัญหาสำหรับพวกเซ็น สำหรับ
 เซ็นตำนานนี้มีความสำคัญและมีคุณค่าสูงสุด รูปภาพของพระโพธิธรรมกลายเป็นสัญลักษณ์
 อย่างหนึ่งของนิกาย สิ่งที่น่าสนใจที่สุดสำหรับพวกเซ็น คือ ชาโตริ ซึ่งเป็นตัวประสม-
 การณ์ทางจิต ไม่ใช่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์เป็นเพียงเดียวหนึ่งแห่ง
 ความเป็นจริง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แต่ชาโตริเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทำให้จิตใจมีความสงบสุข
 แล้วก็ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ถ้าเราจะสอบสวนความเป็นมาของนิกายเซ็นจากแง่มุมทางประวัติศาสตร์แห่ง
 พระพุทธศาสนาแล้ว อาจสันนิษฐานได้ดังนี้

1. นิกายเซ็นเกิดจากความไม่พอใจในสถานภาพของพระพุทธศาสนาที่เป็นอยู่

เวลานี้

ตามประวัติเล่าว่า เมื่อพระโพธิธรรมเดินทางเข้ามาเมืองจีน เป็นสมัยที่ พระพุทธศาสนาหายานโด่งดังแล้ว กำลังรุ่งโรจน์อยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ มีการถ่ายทอดคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาจีนเป็นการใหญ่ มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นฉบับแรกของจีน เป็นยุคที่มีการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง หลักระรมต่าง ๆ ถูกแบ่งแยกเป็นรูปแบบความคิดใหม่ ๆ ซึ่งเลอะเลือนห่างไกลออกจาก สัจธรรมดั้งเดิมมากขึ้นทุกที เมื่อสภาพการณ์เป็นเช่นนี้ พระโพธิธรรมจึงไม่สามารถ นิ่งคุดายอยู่ได้ จึงประกาศสังฆธรรมแนวใหม่ที่เข้าถึงการปฏิบัติธรรมอันเป็นสาระสำคัญของ พระพุทธศาสนา นิกายเซ็นจึงเป็นวิวัฒนาการแนวใหม่ ซึ่งเกิดจากการปฏิรูปพระพุทธศาสนา ในยุคนั้น คือ มหายานที่มีลักษณะอุดมการ หางไกลจากความเป็นจริง ใดเปลี่ยนแนวโน้ม ไปสู่ลักษณะที่มีรูปแบบไม่ห่างไกลจากพระสังฆธรรมดั้งเดิมบริสุทธ์ เมื่อครั้งพุทธกาลอีกวาระ หนึ่ง ความพยายามของพระโพธิธรรม ไม่ได้เป็นการคัดแปลงหรือเสริมแต่งลัทธิ นิกาย ใหม่ ๆ ตามความนิยมของยุคนั้น เจตนารมณ์ของท่านดูเหมือนจะสอดคล้องกับเจตนารมณ์ ของพระมหากัสสปะในสมัยที่จัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ แห่งพระพุทธศาสนา และข้อนี้เองที่เป็นเหตุยุคลดนับสนุนใดขอหนึ่งว่าเซ็นกับเถรวาทมี อะไรบางอย่างสอดคล้องกัน

2. นิกายเซ็นเกิดจากอิทธิพลของมหายาน

แม้ว่าเซ็นจะเป็นวิวัฒนาการใหม่ที่แตกต่างจากมหายานที่มีอยู่เดิมหลาย ประการ แต่เนื่องจากเติบโตตามกลางบรรยากาศของมหายาน จึงได้รับอิทธิพลต่าง ๆ จากมหายาน กล่าวได้ว่า มหายาน คือ บ่อเกิดที่สำคัญที่สุดของนิกายเซ็น ที่สำคัญ ๆ สรุปได้ดังนี้

ก. อุดมคติของมหายาน

อุดมคติที่สำคัญอันเป็นหลักของมหายาน ได้แก่ ปรัชญาแห่งพระ โพธิสัตว์ พระภิกษุเซ็นทุกรูปมีอุดมคติดังต่อไปนี้

¹Christmas Humphreys, Zen Buddhism (London : Unwin, 1969)

1. เราจักไปรศัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น
2. เราจักละกิเลสทั้งหลายให้หมดไปโดยสิ้นเชิง
3. เราจักศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ
4. เราจักทำนโรหิให้แจ้งให้จงได้

ข. พระสูตรต่าง ๆ ของมหายาน

พระสูตรซึ่งมีอิทธิพลต่อนิกายเซ็นมีมากมาย แต่ที่สำคัญ ๆ ได้แก่
 วัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร, วิมลگیرคินิหเทศสุตฺร, ลังกาวตารสุตฺร.

3. นิกายเซ็นอาจได้รับอิทธิพลจากเถรวาท

ข้อนี้เป็นสันนิษฐานของนายคริสตัมส์ ฮัมเฟรย์¹ โดยเหตุผลที่ว่า ในสมัยที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอยู่ในจีน พระภิกษุมาตั้งแต่โคแปดพระพุทธทวารจะออกเป็นภาษาจีนงานชิ้นนี้โคแปด "พระสูตร 42 บท" (Sutra of 42 Sections) กล่าวกันว่า เป็นอรรถกถาของฝ่ายเถรวาท แม้วางงานชิ้นนี้มิใช่เป็นผลิตผลของนิกายเซ็นก็ตาม แต่มันอาจมีส่วนสร้างสรรค์ผลักดันให้เกิดนิกายเซ็นก็ได้

4. อิทธิพลของลัทธิพื้นเมืองของจีน

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศจีน มีโคยานเข้ามาในรูปกระแสความคิดแบบอินเดียบริสุทธิ กระแสแห่งพระพุทธศาสนาิกายเซ็นโคยานเมืองต่าง ๆ และมีวิวัฒนาการมาช้านาน ย่อมมีลัทธิความเชื่อขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นเมือง เช่น ลัทธิขงจื้อ, ลัทธิเต๋าปะปนคลุกเคล้าลงไปบาง

เราจะพบว่า เซ็นในสมัยพระโศกธรรมจนถึงสมัยสังฆปริณายกองค์ที่ 5 มีเค้าเป็นพระพุทธศาสนาแบบอินเดียบ ผิดกับสมัยสังฆปริณายกองค์ที่ 6 คือ คณะจารย์เว่ยหลง

¹Ibid., p. 29.

ก็เปลี่ยนโฉมหน้าไปเป็นพระพุทธศาสนาในแนวใหม่ที่มีลักษณะหลายประการที่สอดคล้องกับ
 ด้ทธิเต๋า เช่น มีการใช้ศัพท์ใหม่ ๆ ที่เป็นไวพจน์กับด้ทธิเต๋า ศัพท์ใหม่ที่เกิดขึ้นก็ใช้ไม่ตรง
 กับมหายาน ไม่แยแสต่อกัณฑ์เฉพาะและนิยามต่าง ๆ อีกต่อไป ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาที่
 มีใครจริงอาจสับสนและรู้สึกว้าวุ่นกับคำสอนของพระพุทธศาสนา

ตั้งแต่สมัยคณาจารย์เว่ยหลางเป็นต้นมา พระพุทธศาสนานิกายเซ็นก็มีความ
 สอดคล้องกลมกลืนกับลักษณะประจำชาติของจีนหลายประการ ได้แก่ กวีนิพนธ์, ความรัก
 ธรรมชาติ, ความงาม สอดคล้องกับอุปนิสัยของชาวจีนที่ชอบความเรียบง่าย, อารมณ์ขัน,
 ความขมขื่นขื่นแฉ่งและเอาจริงเอาจัง, ชอบลงมือปฏิบัติมากกว่าการโสมนัสภาพ เช่นใน
 สมัยเว่ยหลางใคร่รับสมญาว่าเป็นพระพุทธศาสนาแบบจีนอย่างแท้จริง¹ (Genuinely
 Chinese form of Buddhism) และเป็นพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรม
 ของชนชาติจีนและตะวันออกไกลโดยเฉพาะอย่างยิ่งญี่ปุ่น

นิกายเซ็นต่อจากสมัยสังฆปริณายกองค์ที่ 5 (คณาจารย์ฮวงโปหรือสงยิม)
 โดแบ่งแยกออกเป็น 2 สำนัก สำนักแรกมีท่านเว่ยหลางเป็นคณาจารย์ เป็นสาขาที่ไป
 เจริญอยู่ทางใต้ของจีน อีกสำนักมีท่านจินเซาเป็นคณาจารย์ เป็นสาขาที่ไปเจริญอยู่ทาง
 เหนือของจีน สาเหตุสำคัญแห่งการแบ่งแยกสาขา ก็คือ มีวิธีการปฏิบัติต่างกัน กล่าวคือ
 สำนักฝ่ายเหนือนิยมปฏิบัติเป็นไปโดยลำดับ (Gradual School) ส่วนสำนักฝ่ายใต้ปฏิบัติ
 อย่างฉับพลัน (Sudden School) ในกาลต่อมา สำนักฝ่ายใต้ก็แตกเป็นนิกายย่อย ๆ
 อีกหลายสาขา ที่สำคัญมี 5 สำนัก คือ สำนักนัมซี, สำนักกุนมิ่ง, สำนักเฉาตั้ง, สำนัก
 อูเอียง และสำนักฮวาบง²

ในสมัยราชวงศ์ถัง นิกายเซ็นเจริญรุ่งเรืองมาก ราว ค.ศ. 1000 เจริญถึง

¹Ibid., p. 32.

²เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน (พระนคร : บรรณาการ, 2512), หน้า 18

ซึ่ที่สุดเหมือนิกายอื่น ๆ (ยกเว้นนิกายสุวาทิก) จนกระทั่งสมัยราชวงศ์แมนจู พระพุทธศาสนาได้เริ่มเสื่อมลงตามลำดับ เนื่องจากสาเหตุหลายประการ

นิกายเซ็นเข้าไปสู่ประเทศญี่ปุ่นเมื่อ ค.ศ. 1200 เป็นศาสนาที่เรียกกันในภาษาจีนว่า หลินฉี ในภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า รินไซ นำเข้ามาญี่ปุ่นโดยเออิไซ (ค.ศ. 1191) และอีกศาสนาหนึ่งที่เรียกกันในภาษาจีนว่า เจาตั้ง เรียกกันในภาษาญี่ปุ่นว่า โชโต นำเข้ามาในญี่ปุ่นโดยโคเกน (ค.ศ. 1225)¹

เซ็นสาขารินไซ มุ่งการตรัสรู้โดยฉับพลัน นิยมการขบปรีศนาธรรม (โกอาน) และวิธีรุนแรงเข้มงวดต่าง ๆ เพื่อที่จะช่วยขบวนการตรัสรู้ให้เร็วเข้า เป็นสาขาที่แพร่หลายมากในญี่ปุ่น มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและศิลปะต่าง ๆ ของญี่ปุ่น เช่น ในค่านการวาดภาพ, การทำสวน, พิธีน้ำชา, มวยปล้ำ, การละคร, และกวีนิพนธ์ต่าง ๆ คร. ชูซุกิวิจารณ์ไว้ว่า² พระพุทธศาสนาสาขารินไซนี้ เป็นพระพุทธศาสนาที่เบิกกว้างไปสู่ชนชั้นสามัญ แทนที่จะจำกัดอยู่ในวงของพวกนักบวช ในสมัยกลาง ปรัชญาของนิกายรินไซเป็นที่ชื่นชอบของพวกชาวยุโร ซึ่งเป็นชนชั้นทหารของญี่ปุ่นสมัยนั้น ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เซ็นสาขารินไซสอดคล้องกับมหาตุรปนิธานของฝ่ายมหายาน

ในสมัยปัจจุบัน พระพุทธศาสนาิกายเซ็นได้แพร่หลายไปสู่ประเทศต่าง ๆ ทางตะวันตกและอเมริกา ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่ คือ คร. ชูซุกิ (Daisetz Teitaro Suzuki: ค.ศ. 1870 - 1966) นิกายที่แพร่หลาย คือพระพุทธศาสนาิกายรินไซ เนื่องจาก คร. ชูซุกิเป็นพุทธศาสนิกนิกายรินไซ ผู้รอบรู้และแตกฉานในพระพุทธศาสนา และปรัชญาสาขาต่าง ๆ ได้เขียนและถ่ายทอดเรื่องราวและหลักการต่าง ๆ ของเซ็นออก

¹Ninian Smart, "Zen," The encyclopedia of philosophy, (New York : Macmillan, 1967), p. 367.

²Ibid., p. 366 - 367.

เป็นภาษาอังกฤษมากมาย ในการตีความของท่าน นิยมใช้อภิธานของโยคจารย์อธิบาย ทำให้เกิดศัพท์แปลกใหม่ ๆ ขึ้นในนิกายเซ็น สิ่งที่น่าทึ่งตะวันตกและชาวอเมริกันสนใจ คือ การฝึกฝนปฏิบัติธรรมของนิกายเซ็น เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า นิกายเซ็นกำลังได้รับความสนใจของคนทั่วไป นักปราชญ์ทางตะวันตกบางคนแสดงความหวังไว้ว่า วันหนึ่งข้างหน้า พระพุทธศาสนาในนิกายเซ็นอาจจะได้รับความนิยมมากกว่าพระพุทธศาสนาในนิกายอื่น ๆ

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทรรศนะรวมในหลักธรรมสำคัญของหลวงวาทกับเซ็น

หลักธรรมสำคัญของหลวงวาท

ในบรรดาหลักธรรมของพระพุทธศาสนาในกายหลวงวาท มีหลักธรรมอยู่ 3 หมวดใหญ่ ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นหลักธรรมสำคัญที่สุดที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบ ได้แก่ อริยสัจ 4, ปฏิจตมุปบาท และไตรลักษณ์

หลักธรรมทั้งสามหมวดนี้สำคัญ เพราะ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์โดยตรง ผู้ที่ปรารถนาจะเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ต้องปฏิบัติตามวิธีที่กำหนดไว้จนเกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งในหลักธรรมดังกล่าวนี้ จึงจะบรรลุภาวะที่เรียกว่า นิพพานได้

แท้ที่จริง หลักธรรมทั้ง 3 หมวดนี้แสดงถึงความจริงอย่างเดียวกัน แต่แสดงในรูปแบบที่ต่างกัน สำหรับพระพุทธเจ้าและพระอริยเจ้าผู้หลุดพ้นแล้วยอมเห็นแจ้งในธรรมดังกล่าวนี้เหมือนกันหมด

แต่เนื่องจากสังขารธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ เป็นสิ่งที่เห็นแจ้งยาก ละเอียดยาก และลึกซึ้ง ยากที่ปุถุชนผู้ปกติหนาแน่นด้วยกิเลสจะเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ ถึงแม้ปรากฏหลักฐานในพระพุทธประวัติ หลังจากที่พระพุทธองค์โคตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ทรงคำนึงว่าธรรมที่ตรัสรู้นี้ลึกซึ้งยิ่งนัก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม ทรงท้อพระทัยที่จะสั่งสอนสัตว์ แต่อาศัยพระมหากรุณาเป็นที่ตั้ง ทรงเล็งเห็นว่าในโลกนี้ผู้ที่พอจะตรัสรู้ตามได้ยังคงมีอยู่ บุคคลบางคนเมื่อปฏิบัติสามารถรูธรรมวิเศษได้ทันทีทันใดเมื่อได้รับคำสั่งสอน บุคคลบางคนสามารถจะรูธรรมพิเศษได้ต่อเมื่อได้รับคำสั่งสอนนี้แจ้งอบางพิสดาร บุคคลบางคนต้องอาศัยความพากเพียร พึง คิถตาม ทองบน ผักผ่อนบรมอยู่เสมอจึงจะใคร่รูธรรมวิเศษ บุคคลบางจำพวก แมว่าจะเพียรพยายาม

ทั้ง คิค ตาม ทองบน และปฏิบัติตาม ก็ไม่สามารถจะบรรลุวิเศษได้ เมื่อได้เห็นดังนี้แล้ว จึงตกลงพระทัยเสด็จออกประกาศสั่งจรรยา ทรงจำแนกสั่งจรรยาออกเป็นหลักธรรมแบบต่าง ๆ เพื่อบุคคลผู้มีภูมิปัญญาและอัธยาศัยต่าง ๆ ก็จะสามารถเข้าใจ และบรรลุธรรมวิเศษได้ เช่น ทรงโปรดเกล้าฯ ญัตติกัญจนธรรมจักรที่ปวัตตสูตรและอนัตตลักขณสูตร ทรงแสดงอนุพยิกถา และอริยสัจ 4 แก่พระยสกลบุตร ทรงโปรดชฎิล 3 ที่เมืองควย อาทิตยปริยายสูตร จะเห็นว่าพระธรรมที่ทรงสั่งสอนแก่บุคคลแต่ละพวกมีความแตกต่างกัน ผู้ที่ใครรับคำสั่งสอนบางพวกก็สามารถบรรลุพระผลได้ บางพวกก็ได้ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย บางพวกต้องอาศัยความพากเพียรอย่างหนักจึงจะบรรลุธรรมวิเศษ เช่น พระจักขุปาลเถระ เป็นต้น แต่เมื่อกล่าวสรุปโดยทั่วไป หลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง เพื่อให้ถึงความหลุดพ้นจะต้องเกี่ยวข้องกับอริยสัจ 4, ปฏิจสมุปปาท และไตรลักษณ์ทั้งสิ้น

อริยสัจ 4, ปฏิจสมุปปาท และไตรลักษณ์

อริยสัจ 4

ผู้ที่เคยศึกษาอริยสัจ 4 มาแล้ว จะพบว่าอริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่มีเนื้อหา รายละเอียดกว้างขวางพิสดารมาก มีการจำแนกเนื้อหาตามลำดับ เริ่มต้นจากทุกขัง สัมผัสสังข จีโรขสังข และมรรคสังข

การศึกษาอริยสัจ 4 จะเริ่มต้นที่มลบทของทุกขซึ่งเป็นตัวปัญหา แล้วสอบสวนหาสาเหตุ ที่สูงจนทดลอง จนกระทั่งพบหนทางที่จะแก้ทุกข์ ต่อจากนั้นก็กำหนดเป้าหมายและวิธีการเพื่อบรรลุเป้าหมายอย่างละเอียด ระบุรายละเอียดอย่างชัดเจนว่า เพื่อให้ได้รับผลอย่างนี้ จะต้องปฏิบัติอย่างไรบ้างตามลำดับขั้น นอกจากนี้ยังกล่าวถึงวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ทุกแง่มุม เพียงเนื้อหาในมรรคสังขหัวข้อเดียว ก็ถือเป็นจริยธรรมของพระพุทธศาสนาทั้งระบบแล้ว

ที่เห็นได้ชัดเกี่ยวกับการจำแนกธรรมในอริยสัจ 4 ก็คือ พระพุทธองค์ทรงอาศัย

หลักการในระบบเหตุผลเป็นหลัก โดยทรงเริ่มจากผลไปหาเหตุ กล่าวคือ ทุกข์ตั้งใจ เป็นผล ทุกข์สมุทัยเป็นเหตุ เหตุผลในฝ่ายนี้ที่ทำให้เวียนว่ายอยู่ในทุกข์ ทุกข์นี้โรธเป็นผลมรรคเป็นเหตุ เหตุผลฝ่ายนี้ทำให้พ้นจากทุกข์

การที่ทรงจำแนกธรรมโดยเริ่มจากผล เพราะทรงทราบถึงอภิปุถุภาพความโน้มน้าวใจของสามัญมนุษย์ที่ขอบมองจากผลก่อน จึงสืบสาวไปหาตัวเหตุ เมื่อมนุษย์มีความในสิ่งที่ตนชอบ จึงคอยสืบค้นหาเหตุ บุคคลใดปรารถนาผลอันใด ก็จะหาทางประกอบเหตุเพื่อให้ได้รับผลอันนั้น ที่เป็นวิสัยเชิงตรรกของมนุษย์ พระพุทธองค์ก็นำหลักการนี้มาชี้แจงสอนใหม่มนุษย์รู้จักเหตุผลฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว มนุษย์จะตัดสินใจเลือกเอาฝ่ายดีอันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา ซึ่งจะนำไปสู่ขั้นแห่งการปฏิบัติ จนบรรลุถึงเป้าหมาย คือ ความหลุดพ้นในที่สุด

การจำแนกอริยสังข 4 ตามลำดับขั้นตอนดังกล่าว ทำให้อริยสังข 4 เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมนำมาใช้ในการสั่งสอน ผู้ที่ได้รับการสั่งสอนก็สามารถเข้าใจใฝ่ใจโดยง่ายขึ้น ความรู้ที่ใคร่รักก็เป็นความรู้ตามลำดับขั้น เริ่มตนรู้ความจริงตามเหตุผล อันจะนำไปสู่การปฏิบัติจนรู้ความจริงที่อยู่เหนือเหตุผล

ปฏิจจนุปบาทและไตรลักษณ์

เนื้อหาหลักธรรมในปฏิจจนุปบาทและไตรลักษณ์ กล่าวถึงตัวสังขธรรมที่แสดงสภาวะหรือลักษณะตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นการแสดงความจริงตามแนวเหตุผลบริสุทธิ์ ไตรลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจตา - ความไม่เที่ยง ทุกขตา - ความเป็นทุกข์ และ อนัตตตา - ความไม่มีตัวตน หรือปราศจากตัวตน มุ่งแสดงสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ปฏิจจนุปบาทมุ่งแสดงอาการที่สิ่งทั้งหลายอันนั้นเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันเป็นกระแสความจริงที่เป็นปริมัตตสังขจลอันเป็นกฎธรรมชาติ ที่ยืนตัวอยู่เป็นหลักธรรมคา

หลักธรรมในหมวดนี้ ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติ ไม่กล่าวถึงลำดับขั้นแห่งการปฏิบัติ ไม่มีการประเพณีความนี้เป็นส่วนดีที่พึงปฏิบัติ นี่เป็นส่วนชั่วที่ควรละ แต่เป็นหลักธรรมที่ควรพิจารณาให้เห็นแจ้ง ถอดจากอริยสังข 4 ที่แสดงทั้งตัวสังขธรรมคา

กับจริยธรรม ศัจธรรมมาก่อนและตามด้วยจริยธรรมอันเป็นเป้าหมายสุดท้าย ดังนั้น
ปฏิจจนุสุมปะบาทและไตรลักษณ์ จึงถือได้ว่าเป็นแกนกลางของอริยสัจ 4 ผู้ที่จะเข้าใจ
ปฏิจจนุสุมปะบาทและเห็นแจ้งในไตรลักษณ์ได้อย่างถ่องแท้ต้องเป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก หรือไค
ลงมือปฏิบัติตามลำดับขั้น

ผู้ที่พิจารณาปฏิจจนุสุมปะบาทอย่างผิวเผิน อาจจะเห็นว่าเป็นของสั้น ๆ ที่อาจหา
ความเข้าใจได้ไม่ยากนัก กฎไตรลักษณ์ที่กล่าวถึงสิ่งทั้งหลายว่าเป็นอนิจจัง-ไม่เที่ยง
ทุกสิ่ง-เป็นทุกข์ อนัตตา-ไม่ใช่ตัวตนและปฏิจจนุสุมปะบาทที่กล่าวถึงความเป็นไปของสิ่งทั้ง
หลายที่เกี่ยวข้องเป็นปัจจัยแก่กันก็ดูเป็นกฎธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป ที่จริงแล้ว ปฏิจจนุ-
สุมปะบาทและไตรลักษณ์อันเป็นกฎธรรมดาสามัญนี้เป็นสิ่งที่จะเห็นแจ้งได้ยากยิ่ง ดังว่าทั้งหลาย
เพราะยังไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้ ยังมองไม่เห็นแจ้งความเป็นจริงตามกฎ จึงตกอยู่ในทาง
แห่งความทุกข์นานาประการ ผู้ที่จะเห็นแจ้งในปฏิจจนุสุมปะบาทและไตรลักษณ์ได้อย่างแท้จริง
จึงไคแก่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวก ดังพุทธพจน์ที่ว่า

...ในกาลใดแล อริยสาวกรู้ทั่วถึงทั้งเหตุและความดับไปแห่งโลกตามเป็นจริงอย่างนี้
ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เรวฺวเรียกว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติบาง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทัศนะ
บาง เป็นผู้มาถึงศีลธรรมบาง เห็นศีลธรรมบาง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณอันเป็น
เสขะบาง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบาง เป็นผู้บรรลุดุกระแสดแห่งธรรมบาง
เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำระแวกกิเลสบาง วาอุยฺหิคฺคฺประคฺคฺมคฺคฺนิตฺถานบางา¹

ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท มีเรื่องที่ระลึกรานนทกราบทูลพระพุทธองค์ว่า หลักรปฏิจจนุ-
สุมปะบาทที่ปรากฏแก่ท่านประหนึ่งเป็นธรรมง่าย ๆ พระพุทธองค์จึงทรงตกเดือนไม้ให้
ประมาทว่า "ดูกรอานนท เธออย่ากล่าวอย่างนี้ ปฏิจจนุสุมปะบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง หั่งมี
กระแสดความลึกซึ้ง เพราะไม่รู้ ไม่ตรัสรู้ ไม่แทงตลอดธรรมนี้ หมูสัตว์จึงเป็นเหมือนเส้น
คายที่ขึง...ยอมไม่ถวนถนอบาย หุคฺคิ วินิบาต สงฺสารา"²

¹ ส.นิ. 16/187/83

² ส.นิ. 16/225/101

แม้ว่าหลักธรรมปฏิจสุมุบาทและไตรลักษณ์จะเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง แต่ก็ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกมีเรื่องเล่าว่าพระสาวกบางองค์พึงธรรมในหมวด ปฏิจสุมุบาท และไตรลักษณ์ เพียงสูตรเดียวก็สามารถบรรลุหัตถผลโดยฉับพลัน เช่น พระพาหิยะ ธรรมที่ทรงแสดงให้พระพาหิยะตรัสรู้ธรรมคือ มีเนื้อความสั้น ๆ ดังนี้

... เมื่อเห็น จักเป็นสักวาเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักวาฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักวาทราบ เมื่อรู้อรรถจักเป็นสักวารู้อรรถ... ในกาลใด... เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักวาเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักวาฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักวาทราบ เมื่อรู้อรรถจักเป็นสักวารู้อรรถ ใน กาลนั้นท่านยอมไม่มี ในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านยอมไม่มีในโลกนี้ ยอมไม่มีในโลกหน้า ยอมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข¹

การเข้าถึงสังจธรรมโดยไม่ผ่านขั้นตอนของชบวนการฝึกฝนอบรม พังธรรม เพียงคาถาเดียวแล้วพิจารณาตามก็สามารถจะตรัสรู้ตามได้ เรียกว่า การบรรลุธรรมแบบฉับพลัน หรือแบบลัด

เมื่อเปรียบเทียบอริยสัจ 4 กับ ปฏิจสุมุบาท และไตรลักษณ์ เนื้อหาในอริยสัจ 4 เข้าใจง่ายกว่า เพราะมีได้พูดถึงตัวสภาวะล้วน ๆ แต่ได้ชี้แจงความจริงอันเป็นคุณและโทษ เสนอแนวทางปฏิบัติตามลำดับขั้นตอน อาศัยหลักธรรมนี้ สามารถเข้าใจได้ตามลำดับเหตุผล อันจะนำไปสู่ลำดับแห่งการปฏิบัติ จนถึงบรรลุเป้าหมายคือ รู้อรรถเห็นจริงในตัวสภาวะตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ เนื้อหาในอริยสัจ 4 จึงเหมาะสำหรับบุคคลสามัญที่อินทรีย์ยังไม่แก่กล้า สามารถเข้าใจและปฏิบัติตามได้

การเข้าถึงสังจธรรมโดยผ่านขั้นตอนของการปฏิบัติตามลำดับ เรียกว่า การบรรลุธรรมแบบตรง ต่างจากการบรรลุธรรมแบบลัด ที่ผู้รับคำสั่งสอนไม่ต้องอาศัยการฝึกฝนอบรม

¹ ชุ.ช. 25/50/71

อย่างไรก็ดี โดยอาศัยหลักธรรมทั้งสามหมวด หรือหมวดใดหมวดหนึ่ง บุคคล ผู้เห็นลัทธิธรรมตามความเป็นจริง ก็สามารที่จะบรรลุถึงสภาพความหลุดพ้นนั้นได้เหมือนกันหมด ผู้ที่เห็นแจ้งในอริยสัจ 4 ก็ย่อมเห็นแจ้งในปฏิจจนุปบาท และไตรลักษณ์ ผู้ที่เห็นแจ้งในปฏิจจนุปบาทย่อมเห็นแจ้งในไตรลักษณ์และอริยสัจ 4 ผู้ที่เห็นแจ้งในไตรลักษณ์ ย่อมเห็นแจ้งในอริยสัจ 4 และปฏิจจนุปบาท เห็นแจ้งในธรรมหมวดใดหมวดหนึ่ง ก็ย่อมแทงตลอดถึงกันหมด แต่การเข้าถึงลัทธิธรรมนั้นอาจต่างกันที่วิธีการ อาศัยหลักธรรม หนึ่งอาจมีผลทำให้บรรลุธรรมเร็วกว่าหลักธรรมอื่น ๆ บุคคลใดควรอาศัยหลักธรรมใดพิจารณา นั้นเป็นเรื่องของพุทธวิสัย ที่จะทรงหยั่งถึได้ นอกจากนี้ปัจจัยที่ทำให้การบรรลุธรรมเร็ว หรือช้ายังมีอีกหลายประการ เช่น บุพเพกตบุญอุตา-ความเป็นผู้มีบุญที่เคยได้กระทำไว้ในปางก่อน, วิธีการ, กัลยาณมิตร เป็นต้น

004927

หลักธรรมสำคัญของเซ็น

เซ็นมีหลักการที่วางไว้ตั้งแต่สมัยของพระโพธิธรรมอยู่ 4 ข้อ¹

1. เรียบรูนอกประปรีชิตี
2. ไม้อาศัยถ้อยคำและพยัญชนะ
3. ชี้ตรงที่ตัวจิตของมนุษย์
4. เห็นธรรมชาติแห่งตนแล้วตรัสรู้เป็นพุทธะ

หลักการทั้ง 4 ประการ คือ เป็นหัวใจของนิกายเซ็น

หลักการทั้ง 4 โดยเฉพาะข้อที่ 1 และข้อที่ 2 นั้น ถ้าคือเอาความหมายตามพยัญชนะอย่างเคร่งครัด ก็จะทำให้เราเข้าใจนิกายเซ็นผิดพลาด เช่น อาจทำให้

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, "Zen Buddhism," Masterpieces of World Philosophy in Summary Form (New York: Harper Row, c 1961) pp.1116

เรารู้สึกว่าเซ็น มีอะไรบางอย่างนอกกรีต และมีวิวัฒนาการต่างไปจากเดรวาท ซึ่ง เป็นนิยายดั้งเดิม

หลักการที่ว่า "เรียนรู้นอกพระปริยัติ" นั้น มิได้หมายความว่า เซ็นได้ ละทิ้งคำสอนของพระพุทธศาสนาไปหมด โดยเนื้อแท้เซ็นได้รักษาหลักคำสอนของพระพุทธ- องค์กรอยู่ทุกกระเบียดนิ้ว แต่เซ็นมิได้ยึดถือหลักธรรมของพระองค์ แบบลวดลายลักษณะอักษร หลักคำสอนของเซ็นมุ่งที่จะตำรงพระพุทธศาสนาที่เจตนารมณ์มากกว่าที่พยัญชนะ

ถ้าหากผู้ใดมุ่งศึกษาหลักธรรมของเซ็นอย่างเคร่งครัด ตามความหมายของ พยัญชนะ ก็จะเข้าใจเซ็นอย่างผิด ๆ

โดยแท้จริง การ "เรียนรู้นอกพระปริยัติ" และการ "ไม่อาศัยถ้อยคำและ พยัญชนะ" เป็นเพียงอุบายวิธีของเซ็น เซ็นต้องการจะเน้นว่า ความหลุดพ้น มรรค ผล นิพพาน เป็นคุณค่าทางจิตที่จะต้องอาศัยการปฏิบัติ เป็นเรื่องของประสบการณ์ ที่อยู่นอกคัมภีร์ เป็นเรื่องที่จะต้องประจักษ์แจ้งด้วยตนเอง

เซ็นมีภาพล้อเลียนภาพหนึ่ง เป็นรูปของอาจารย์เซ็นท่านหนึ่งกำลังฉีกพระ คัมภีร์ ภาพนี้มีปริศนา เจตนาที่จะล้อเลียนผู้ที่ไม่เข้าใจความมุ่งหมายของพระศาสนา มุ่งมั่นที่จะเอาดีทางการศึกษาพระปริยัติ แต่ไม่เคยลงมือปฏิบัติและไม่เคยบรรลุธรรม วิเศษอะไรกับเขาเลย ความหมายในภาพต้องการจะเตือนว่า ธรรมะที่แท้จริงอยู่ที่ จิตใจ ต้องอาศัยการฝึกฝนอบรมทางกาย วาจาและใจ สำหรับผู้ที่ปรารถนาความ หลุดพ้นอย่างแท้จริง ควรจะรู้วัตถุประสงค์ของการศึกษาพระปริยัติว่า ไม่ใช่เป็นวัตถุประสงค์สูงสุดท้ายของพระศาสนา พระปริยัติเป็นเพียงอุปกรณ์และเป็นเพียงส่วนประกอบ เท่านั้นเอง ถ้าหากไม่ตระหนักในข้อนี้จะทำให้เขวออกนอกทางไม่ตรงจุดหมาย ไม่ออก ผลเป็นความหลุดพ้นได้ การศึกษาพระปริยัติจึงเป็นเรื่องที่ควรทำให้เหมาะ สมแก่โอกาส และการปฏิบัติของเรา

ในทางปฏิบัติ เซ็นยังอาศัยการศึกษาพระปริยัติ ถ้อยคำและพยัญชนะ

พระอาจารย์เข็มน้องค์สำคัญทุกท่านมีโอกาสศึกษาพระสูตรต่าง ๆ เช่น ทานโพธิธรรม ก็มีความเกี่ยวข้องกับลังกาวตารสูตร เป็นอันมาก หลักคำสอนของท่านสอดคล้องกับหลักธรรมในพระสูตรนี้ ท่านเว่ยหลงตามประวัติไม่เคยรู้จักหนังสือ แต่ตามประวัติเล่าว่าท่านไคยีนคำสอนในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร แล้วดรรชนีธรรมวิเศษอย่างฉับพลัน "สูตรของเว่ยหลง" ซึ่งเป็นคำสอนของท่านก็มาจากพระสูตรฉบับนี้

นิกายเข็มนจึงมีคัมภีร์ของตนเองมากมายเหมือนกับพระพุทธศาสนาิกายอื่น ๆ คัมภีร์ที่เป็นหลักสำคัญใดแกวัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร, ลังกาวตารสูตร, คัมภีร์อื่น ๆ และหลักคำสอนของคณาจารย์เข็มนต่าง ๆ มีเนื้อหาสอดคล้องกับคัมภีร์หลัก

บรรดาคัมภีร์ต่าง ๆ ของเข็มน ไค้ประมวลเอาหลักคำสอนอันลึกซึ้งของพระพุทธองค์เอาไว้ คำสอนสำคัญคือ หลักอเนกตา จุดมุ่งหมายแท้จริงของคำสอนมุ่งปลุกปัญญาของมนุษย์ให้สว่างไสว อธิษระ ลวงพ้นจากความยึดมั่น และความหลงอย่างผิด ๆ คุณค่าแห่งคำสอนในพระสูตรอยู่ที่การปฏิบัติ เน้นให้ "มีประสบการณ์ มากกว่าตัวอักษร" เข็มนจึงถือว่าคัมภีร์ของนิกายตนเป็นหลักธรรมชั้นสูงเพื่อความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด

ลักษณะพิเศษในคำสอนของเข็มนอีกประการหนึ่ง คือ ภาษา สำนวน ไหวหารพระสูตรต่าง ๆ แม้จะไม่มีถ้อยคำและศัพท์ที่ลึกซึ้ง แต่มีลักษณะเด่นล้ำ ประติสนา ฉงนสนเทห โดยเฉพาะในลังกาวตารสูตร เต็มไปด้วย ประติสนาธรรมจำนวนมากคล้าย ๆ กับโกอาณที่คณาจารย์เข็มนมอบให้ศิษย์ไปขบคิด

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างหลักธรรมปริศนา ที่พบในคำสอนของนิกายเข็มน

ในลังกาวตารสูตร เช่น "ไม่มีผู้เห็น ไม่มีผู้ถูกเห็น ไม่มีผู้พูด ไม่มีคำพูดใด ๆ ไม่มีรูปลักษณะ ไม่มีกรรมบำเพ็ญกรณียกิจ ไม่มีคำสั่งสอน ของพระบรมศาสดา"¹

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, The Lankavatara Sutra ; a Mahayana Text translated for the first time from the original Sanskrit, (London : Routledge and Kegan Paul, 1973), Chap. I. pp. 9.

ในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร เช่น "สุกฺติ" ที่โลกีตามหากมีลักษณะทางรูปกายที่นั้น
ขอมมีความหลงผิด ผู้โลกี ที่เห็นว่าลักษณะต่าง ๆ ทั้งหลายนั้นที่จริงก็มีไรลักษณะ ผู้ที่ขอม
เห็นตถาคต"¹

ในสูตรของเว่ยหลาง "จันมีของอย่างหนึ่ง ไม่มีหัว ไม่มีชื่อ ไม่มีฉายา ไม่มี
ข้างหน้า และไม่มีข้างหลัง โกรธรูจักบาง"²

จะต้องเข้าใจว่า หลักธรรมของเซ็น เน้นเรื่องความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด
หลักธรรมในคัมภีร์เซ็นมีเจตนาที่จะให้ปฏิบัติถอดถอนความยึดมั่นทุกอย่าง ในการศึกษา
พระคัมภีร์ เซ็นมีหลักวาโยว่า "อาศัยถ้อยคำและพยัญชนะ" ความหมายเทาก็ว่า
จงถอนความยึดมั่นอย่างเด็ดขาด ไม่ยึดมั่นในพยัญชนะตัวอักษร ไม่ยึดมั่นในสังสารวัฏ
ไม่ยึดมั่นในนิพพาน ไม่ยึดมั่นในหลักธรรมใด ๆ หากว่าเรายังมีความยึดมั่นกับอะไร
บางอย่าง เช่น ยึดมั่นในบุญกุศล ยึดมั่นในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ トラบนั้นก็
ไม่ถึงสภาวะของความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด

ในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร พระพุทธเจ้าคร่ำว่า "สุกฺติ โทษสัตว์ทั้งหลาย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ยูเนล, สูตรแห่งรัตนมณี แห่งโลกุตระปัญญา
(พระนคร : ธรรมบุษยา, 2515), 44.

² พุทธทาสภิกขุ และประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ยูเนล, "สูตรของเว่ยหลาง,"
รวมบทความทางศาสนา (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 225.

ผู้ใดสำเร็จผลแห่งกุศล ไม่ควรที่ตนหาการตัวเองไวยุบายความปรารถนาในขณะแห่งกุศลนั้น..."¹ "ดังนั้น ท่านจึงไม่ควรผูกพันยึดถือสิ่งต่าง ๆ ในฐานะที่มีคุณลักษณะอยู่โดยธรรมชาติ หรือแม้ในฐานะที่ไม่มีคุณลักษณะอยู่โดยธรรมชาติ"²

เช่นมีจำนวนแปลกๆ เช่น "ชาวพระพุทธเจ้าแล้วจะเห็นธรรม" "เลิกคัมภีร์แล้วจะเห็นธรรม" เรื่องเล่าก็มีแปลก ๆ เช่น เรื่องอาจารย์เซ็นโยนพระพุทธรูปเข้ากองไฟ เพื่อให้ลูกศิษย์เห็นธรรม เรื่องเหล่านี้อาจทำให้พุทธบริษัทฝ่ายเถรวาทเข้าใจผิดใจง่าย ถ้ายังมีใจนักปฏิบัติชั้นสูง

วัตถุประสงค์ใหญ่ของเซ็น คือ มุ่งกำจัดจิตตกความยึดมั่นและอุปาทานต่าง ๆ คำสอนที่มีลักษณะแปลก ๆ นั้นเป็นอุบายวิธีอย่างหนึ่งที่จะกำจัดจิตตก ความยึดมั่นและอุปาทานต่าง ๆ ตราบใดที่ยังมีความยึดถือ อึดตาและอุปาทานหลงเหลืออยู่ ตราบนั้นเรายังอยู่ห่างไกลจากมรรค ผล นิพพาน

เรื่องนี้ ในคัมภีร์เถรวาท พระพุทธองค์ตรัสว่า "...เราจักแสดงธรรมมีอุปมาความแพะแทนทั้งหลาย เพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการจะยึดถือ..."³

¹ประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ผู้แปล, สูตรแห่งรัตนมณีแห่งโลกุตระปัญญา, หน้า 82.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

³ม.มู 12/279/219

ในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร พระพุทธองค์ทรงศรีว่า "นี่แหละเป็นเหตุผลที่ว่าทำไมตถาคตจึงได้สอนสิ่งเหล่านี้อยู่เสมอ การสอนธรรมของเราย่อมเป็นเสมือนแพ คำสอนในพุทธนั้นจะต้องเพิกถอนเสีย..."¹

พุทธพจน์ดังกล่าวเป็นเจตนารมณ์ที่เตือนเราไม่ให้ยึดมั่นในธรรมทั้งปวง ที่สำคัญ คือ สอนให้เรามองเห็นธรรมทั้งหลายในฐานะอุปกรณ์ที่จะพาเราไปสู่จุดหมาย คือ ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง ทราบได้ที่เรายังยึดมั่นในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ยังตกเฉียงแบบขงภีปรัชญา แสดงว่าเรายังไม่มีการละวาง เราจะไม่เข้าสู่ทางที่จะเป็นพุทธะ

คำสอนในพระสุตฺรของเซ็น รวมทั้งปริศนาธรรมและเรื่องเล่าแปลก ๆ ในนิกายเซ็น จะต้องไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง พิจารณาให้ถึงที่สุดแห่งความไม่ยึดติดใด ๆ เมื่อนั้นก็จะทะลุปรุโปร่ง ความลึกลับโหล่งสว่างไสวแห่งจิตใจในแนวใหม่ ซึ่งต่างจากแนวเดิมจะเกิดขึ้น เมื่อแก่กล้า จะทำให้มองเห็นโลกในอีกบรรยากาศหนึ่งที่แจ่มใส อิศระสภาพเช่นนี้ไม่อาจอธิบายด้วยถ้อยคำใด ๆ ผู้ที่หนาแน่นด้วยกิเลส ผู้ที่ยึดมั่นอยู่ในโลกแห่งความคิดตามแนวแห่งเหตุผล ผู้ที่ยังไม่ละวาง ไม่อาจเข้าใจคำสอนพิเศษในพระสุตฺรเช่นใด เมื่อเขาอ่านพระสุตฺรความคิด ความคิดแน่นจะกักขังเขาไว้ในห้องอันจำกัด เขาย่อมสนเพ่งใจ เขาจะไม่เข้าใจการสื่อความหมายพิเศษแห่งพระสุตฺรนั้น ต่อเมื่อใดที่เขาก้าวล่วงออกจากความคิด หรือความคิดอะไรในบางอย่าง เมื่อนั้นเขาได้เริ่มต้นก้าวเข้าสู่วิถีแห่งความหลุดพ้นอันเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดที่เขาปรารถนา

เซ็นมีความเชื่อว่าคำสอนและพระสุตฺรต่าง ๆ ในนิกายของตน เป็นคำสอนพิเศษ โดยเฉพาะหลักคำสอนในวัชรปรัชญาปารมิตา เช่นถือเป็นสุตฺรพิเศษ เช่นเชื่อว่า

¹ ประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ผู้แปล, สุตฺรแห่งรัตนมณีแห่งโลกุตระปัญญา,

เป็นคำสอนที่สามารถทำให้ผู้ใดทั้งบรรลุนิพพานวิเศษโดยฉับพลัน สุตฺรของเว่ยหลงที่เข้
นถือว่า เป็นคำสอนแห่งนิคายฉับพลัน ก็คือ หลักธรรมที่ไดมาจากวัชรปรัชญาปารมิตา
นั่นเอง

พระสุตฺรและคำสอนในนิกายเข้มีหลายระดับ สุตฺรบางสุตฺรสำหรับบุคคลผู้
มีปัญญาสูง สุตฺรบางสุตฺรสำหรับผู้มีปัญญาเข้องศา เข้เข้เื่ออย่างแนบแน่นว่า วัชรปรัชญา
ปารมิตาสุตฺร พระพุทฺธของคหรงแสดงสำหรับบุคคลระดับบุคคลคิณฺณ เมื่อใดทั้งหลักธรรมก็
สามารถบรรลุนิพพานโดยฉับพลัน ความเข้เข้ตรงกันฝ่ายเจรวาท ดังจะพบว่ามีหลัก
ธรรม คือ อนุปฺพิทกา พระพุทฺธของคหรงแสดงแก่ผู้ที่มีอุปนิสัยแก่กาพอที่จะบรรลุ
มรรคผลขั้นค้ำ คือ โสคาปคิณฺณ

โลกดวถึงพระสุตฺร คำสอน และลักษณะพิเศษแห่งคำสอนในนิกายเข้มา
มากแล้ว ในที่นี้จะขอกดวโดยสรุปทั่วไปว่า คำสอนทั้งปวงในนิกายเข้ ก็คือ
หลักศูนฺยตา (ความววง)

เข้เข้หลักศูนฺยตาที่คณฺเฒ่า ศูนฺยตาเป็นวิปัสสนาววน ๆ ไม่ใช่หลักธรรมที่
เื่อเป็นนักราชญ โนแ่งปฏิบัติหลักศูนฺยตา ก็คือความววงโดยประการทั้งปวง

ตัวอย่างคองไปนี้ เป็นคำสอนเกี่ยวกับศูนฺยตาและความววง

คำสอนของฮวงโป "จิตหนึ่ง นี้เอนั้นเป็น พุทฺธะ ไม่มีความแตกต่างระหว่างพุทฺธะ
กับ สัตวโลกทั้งดว เียงแคววสัตว์โลกทั้งดว ไม่มีคณฺเฒ่ารูปธรรมค่าง ๆ เดียว"¹
"ถาเข้ยังมีคณฺเฒ่ามณฺเฒ่า คองรูปธรรมค่าง ๆ อยู่กิต คองวัชรปฏินฺนิตค่าง ๆ กิต และคองพิช
การบ้ำเพ็ญบุญกุศลค่าง ๆ กิต แคววความคิดของเข้ก็ยังคงคณฺเฒ่าคองอยู่..."²

¹ฮวงโป, "จิตหนึ่งและความววง", แปลโดย พุทฺธนาสติกุ รวมบทความ
ทางดำสนว (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 190.

²เรื่องเค็ววกัน, หน้า 191 - 192.

คำสอนของเว่ยหลาง "เราอาจพูดถึงเรื่อง ศูนย์ตา (ความว่าง) เป็นเวลาดังแต่
แต่ก็ลึกลับโค แคววคำพิงการพูคอย่างเคียว ไม่สามารถทำให้เราเห็นแจ่มแจ้งในจิตเคิม
แท้โค, และในที่สุดก็ไมโคอะไรตามทีคนประสงคเคย" ¹ "ความเป็นตัวคนนั้นไมไซอะไร
นอกจากเป็นภาพลวงอันเกิดจากการประชุมกันของขันธทา และภาพลวงนี้ก็ไม่มีอะไรที่จะ
เกี่ยวของกัน ความจริงแก่การยึกมีนว่าตคตคสำหรับเราที่จะยึกหมาย หรือมุงไปสู ยอม
เป็นธรรมทีไมบริสุทหรืออย่างหนิง" ²

คำสอนในวัชรปรัชญาปารมิตา "เพราะเหตุนี้ สุกติ โพรสิตัวทังหลายไมวาเล็กหรือใหญ่
ควรเจริญจิตใหม่บริสุทธิ แจ่มใส ไมยึกถือในรูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัส หรือคุณลักษณะ
โค ๆ จะควยประการโลกัก โพรสิตัวควรเจริญ จิตของคนอยาใหญ่ขันยึกถือในสิ่งโค ๆ" ³
"สุกติ เมื่อพิจารณาถึงลักษณะทีปรากฏแล้ว ตคตคกโคกลาวอยุเสมอว่า ในภาวะอันแท้จริง
นั้น สิ่งเหล่านี้อยอมไมเป็นเชนแกงกลาว เป็นเพียงแคเรียกกันวา ลักษณะทีปรากฏเท่านั้น" ⁴

ความไมยึกมีน การละวาง นั้นเองเป็นหัวใจแห่งหลักศูนย์ตา ทีจริง ศูนย์ตากับ
ความไมยึกมีน คือ ภาวะเคียวกัน แยกออกจากกันไมโค ศูนย์ตาพูคในแง่สลาวิสัยความไม
ยึกมีน พูคในแง่จิตวิสัย มันเคือสัจจะตัวเคียวกัน กังในคำสอนของวัชรปรัชญาปารมิตากลาววา
"สัจจะไมสิ่งทีไมอาจจักคชนเขตโค และไมอาจกลาวแสดงโค มันไมไซวา มีอยู่ และก
ไมไซวาไมมีอยู่" ⁵

¹ พุทธศาสนิกชน และ ประวิทย์ รัตนเรืองศรี, คู่มือ เรื่องเคิม, หน้า 196.

² เรื่องเคียวกัน, หน้า 218.

³ ประวิทย์ รัตนเรืองศรี, คู่มือ เรื่องเคิม, หน้า 53.

⁴ เรื่องเคียวกัน, หน้า 85-86.

⁵ ประวิทย์ รัตนเรืองศรี, คู่มือ เรื่องเคิม, หน้า 47.

พิจารณาหลักคำสอนศุขนัย (ความว่าง) และความไม่ยึดถือของเซ็นลงรอยได้
กับเถรวาท ในหลักคำสอนเรื่องอนัตตา และความไม่ยึดถือ

ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นหลักคำสอนของเถรวาท เรื่องความว่าง "คุรุโสมสราษ
ทานจงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่า เกิด จงถอนความ
เห็นว่าเป็นตัวคนเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชไคด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้พิจารณา
เห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่เห็น"¹ "คุรุธรรมพินนะ ทานทั้งหว่านฟังถึงกษาย่าง
นี้ว่า พระสูตรเหล่าใดที่พระศากยตถวิสัยแล้ว อันลึกซึ้ง มีเนื้อความอันลึกเป็นโลกุตตระ
ประกอบด้วยความว่าง เราจักเข้าถึงพระสูตรเหล่านั้นตลอดกาลอยู่เป็นนิตย์"²

คุรุหาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อทานเห็นจักเป็นสักวาฐั้น เมื่อฟังจักเป็นสักวาฐั้น
เมื่อทราบจักเป็นสักวาทราม เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักวาฐั้นจริง ในกาลนั้นทานยอมไม่มี
ในกาลใดทานไม่มี ในกาลนั้น ทานยอมไม่มีในโลกนี้ ยอมไม่มีในโลกหน้า ยอม
ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสองนี้แลเป็นที่สุกแห่งทุกข³

เรื่องความไม่ยึดถือ "ทานจงปล่อยวางความอาลัยในชั้นที่เป็นอดีตเสีย
จงปล่อยความอาลัยในชั้นที่เป็นอนาคตเสีย จงปล่อยความอาลัยในชั้นที่เป็นปัจจุบันเสีย
จักเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข มีใจทวิเกษแล้วในสังขตธรรมทั้งปวง จักไม่เข้าถึงชาติและชราอีก"⁴
"พระอรหันต์นั้นผู้วางแค้นแล้ว ลอยบาปแล้ว ฐณะเห็นแล้ว มิได้มีความยึดถือ มิได้มีความ
กำหนดในกามคุณเป็นที่กำหนด มิได้กำหนดในสมมติเป็นที่ค้ำค้ำกำหนด มิได้มีความยึดถือว่า
สิ่งนี้ยอดเยี่ยม"⁵

¹ พ.พ. 25/439/492

² ส.ม. 19/1625/461

³ พ.พ. 25/50/71

⁴ พ.พ. 25/34/52

⁵ พ.พ. 29/142/103

ตามพระศนะฝ่ายเถรวาท ผู้ใดเห็นแจ้งอนัตตา ก็หมายความว่า ผู้นั้นเห็น อริยสัจ 4 เห็นไตรลักษณ์ เห็นปัจจุสมุปบาท เรียกว่า เห็นสังฆธรรมอันสูงสุดในพระ พุทธศาสนา ผลก็คือเข้าถึงนิพพาน อันเป็นสภาพธรรมที่หลุดพ้นแล้วโดยเด็ดขาด

ฝ่ายเถรวาท ถือว่า หลักอนัตตา เป็นธรรมชั้นสูง อย่างเดียวกับที่เห็นถือว่า หลักศูนย์ตาเป็นธรรมชั้นสูง ปรากฏในพระกัมภีร์ของเถรวาท พระสาวกสาวเมวกที่ ได้รับ มิ่งหลักอนัตตาเพียงสูตรเดียว ก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ โดยฉับพลัน เช่น พระพาหิยะ, โมสราษ, ขฤลิ 3 พันอง เป็นต้น

เมื่อเห็นผู้ถึงศูนย์ตา (ความว่าง) ก็มีความหมายเท่ากับ อนัตตาใน ส่วนสุด ของเถรวาท เห็นมักจะหมายถึงสภาพที่เห็นอกุช สภาพที่ไม่มีทุกขมาของแวงะ สภาพนี้ จะตองอาศัยการรู้งแรงควยปัญญาญาณ ปัญญาญาณนี้เกิดจากการฝึกฝนอบรมขอย ๆ จะ คอย ๆ เกิดขึ้นและพัฒนาจนถึงขีดหนึ่ง ทำให้มองเห็นโลกตามสภาพที่มันเป็น ผู้ที่เข้าถึง สภาพนี้จะไม่ยินดีในร้าย จะไม่มีความยึดติดของแวงะกับโลก สภาพนี้เองที่เถรวาทเรียกว่า นิพพาน หรือปโรชสัจจะในอริยสัจ 4 เห็นเรียกว่า ชาโครี เป็นโลกุตระธรรมที่อยู่เหนือ โลกและเหนือทุกขทั้งปวง

ดังนั้น แม้วาเห็นไม่เคยเคยถึงอริยสัจ 4 เลย แต่เห็นก็หลักหนีจากหลัก อริยสัจ 4 ของเถรวาทไปไม่วอน ศูนย์ตา (ความว่าง) นั้นเองก็คือ แกนกลางของ อริยสัจ 4

สรุปโดยทั่วไป หลักธรรมของเห็นที่บุคคลถึงความว่าง ปรีติศาสนธรรมต่าง ๆ รวมทั้งหลักการแคโบราณของเห็นที่ว่างไว้ว "ศึกษาออกพระปริยัติ โมอาศัยดอยคำ และพมัญนะ" แท้จริงมีไซของใหม่ทีต่างจากเถรวาท แต่เป็นการย้าหลักการสำคัญของ พระพุทธศาสนาคั้งเดิม ในเรื่องหลักอนัตตา, ความไม่ยึดมั่น และโทษความสำคัญแก่การ ปฏิบัติธรรมเป็นปัทฐานหนักแน่นและรุนแรงกว่าฝ่ายเถรวาทเสียอีก หลักการที่ว่าจึงเข้า กันไค้กับพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทอยู่ในตัว.

ความหลุดพ้นตามทรรศนะของเถรวาท

ก. จุดมุ่งหมายสูงสุดของเถรวาท

จากหลักฐานในพระไตรปิฎก บ่งให้เราทราบถึงแนวโน้มแห่งหลักคำสอนของฝ่ายเถรวาทว่า ทุกข์เป็นมูลบทที่สำคัญ คำสอนของพระพุทธองค์มีมากมายนัก สิ่งที่พระพุทธองค์นำมาสอนกล่าวโดยสรุป ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกข์ต่าง ๆ และวิธีการที่จะกำจัดทุกข์เหล่านั้น ดังพุทธคำวิสดแสดงยืนยันไว้ดังนี้ "ทุกข์เหล่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เหล่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เหล่านั้นดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรดับ"¹

เมื่อเราพิจารณาพุทธคำวิสดดังกล่าว เราจะเห็นว่า ฝ่ายเถรวาทมีความเชื่อว่า ชีวิตของมนุษย์ปุถุชน ทุกข์รูปทุกนามถูกรอบงำด้วยความทุกข์นานาประการ ตามบีบคั้นอยู่ทุกขณะ ทุกข์ที่ตามบีบคั้นชีวิตมนุษย์ทั้งหลายมีมากมาย มีทั้งความทุกข์กาย ทุกข์ใจ สภาพแห่งความทุกข์ต่าง ๆ เหล่านี้เองที่เป็นสาเหตุให้จิตใจของมนุษย์ไม่เป็นอิสระ ไม่ปลอดโปร่ง เรารอน กระวนกระวาย มีความคับแค้นใจนานาประการ ดังนั้น ในพุทธพจน์ฝ่ายเถรวาทจึงกล่าวว่า ทุกข์เป็นความจริงพื้นฐานแห่งชีวิตปุถุชน ฝ่ายเถรวาทเรียกว่าทุกข์สี่ บัญญัติเอาไว้ในหลักอริยสัจ 4 เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ไว้ทั้งหมดว่าเป็นทุกข์ ดังพุทธวจนะที่ตรัสไว้ว่า

อภิวริณฺฑุหฺนํหลาย ขอนี้แลเป็นทุกขอริยสัจ คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ใดสิ่งนั้นก็เป็นอย่างนี้ โดยขณยอนุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์²

¹ ส.ส. 15/554/190

² วินย. 4/14/19.

สาเหตุที่ก่อให้เกิดทุกข์หรือปัญหาของชีวิตมนุษย์ เมื่อทราบว่าความทุกข์เป็น ปัญหาสำคัญของชีวิต ในหลักคำสอนของเถรวาทที่โคกฉาวถึงสาเหตุแห่งความทุกข์ไว้ว่า ตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความทุกข์ ได้แก่กิเลสต่าง ๆ กิเลสมีมากมาย เช่น อวิชชา ตัณหา, อุปาทาน, โลก, โภคะ, หลง, อิจฉาริชยา เป็นต้น ในหลักอริยสัจ 4¹ กล่าวไว้ว่า กิเลสตัวสำคัญคือ ตัณหา ตัณหา คือความทะยานอยากต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวการผลักดันให้มนุษย์ต้องดิ้นรน, พยายาม, ไขว่คว้า, แสวงหาสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด เราอาจกล่าวสรุปได้ว่า ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ชีวิตของมนุษย์สามัญที่ยังเป็นปุถุชน ยังมีกิเลสยังมีตัณหา ยังมีความไม่รู้อย่างเห็นจริง ย่อมต้องถูกความทุกข์บีบคั้นครอบงำอยู่เสมอไม่ว่างเว้น ผู้ที่พ้นจากความทุกข์ และปัญหาชีวิตได้จริง ๆ ก็คือบุคคลที่สามารถกำจัดกิเลสทั้งปวงได้หมดสิ้นไป บุคคลผู้ที่สามารถกำจัดกิเลสทั้งปวงได้หมดสิ้น ฝ่ายเถรวาทเรียกว่า พระอรหันต์ หรือพระซึ่งาสพ² เรื่องนี้มี พุทธคำรัสยืนยันไว้ดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย โรค 2 อย่างนี้...คือโรคทางกาย 1 โรคทางใจ 1...สัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติความไม่มีโรคด้วยโรคทางกาย ตลอดปีหนึ่งมีปรากฏ ผู้ปฏิบัติความไม่มีโรคตลอด 2 ปีบ้าง 3 ปีบ้าง 4 ปีบ้าง 5 ปีบ้าง 10 ปีบ้าง...ผู้ปฏิบัติความไม่มีโรคแมะยิ่งกว่า 100 ปีบ้าง มีปรากฏ ดูกรภิกษุทั้งหลายสัตว์เหล่าใดปฏิบัติความไม่มีโรคทางใจ แมครุหนึ่ง สัตว์เหล่านั้นหาได้ยากในโลก เว้นจากพระซึ่งาสพ²

ภาวะความสิ้นไปของทุกข์ ถ้าวาทเราลองเปรียบเทียบวิธีการศึกษา เพื่อให้เข้าใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามหลักการทางวิทยาศาสตร์กับการศึกษา เพื่อที่จะแก้ปัญหาคือชีวิตตามหลักการของพระพุทธศาสนาเถรวาท เราจะพบว่าวิธีการคล้ายคลึงกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าทุกข์ คือ ตัวปัญหา ตัณหา คือ สาเหตุสำคัญของปัญหา ปัญหาคือ กล่าว มนุษย์สามารถที่จะแก้ไขได้ โดยอาศัยการปฏิบัติตามวิธีการที่เถรวาทเรียกว่า มรรค เฉพาะประเด็นนี้จะแสดงให้เห็นภาพแห่งความสิ้นไปของทุกข์ว่าเป็นเช่นไร

¹วินย. 4/14/19 ส.ม.19/1665/477-478, อภ.วิ. 35/145/.

²อง. จตุกก. 21/157/168.

จริงอยู่แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทจะถือว่า ความทุกข์เป็นมูลสำคัญของชีวิตมนุษย์ก็จริง แต่ความทุกข์นั้นมนุษย์สามารถเอาชนะมันได้ ภาวะที่มนุษย์กำจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไป เรียกว่า นิโรธ นิโรธ แปลว่าดับ ภาวะที่ทุกข์ดับ สิ่งที่ยึด คือ ตัณหา ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ เมื่อตัณหาอันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ดับไป ทุกข์ซึ่งเป็นผลก็จะพลอยดับตามไปด้วย ภาวะที่ทุกข์ดับ โดยการดับเหตุแห่งทุกข์นั้นเมื่ออยู่จริง เป็นสิ่งเป็นไปได้ในชีวิตของมนุษย์ ในที่นี้ฝ่ายเถรวาทเรียกภาวะเช่นนั้นว่า "วิมุติ" วิมุติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ การที่จะพ้นจากทุกข์ มนุษย์จะต้องทำลายกิเลสตัณหา อันเป็นตัวการก่อทุกข์ให้หมดสิ้นไป

ประเภทของความหลุดพ้น¹ ความหลุดพ้นตามทรรศนะของเถรวาท แบ่งเป็น 5 ชนิดคือ

1. วิกัมภณวิมุติ² ได้แก่ความหลุดพ้นจากกิเลสของผู้ที่โศกาน อานาจของฉาน ย่อมขมมีวิวัฒนาการไว้โดยตลอดระยะเวลาที่อยู่ในฉานนั้น
2. ตัทธังควิมุติ ได้แก่ความหลุดพ้นที่เกิดขึ้นชั่วคราว จากการที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศลจนกิเลสไม่สามารถเข้ามาครอบครองจิตใจได้ เช่น นึกถึงความตาย เกิดความสลัดสังเวช กิเลสก็ถูกระงับไปชั่วขณะ
3. สมุจเฉตวิมุติ ได้แก่ความหลุดพ้นที่เกิดจากการตัดกิเลสตัณหาได้อย่างเด็ดขาด ด้วยอำนาจของโลกุตระมรรค ตั้งแต่โศกปฏิบัติมรรค เป็นต้นไป เมื่อความหลุดพ้นชนิดนี้เกิดขึ้นแล้ว กิเลสจะไม่กลับเกิดขึ้นมาอีก

¹ พ. ปฏิ. 31/65/22-23 คู่มือประกอบในพระราชาบรมมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 135.

² ชื่อของวิมุติใช้ได้กับคำอื่น ๆ ซึ่งมีความหมายในลักษณะของความหลุดพ้นเป็นแต่ตัดคำวิมุติออกแล้ว เอาคำอื่นใส่แทนได้ เช่น วิกัมภณนิโรธ, วิกัมภณปราน, ตัทธังคนิโรธ, ตัทธังคปราน ฯลฯ

4. ปฏิบัติสัทธรรมวิมุติ ไคแก่ความหลุดพ้นอันเป็นผลจากการที่กิเลสไม่มีเหลืออยู่ เนื่องจากมรรคโคธทำหน้าที่ตัดกิเลสไปแล้ว ภาวะที่กิเลสหมด เรียกว่าปฏิบัติสัทธรรมวิมุติ

5. นิสสรณวิมุติ ไคแก่ความหลุดพ้นอันเป็นผลเนื่องมาจากการสลัดกิเลสออก ไคหมด ภาวะเช่นนี้จะยังยืนตลอดไป ภาวะนี้เองที่เรียกว่านิพพาน

ความหลุดพ้น 5 ประการตามทรรศนะของเถรวาทซึ่งที่กล่าวแล้วนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า อาจแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ ดังนี้

1. วิภังขณวิมุติ	}	ความหลุดพ้นระดับโลกียะ คือ ตัณกิเลส
2. ตทังขวิมุติ		ไคชั่วคราวชั่วคราว
3. สมุจเจตวิมุติ	}	ความหลุดพ้นระดับโลกุตระ คือ ตัณกิเลสไคโดยเด็ดขาด
4. ปฏิบัติสัทธรรมวิมุติ		
5. นิสสรณวิมุติ		

อธิบายเพิ่มเติมว่า ที่เรียกว่า ความหลุดพ้นระดับโลกียะนั้น เพราะผู้หลุดพ้นยังกำจัดกิเลสไคไม่เด็ดขาด เช่น กรณีของปุณณผู้ไคฌาณ อำนาจฌาณสามารถขมกิเลสไคไคชั่วคราวหนึ่ง แต่เมื่อออกจากฌาณแล้ว กิเลสก็กลับเกิดขึ้นอีก เหมือนเอาก้อนหินทับหญ้าไว้ เมื่อยกก้อนหินออก หญ้าก็งอกขึ้นอีก ฉะนั้น อนึ่งความหลุดพ้นระดับโลกียะนี้ อาจเกิดขึ้นไคแก่บุคคลสามัญทั่วไป เพราะปกติปุณณมักถูกกิเลสครอบงำอยู่เสมอ ทั้งที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์ ความวุ่น ความกุม ไม่ปลอดภัย แต่ก็มิบางครั้ง บางโอกาส ชั่วขณะแวงหนึ่งที่ปัญญาเกิดขึ้น และปัญญานั้นทำให้เรามองเห็นความจริงในแง่หนึ่งแง่ใดของชีวิต เช่น เห็นอสุภานิमित ราคะคลายลง เห็นคนตาย ความโลภลดลง เป็นต้น ภาวะเช่นนี้เป็นความหลุดพ้นประเภทหนึ่ง มักเกิดขึ้นเพียงชั่วคราว เป็นครั้งคราวพอได้รับอารมณ์ใหม่ กิเลสจึงกลาวก็กลับพุดขึ้นมาเมื่อจิตใจของเราอีก ฉะนั้น จึงถือว่า วิมุติ 2 ข้อแรก เป็นความหลุดพ้นระดับโลกียะ

ส่วนความหลุดพ้นระดับโลกุตระ เป็นความหลุดพ้นอันเป็นผลจากการทำลายกิเลสให้ออกจากจิตใจไคอย่างเด็ดขาด แนนอน ภาวะความหลุดพ้นระดับนี้กิเลสไม่มีวัน

กลับมาเกิดขึ้นได้อีกต่อไป เป็นความหลุดพ้นของพระอริยเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ความหลุดพ้นระดับสูงสุด ที่ทำสายกิเลสทั้งปวงโคทมกลืนออกจากจิตใจ ก็คือ นิพพานและนิพพานนี้เองที่เราควรค่าใ้กว่า เป็นจุดหมายสูงสุดของเดรวาท¹

เหตุที่กล่าวว่า นิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของเดรวาท เพราะมันเป็นภาวะที่สามารถดับความทุกข์ได้อย่างแท้จริง เป็นภาวะที่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตของมนุษย์ได้ดีที่สุด เป็นคุณภาพแห่งชีวิตที่ดีที่สุด เราจะพบว่าพระพุทธองค์ที่ตรัสยกย่องนิพพานว่าเป็นสิ่งที่น่าพึงปรารถนาที่สุด เช่น "ในบรรดาธรรมทั้งหลาย วิราคะประเสริฐสุด"²

"พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง"³ "ผู้ทั้งหลายย่อมกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง"⁴ เนื่องจากนิพพานเป็นภาวะที่มีประโยชน์สูงสุด ผู้ใดปรารถนาจะพ้นจากทุกข์ทั้งปวง และปรารถนาแก่ความสุขสงบที่แท้จริง ก็ต้องปฏิบัติเอาเอง ส่วนผู้ใดจะปฏิบัติหรือไม่ นั่นก็เป็นเรื่องส่วนบุคคลที่พระพุทธองค์จะไม่ไปก้าวกาย ดังมีพุทธคำรัสตรัสไว้ว่า "ความเพียร เป็นหน้าที่ที่ท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคต เป็นแต่ผู้บอกทาง"⁵ จากพุทธคำรัสที่ทรงตรัสเตือนนี้เอง เราจะเห็นว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเดรวาททั้งหมดนั้น มีจุดเด่นสำคัญอยู่ที่การปฏิบัติ ถ้าหากขาดตัวการปฏิบัติไปเสียอย่างเดียว คำสอนทั้งหลายของพระพุทธองค์จะไม่มีประโยชน์ ไม่มีความหมายอะไรเลย ดังนั้น เรื่องของนิพพาน หรือความหลุดพ้นที่แท้จริงจึงกลายเป็นเรื่องที่เฉพาะตน เป็นปัจเจกัตถ์ คือ เป็นเรื่องส่วนบุคคลจะต้องลงมือปฏิบัติให้ถึง, จะต้องพากเพียรเอาเอง บุคคลอื่นไม่สามารถจะ

¹ หมายถึงนิพพาน.

² พ.ศ. 25/30/43.

³ พ.ศ. 25/25/36.

⁴ พ.ศ. 25/24/33.

⁵ พ.ศ. 25/30/51.

ทำให้หลุดพ้นได้ ดังพุทธพจน์ตอนหนึ่งยืนยันเอาไว้ดังต่อไปนี้

คุณภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่ประกอบภาวนาโยคอยู่ จะพึงเกิดจากความปรารถนา
 อย่างนี้ว่า ขอจิตของเราพึงพ้นจากอาสวะ... จิตของเขาย่อมไม่พ้นไปจากอาสวะ
 ...เมื่อภิกษุประกอบภาวนาโยคอยู่... ถึงจะไม่เกิดจากความปรารถนา... จิตของ
 เขาย่อมพ้นจากอาสวะ... ข้อนี้ เพราะเหตุไร เพราะอบรมปริยมมรคมีองค์ 8¹

จากเนื้อความที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด เราจะเห็นว่า แนวคำสอนทั้งหมดของ
 พระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหลุดพ้นเป็นแกนกลาง และถ้าเราสังเกต แนวคำสอน
 ของพระพุทธองค์ เท่าที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาททั้งหมด ไม่ยอมเสียเวลาที่จะกล่าว
 ถึงความจริงด้านอื่น ๆ ไม่นิยมการตกเถียงปัญหาอภิปราย คำสอนล้วนแต่กล่าวถึงสิ่งที่มี
 ประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็คือ สิ่งที่จะเกี่ยวข้องกับความสุขพ้นโดยประการ
 เดียว ดังมีพุทธคำยืนยันไว้ต่อไปนี้

คุณภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุไร ข้อนี้เราจึงไม่พยากรณ์ เพราะข้อนี้ไม่ประ-
 กอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อ
 ความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุ
 นั้นเราจึงไม่พยากรณ์... คุณภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่าที่เราพยากรณ์ คุณภิกษุ
 ความเห็นว่าเป็นทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ
 ทุกข์ ดังนี้เราพยากรณ์ก็เพราะเหตุไร เราจึงพยากรณ์ข้อนี้ เพราะข้อนี้ประกอบ
 ด้วยประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลาย
 กำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน...²

นิพพานในฐานะจุดมุ่งหมายสูงสุดของฝ่ายเถรวาท ในหลักคำสอนของฝ่ายเถรวาท
 ถือว่า นิพพานเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด ภาวะแห่งนิพพานจึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษา ฝ่าย
 เถรวาทถือว่า นิพพานเป็นภาวะที่ปราศจากกองทุกข์และกองกิเลสทั้งปวง ภาวะเช่นนี้
 บุคคลผู้สิ้นอาสวกิเลสทั้งปวงอย่างเด็ดขาดเท่านั้นที่เข้าถึง ในคัมภีร์บาลีปกรณ์ของฝ่าย
 เถรวาท ได้กล่าวถึงภาวะนิพพานไว้หลายนัย เช่น

¹ ส.ร. 17/261/186.

² ม.ม. 13/135/152.

ธรรมชาติไม่มีเครื่องกังวล ไม่มีความมุ่งมั่น นี่เป็นที่พึ่งหาใจอย่างอื่นไม่ เรากล่าว
ที่พึ่งอันเป็นที่ลี้ภัยไปแห่งชราและมรณะวานิพพาน¹

ธรรมชาติที่รุนแรง ไม่มีใครชี้ใด ไม่มีที่สุด แจ่มใส โดยประการทั้งปวง ปฐวีธาตุ
อรูปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ไคลในธรรมชาตินี้²

แมถิกษุเป็นอันมากจะปรินิพพาน... นิพพานธาตุก็มีโดยกพรองหรือเต็มความประการ
นั้น³

...นั้นสงบจริง นั้นประณีตจริง คือธรรมเป็นที่สงบตั้งขารทั้งปวง ความสลະคืนอุปธิทั้ง
ปวง ความสิ้นค้นหา ความดับนิพพาน⁴

เราจะเห็นว่า คำอธิบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับนิพพานจะเป็นคำอธิบายกว้าง ๆ
และมักจะอยู่ในลักษณะปฏิเสธเสียส่วนใหญ่ เช่น นิพพานเป็นสภาพดับทุกข์, ไม่มีกังวล
ไม่มีที่ลี้ภัย ฯลฯ คำอธิบายแบบนี้ ที่จริงไม่ได้ให้ความกระจ่างอะไรมากนัก เหมือนกับ
การกล่าวว่า ก. ไม่ใช่สีดำ แต่เป็นสีอะไร ก็สุดที่จะเอาต่อไปได้ และถ้าเราศึกษาคำสอน
ที่กล่าวถึงนิพพานในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท มักจะกล่าวถึง "มรรค" อันเป็นข้อปฏิบัติที่จะนำไป
สู่นิพพานมากกว่า เช่น มีคำสอนว่า "ดำรงอยู่ในศีล" "สํารวมอินทรีย์" "ไม่เกียจคร้าน"
"ไม่ประมาท", "มีความเพียร", ฯลฯ แล้วจะมีนิพพานเป็นที่หมาย เป็นต้น

อนึ่ง การอธิบายนิพพานเท่าที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท มักอ้างถึงคุณสมบัติ
บางอย่าง เช่น สงบ, ประณีต, เลิศ, ประเสริฐ, ฯลฯ คุณสมบัติเหล่านี้ก็เป็นเพียง
คุณลักษณะหนึ่งของนิพพานเท่านั้น ดังนั้น ภาวะนิพพานจึงเป็นเรื่องยากที่บุคคลทั่วไปจะเข้าใจ
ใจได้ ในอรรถกถา ปัญหาพระยามิลินทร ได้ให้เหตุผลไว้ว่า เหตุใดนิพพานจึงไม่เป็น
ภาวะที่กระจ่างชัดสำหรับบุคคลที่จะเข้าใจได้ ดังนี้

¹ พ.ศ. 25/434/487-8.

² ส.ส. 9/350/373.

³ พ.อ. 25/118/135.

⁴ อ.นวก. 23/240/391.

การที่จะทูลชี้แจงพระนิพพานถวายให้ทรงเห็นชัด ๆ ก็เกินกำลังความสามารถของ
 อากุญญา เช่นเดียวกัน พระอากุญญาทูลถวายใจแค้นที่ทูลชี้แจง
 แต่ไม่อาจแสดงเหตุที่อากุญญาให้เกิดพระนิพพานได้ การที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า พระ
 นิพพานเป็นอุสังขตธรรม ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ภูมิใดควยตา หู จมูก ลิ้น
 ภาย จะพึงรู้อะไรเห็นได้ก็เฉพาะแต่พระอรหันต์ ผู้มีจิตสงบและละเอียดเท่านั้น¹

ข. วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นตามทรรศนะของ เถรวาท

ประเด็นที่แล้ว ๆ มาทำให้เราทราบว่า ทุกข์คืออะไร สาเหตุของทุกข์คืออะไร
 ความทุกข์มนุษย์สามารถหลุดพ้นจากมันได้ และความหลุดพ้นมีทั้งชนิดชั่วคราว และชนิดที่
 ถาวร ปัญหาต่อไปก็คือ โดยวิธีปฏิบัติคนไหน มนุษย์จึงจะสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์
 ได้

ถ้าเราศึกษาประวัติของความคิดในอินเดียทั้งก่อนสมัยและร่วมสมัยพระพุทธเจ้า
 เราก็คงจะเห็นว่า มนุษย์มีความเชื่อมั่นว่า ภาวะที่จะทำให้ทุกข์ของมนุษย์หมดสิ้นไปนั้นมีอยู่จริง
 แต่ว่าลัทธิต่าง ๆ ต่างก็มีทรรศนะเรื่องความหลุดพ้นแตกต่างกันออกไป วิธีปฏิบัติตน
 เพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้น ก็แตกต่างกันออกไปด้วย ในสมัยพระพุทธองค์มีการปฏิบัติตน
 แบบเขียงสุดอยู่ 2 ทาง ซึ่งผู้ปฏิบัติต่างก็มีความเชื่อว่า โดยวิธีการอย่างนี้เท่านั้น มนุษย์
 จึงจะถึงความหลุดพ้น หรือบรรลุโมกษะได้วิธีที่หนึ่ง โยคีที่เรียกว่าอัสถิกโยคี ได้แก่การ
 ทรมานตนให้ลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ วิธีที่สอง เรียกว่ากามสุขัลลิกโยคี ได้แก่เอา
 ตนเข้าไปพัวพันหมกมุ่นมัวเมาในกามารมณ์ทั้งหลาย วิธีการทั้งสองพระพุทธเจ้าทรงศึกษา
 แล้ว ทราบว่าไม่ใช่ทางดำเนินไปสู่ความหลุดพ้น พระองค์จึงทรงศึกษาค้นคว้าด้วยพระ
 องค์เอง สุดท้ายทรงพบว่า วิธีการที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้น เป็นแนวทางปฏิบัติที่
 ทำให้มนุษย์บรรลุถึงความหลุดพ้น

¹ อิม บันทพยางกูร. ปัญหาพระยามิลินทร (พระนคร: องค์การคำของ
 ศุภสภา, 2514), หน้า 215.

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึงข้อปฏิบัติที่เป็นสายกลาง เรียกว่า มรรคมีองค์แปด หรือ อัฐมรรค ได้แก่¹

1. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ พยายามชอบ
7. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ
8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

มรรคมีองค์แปดประการ หรือมัชฌิมาปฏิปทานี้ ถือเป็นทางสายตรงที่สุดที่จะนำบุคคลไปสู่ความหลุดจากกิเลสและความคับสันทแห่งทุกข์ มรรคมีองค์แปดมีในหลักการที่หยิบยกมาปฏิบัติทีละข้อ แต่ของปฏิบัติพร้อมกันไปด้วยตลอด เรียกว่าเป็นทางสายเดียว ซึ่งต้องอาศัยองค์แปดประการ หลักสำคัญของมรรคมีองค์แปด ก็คือ จะต้องมืองค์สัมมาทิฐิเป็นตัวประธาน เป็นตัวนำ เป็นตัวควบคุมตลอดสาย เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว มรรคองค์อื่น ๆ จะติดตามมาเอง การดำเนินชีวิตของบุคคลก็จะเริ่มมุ่งตรงไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง และบรรลุมุक्तिอันเป็นจุดหมายสูงสุด ดังมีพุทธพจน์ยืนยันดังนี้

คุณภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ 7 นั้น สัมมาทิฐิยอมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐิเป็นประธานอย่างไร คือ เมื่อมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวาจา สัมมาอาชีวะจึงเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวายามะ สัมมาสติจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสติ สัมมาสมาธิจึงพอเหมาะได้ เมื่อมี

¹วินย. 4/13/18, ส.ม. 19/1664/477.

สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะจึงพอเหมาะได้, เมื่อมีสัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติจึงพอเหมาะได้
 อภิวรรณทั้งหลาย ควบประการนี้แล พระเสขะผู้ประกอบตัวของต. 8 จึงเป็นพระ
 อรหันต์...¹

จะอธิบายเกี่ยวกับองค์มรรคโดยสังเขปดังต่อไปนี้

1. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ได้แก่ความเห็นที่มีเหตุผลก่อให้เกิดในทางที่สละได้
 ความเห็นในอริยสัจ 4, ไตรลักษณ์, ปฏิจจนุปบาท ยังมีพุทธพจน์แสดงอธิบายไว้หลายแห่ง
 เช่น "ก็สัมมาทิฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ
 ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา อันนี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ"²

2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ความคิดหรือความดำรินั้นย่อมเกิดจาก
 ความเห็น เมื่อเกิดความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง บุคคลย่อมคิดที่จะกระทำให้ถูกต้องต่อไปด้วย
 แสดงไว้ในพระสูตร³ ว่า ความดำริชอบมี 3 ประการคือ

2.1 เนกสัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริที่จะออกจากกาม ไม่ติดข้องในความใคร่
 ความอยากต่าง ๆ ผลที่ตามมา ก็คือ ทำให้บุคคลคิดที่จะเสียสละเพื่อ
 ประโยชน์ เพื่อความสุขของส่วนรวม

2.2 อพฺยาบาทสังกัปปะ คือ ความดำริที่จะไม่เบียดเบียน ไม่เคียดแค้น ไม่ชิงชัง
 ผลที่ติดตามมาก็คือ ความปรารถนาดี มีเมตตา ต้องการในผู้อื่นมีความสุข

2.3 อวิหิงสาสังกัปปะ คือ ความดำริที่จะไม่เบียด ไม่ทำร้ายผู้อื่น ผลที่ตามมา
 ก็คือ เกิดความกรุณา คิดที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วย

ความดำริชอบ 3 ประการนี้ จะทำให้จิตใจของบุคคลออกห่างจากกิเลส เป็น
 แนวทางที่ส่งเสริมให้จิตใจสูงขึ้น มีความก้าวหน้าทางธรรม พ้นจากบาปอกุศล กลาย

¹ม. กุปรี. 14/279/163-164.

²พ.ม. 10/299/275.

³พ.ม. 10/299/275.

เป็นจิตใจที่เป็นประโยชน์แก่ตนเอง รวมทั้งผู้อื่นด้วย

3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ไค่แก

- 3.1 การงดเว้นจากการพูดเท็จ
- 3.2 การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด บุยง
- 3.3 การงดเว้นจากการพูดหยาบคาย ลามก
- 3.4 การงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

4. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ ไค่แก

- 4.1 การงดเว้นจากการตัดรอนชีวิต หรือ การฆ่า
- 4.2 การงดเว้นจากการลักเอาของที่เขาไม่ได้ให้
- 4.3 การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย

5. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ หรือ เป็นอยู่ชอบ

ไค่แก การเว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เช่น การโกง, การขู่เข็ญ

เป็นต้น

6. สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ

ไค่แกความเพียรพยายาม 4 สถานคือ

- 6.1 เพียรพยายามมิให้อกุศลเกิด
- 6.2 เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป
- 6.3 เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิด ให้บังเกิดขึ้น
- 6.4 เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ทรงอยู่ ไม่ให้เลือนหายไป

7. สัมมาสติ ระลึกชอบ

สติ คือ ความระลึกได้ สัมมาสติเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฝึกบังคับตนเอง ให้ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง เป็นการปฏิบัติ เพื่อผูกจิตใจให้อยู่กับอารมณ์ที่กำลังกำหนด กำลังพิจารณาอยู่ ตามหลักของเจรวาท การฝึกฝนอบรมสัมมาสติ เรียกว่า การเจริญสติปัฏฐาน ถือเป็นแนวทางสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น ดังมีพุทธพจน์แสดงไว้ว่า

คุณวิเศษทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อดวงความใส และบริสุทธิ์ เพื่อความคับคั่งแห่งทุกข์และโศกเศร้า เพื่อ บรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ¹

สติปัฏฐาน 4 มีดังต่อไปนี้

1. กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากาย มีวิธีปฏิบัติหลายอย่าง ได้แก่
 - 1.1 การกำหนดสติพิจารณาสมหทัยใจ
 - 1.2 การกำหนดสติพิจารณาอิริยาบถต่าง ๆ เช่น การยืน การนั่ง
 - 1.3 การเจริญสติปัฏฐานในอาการต่าง ๆ เช่น ในขณะที่รับประทาน
 - 1.4 การพิจารณาร่างกายโดยสักแต่ว่าเป็นธาตุ 4
 - 1.5 การพิจารณาร่างกายโดยสักแต่ว่าเป็นของปฏิรูป
 - 1.6 การพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ
2. เวทนานุปัสสนา คือ การพิจารณาเวทนา ได้แก่ การกำหนดสติพิจารณา เวทนาที่เกิดขึ้น เช่น สุข, ทุกข์, หรือเฉย ๆ เป็นต้น ให้รู้ชัดตามสภาพที่ปรากฏขึ้นขณะนั้น
3. จิตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาจิตใจ ได้แก่ การกำหนดสติพิจารณาจิตใจของตนในขณะนั้น ๆ ว่าเป็นเช่นไร เช่น ฟุ้งซ่าน, กำหนัด, เป็นสมาธิ เป็นต้น ให้รู้ชัดตามสภาพที่ปรากฏเกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ
4. ธัมมานุปัสสนา คือ การพิจารณาธรรม ได้แก่การกำหนดสติพิจารณาธรรมทั้งหลายอันได้แก่ นิรวาณ 5, ชันธ 5, อายตนะ 12, โพชฌงค์ 7, อริยสัจ 4 การพิจารณาธรรมให้พิจารณาธรรมแต่ละอย่างว่า คืออะไร เป็นอย่างไร มีอยู่ในคนหรือไม่ ละได้อย่างไร เจริญได้อย่างไร

¹พ.ม. 10/273/257.

8. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ

คือ การฝึกฝนสำรวมใจ หรือข่มใจให้มีความสงบ ตั้งมั่น แน่วแน่ต่ออารมณ์ หรือสิ่งที่กำลังกำหนดพิจารณา จิตที่เป็นสมาธิย่อมมีกำลัง มีภาวะอันเหมาะสมที่จะเกิด ปัญญาญาณ และความหลุดพ้น ดังพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า "...ญาณและปัญญามีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้น แหละอยู่ใกล้พระนิพพาน"¹ วิธีเจริญสมาธิ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้รวบรวมเอาไว้ 40 วิธี เรียกว่า กรรมฐาน 40² ได้แก่

- 8.1 กลิน 10 ได้แก่ การนำวัตถุ 10 ประเภท คือ ดิน, น้ำ, ลม, ไฟ สีเขียว, สีเหลือง, สีแดง, สีขาว, อากาศ (ช่องว่าง), และ แสงสว่าง จัดทำขึ้นในรูปแบบอันเหมาะสมมาเพ่งให้เกิดสมาธิ
- 8.2 อสุภะ 10 ได้แก่ การพิจารณาซากศพในลักษณะต่าง ๆ 10 ประเภท เช่น ซากศพที่หนองไหล, ซากศพที่พอง, ซากศพที่มีโลหิตไหล ฯลฯ
- 8.3 อนุสติ 10 ได้แก่ การระลึกถึงอารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นคุณแก่จิต 10 ประเภท เช่น ระลึกถึงพระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์ ระลึกถึง คุณของนิพพาน ฯลฯ
- 8.4 สัมปปัญญา 4 ได้แก่การเจริญ ทรมนวิหิต 4 คือ เมตตา, กรุณา มุทิตา, อุเบกขา
- 8.5 อาหารแปดปฏิภูลัญญา ได้แก่การกำหนดความเป็นปฏิภูลในอาหาร
- 8.6 ธาตุวิภูฐาน 1 ได้แก่การพิจารณาร่างกายเป็นธาตุ 4
- 8.7 อรูป 4 ได้แก่การเพ่งอารมณ์ในอรูปต่าง 4

¹ พ.พ. 25/35/54.

² วิสุทธิมรรคแปล ภาค 2 ตอน 1 - 2 (ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัย (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2512).

กรรมฐาน 40 นี้เห็นผลดีพิเศษแก่ปฏิบัติต่างกัน เนื่องจากบุคคลย่อมมีอุปนิสัย ความโน้มเอียงต่างกัน ซึ่งจะต้องเลือกใช้กรรมฐานตามความเหมาะสมที่เข้ากับ ความโน้มเอียงนั้น ๆ

มรรคมีองค์แปด เมื่อสรุปแล้ว ก็สามารถย่อเหลือองค์สามคือ องค์ศีล, องค์สมาธิ และองค์ปัญญา คือ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะเป็นองค์ปัญญา สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะเป็นองค์ศีล สัมมาสติและสัมมาสมาธิเป็นองค์สมาธิ ในทางปฏิบัติ ถือว่ามรรคมีองค์แปดเป็นหลักการที่วางไว้ตามลำดับชั้น ดังพุทธพจน์ได้ยืนยันไว้ดังนี้

คฤกริกษุทั้งหลาย เราขอมกล่าวการตั้งอยู่ในอรัหัตผล ด้วยการไปครั้งแรกเท่านั้น หามิได้ แต่การตั้งอยู่ในอรัหัตผลนั้น ขอมมีใจช่วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการ ทำโดยลำดับ ด้วยปฏิบัติโดยลำดับ คฤกริกษุทั้งหลาย ก็การตั้งอยู่ อยู่ใน อรัหัตผล ขอมมีใจช่วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการทำโดยลำดับนั้นอย่างไร คฤกริกษุทั้งหลาย กฎบุตรในธรรมวินัยนี้ เกิดศรัทธาแล้วขอมเขาไปไกล เมื่อเขาไป ไกลขอมนั่งไกล เมื่อนั่งไกลขอมเงยโศตลง เมื่อเงยโศตลงแล้วขอมตั้งธรรม ครั้นตั้งธรรมขอมทรงธรรมไว ขอมพิจารณาเนืองความแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว เมื่อ พิจารณาเนืองความอยู่ ธรรมทั้งหลายขอมทวนได้ซึ่งความที่นึก เมื่อธรรมทวนความที่นึก ได้ขอม ฉันทะขอมเกิดเมื่อเกิดฉันทะแล้วขอมอุทสาหะ ครั้นอุทสาหะแล้ว ขอม ไทรตรอง ครั้นไตรตรองแล้ว ขอมตั้งความเพียร เมื่อมีคนส่งไปแล้วขอมทำ ให้อาเจยซึ่งบรมสังจะควายกาย และขอมแห่งตลอดเห็นแจ้งบรมสังจะนั้นด้วยปัญญา...¹

หลักปฏิบัติตามลำดับนี้เรียกว่า ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) สรุปเอาไว้ใน โอวาทปาติโมกข์² ดังนี้

1. การไม่ทำชั่วทั้งปวง (ศีล)
2. การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม (สมาธิ)
3. การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ปัญญา)

¹ม.มม 13/238/200-201.

²ที.ม. 10/54/48-9.

หลักไตรสิกขา¹ เปรียบเสมือนบันได 3 ขั้น ที่จะนำผู้ฝึกฝนก้าวไปที่ละขั้น ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงจุดหมาย ขั้นแรกจัดเป็นระดับคือมุงอบรมกายวาจา ขั้นที่ 2 เป็นระดับสมาธิ, มุงอบรมจิต ขั้นที่ 3 เป็น ขั้นสูงสุด มุงอบรมปัญญาให้เกิดปัญญาแจ่มเห็นจริง แล้วบรรลุนิพพาน การที่บุคคลจะเจริญมรรคหรือไตรสิกขาให้บรรลุถึงความหลุดพ้นได้ผลดี ได้รวดเร็ว ย่อมขึ้นกับความสามารถของแต่ละบุคคลที่ได้รับการสั่งสมอบรมมา ปัจจุบันภายนอกต่าง ๆ ก็มีสนับสนุนให้การฝึกฝนได้รับผลดีและรวดเร็ว เช่น การศึกษาเล่าเรียน, การได้รับคำแนะนำที่ดี, การเป็นผู้สั่งสมกรรมดีมาก่อน, สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ก็มีสนับสนุนด้วยเช่นกัน เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องใหญ่และมีรายละเอียดมากมาย จึงจะไม่นำมากล่าวในที่นี้

ค. ขั้นตอนแห่งความหลุดพ้น

เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามมรรค หรือไตรสิกขาได้ถูกต้อง ญาณปัญญาที่รู้แจ่มเห็นจริง ในสภาวะของสิ่งทั้งหลายก็เกิดขึ้น คือรู้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ญาณปัญญาที่รู้สภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง พระพุทธศาสนาเรียกว่า วิปัสสนา หรือ วิปัสสนาญาณ การเกิดขึ้นแห่งวิปัสสนาญาณจะเป็นไปโดยลำดับ 9 ขั้น² ดังนี้

1. อุตฺถัสถพยาณวิปัสสนาญาณ การพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จากการเห็นการเกิดดับของเบญจขันธ์ ก็สามารถมองเห็นการเกิดดับของสรรพสิ่งขยายออกไปในวงกว้าง
2. กังคาณวิปัสสนาญาณ พิจารณาเน้นหนักไปที่การดับสลายของสรรพสิ่ง เป็น การมองเห็นจุดดับของสรรพสิ่ง
3. ภาณุตฺถวิปัสสนาญาณ เมื่อเห็นแจ้งในจุดดับของสรรพสิ่ง ความรู้ที่ว่าสังขารทั้งหลายเป็นของน่ากลัวก็เกิดขึ้น คือ กลัวภัยในสังขารธรรมทั้งปวง

¹ เรื่องเดียวกัน และอุปประกอบใน ชุ. ปฎิ. 31/1/ และพระราชากรมุ, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 192 - 194.

4. อาทิวราณุปัสสนาญาณ เมื่อรู้ว่าสังขารธรรมทั้งหลายมีความแตกสลายไปเป็นธรรมคามองเห็นภายในสังขารแล้ว ก็จะเกิดความรู้ไปว่าสังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่มิใช่ เป็นสิ่งขบพรอง คลุกเคล้าด้วยทุกข์

5. นิพพิทานุปัสสนาญาณ เมื่อเห็นว่าสังขาร เป็นสิ่งมิใช่ เป็นทุกข์ ก็เกิดความเบื่อหน่าย เกิดความไม่พอใจ ไม่เพลิดเพลินใจในสังขารธรรม

6. มุญจितุกัมยตาญาณ เมื่อเกิดความเบื่อหน่าย ก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสียจากสังขารทั้งปวง

7. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เมื่อใคร่จะพ้นไป ก็ย้อนกลับไปยังเอาสังขารทั้งปวงขึ้นมาพิจารณาตามกฎของไตรลักษณ์ เห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ความรู้อันนี้จะเป็นพื้นฐานของการที่จะหาอุบายปลดเปลื้องตนให้พ้นทุกข์

8. สังขารุเปกขาญาณ เมื่อรู้ว่าสังขาร เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ ความรู้ในการวางเฉยในสังขารทั้งปวงก็เกิดขึ้น ไม่นิยมยินดีในสังขารธรรมพร้อมกันนั้นก็มองเห็นว่านิพพานเป็นความสงบที่แท้จริง ความรู้จึงแล่นตรงไปยังนิพพาน

9. สัจจานุโลมิกญาณ เมื่อวางใจเป็นกลางในสังขารธรรม มีญาณมุ่งตรงสู่นิพพาน ญาณอันคล้ายตามกรรหยังรูปอริยสัจจ 4 ก็เกิดขึ้น หลังจากญาณที่หยั่งรู้อริยสัจ 4 เกิดขึ้น ก็เกิดโคตรกญาณ โคตรกญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้อารมณ์ของปุถุชนและของอริยชน ญาณอันเป็นเครื่องถอนตนออกจากเพื่ออีกเดาเหล่ากอของปุถุชน ยกตนขึ้นสู่ความเป็นอริยมุคคต ถัดจากโคตรกญาณ มัคคญาณ (ญาณที่ค้นวิสุทธิ) ก็เกิดขึ้น ทำให้สำเร็จความเป็นพระอริยมุคคตต่อไป

มัคคญาณจะเกิดขึ้น 4 ครั้ง¹ คือ

1. การเกิดมัคคญาณครั้งแรก (ปฐมมัคค) เรียกว่า โสคามัตติมัคคญาณ ผู้ที่ไถ้ญาณนี้เรียกว่า พระโสคาบัน

¹ ส.ม. 19/349/98, ส.ม. 19/351/98 และดูประกอบในพระราชาวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 210-211.

2. การเกิดมคฺคญาณครั้งที่สอง (หุติยมคฺค) เรียกว่าสกทาคามีมคฺคญาณ ผู้ได้ญาณนี้เรียกว่า พระสกทาคามี

3. การเกิดมคฺคญาณครั้งที่สาม (ตติยมคฺค) เรียกว่าอนาคามีมคฺคญาณ ผู้ได้ญาณนี้เรียกว่า พระอนาคามี

4. การเกิดมคฺคญาณครั้งที่สี่ (จตุตถมคฺค) เรียกว่า อรหัตตมคฺคญาณ ผู้ได้ญาณนี้เรียกว่า พระอรหันต์

เมื่อมคฺคญาณเกิดขึ้น ก็เลสที่เป็นเหตุให้บุคคลติดข้อง ไม่หลุดพ้น ไม่บริสุทธิ์ จะถูกทำลายไปควยกำลังแห่งมคฺคญาณนั้น ๆ ตามทรรณะของเดรวาท เรียก ก็เลสที่พาให้สัตว์ติดข้องว่า สังโยชน์¹ มี 10 ประการได้แก่

ก. สังโยชน์ชั้นต่ำ เป็นกิเลสอย่างหยาบ ได้แก่

1. สักกายทิฏฐิ ได้แก่ความเห็นที่กาย ซึ่งเป็นชั้นที่ 5 เป็นตัวตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณเป็นตัวตน เป็นต้น
2. วิจิกิจฉา ได้แก่ความสงสัย ความสงสัย ไม่นั่นใจ
3. สีลัพพตปรามาส ได้แก่ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กัน

อย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่าสงวาทกคฺคิสิทธี

4. กามราคะ ได้แก่ความกำหนัดในกาม, ความติดใจในกามคุณ
5. ปฏิฆะ ได้แก่ ความกระทบกระทั่งในใจ, ความหงุดหงิดซัดเซวข้อง

ข. สังโยชน์ชั้นสูง เป็นกิเลสอย่างละเอียด ได้แก่

6. รูปราคะ ได้แก่ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรม

อันประณีต, ความปรารถนาในรูปภพ

7. อรูปราคะ ได้แก่ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม,

ความปรารถนาในอรูปภพ

8. มานะ ได้แก่ความสำคัญตน ถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่

9. อุทธัจจะ ได้แก่ความฟุ้งซ่าน

10. อวิชชา ได้แก่ความไม่รู้จริง, ความหลง

¹ ส.ม. 19/349/98, ส.ม. 19/351/98 และคู่มือประกอบในพระราชธรรมปิ,

มีคณญาณชั้นไหน ทำลายกิเลสอะไร ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค¹ แสดงไว้ดังนี้

1. พระโสดาบัน	ละ	สักกายทิฏฐิ
วิจิกิจฉา
สีลหตปรามาส
2. พระสกทาคามี	ละ	เหมือนพระโสดาบัน และโคธำราคะโทสะ
โมหะให้เบาบางลง
3. พระอนาคามี	ละ	กามราคะ
ปฏิมะ
4. พระอรหันต์	ละ	รูปราคะ
อรูปราคะ
มานะ
อุทธัจจะ
อวิชชา

ที่กล่าวมาแล้วในบทนี้ เป็นการแสดงทรรศนะเกี่ยวกับความหลุดพ้นของฝ่าย
เดรวาท ฝ่ายเดรวาทเชื่อว่า ชีวิตของมนุษย์ปุถุชนทุกรูปทุกนามเป็นขบวนการชีวิตที่มีปัญหา
และถูกทุกข์ครอบงำตลอดเวลา เมื่อใดที่มนุษย์สามารถเอาชนะทุกข์ได้อย่างแท้จริง เมื่อ
นั้นมนุษย์ก็เข้าถึงนิพพานอันเป็นสภาวะแห่งความหลุดพ้นสูงสุดได้ พบกับความสุขที่จีรังยั่งยืน
การที่จะเข้าถึงความหลุดพ้นได้นั้น จะต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์แปด หรือ
เรียกอย่างย่อว่า ไตรสิกขา ซึ่งมีขบวนการขั้นตอนต่าง ๆ อันจะพามนุษย์ให้เข้าถึงความ
หลุดพ้นได้อย่างแท้จริง ในบทต่อไป เป็นการแสดงทรรศนะเกี่ยวกับความหลุดพ้นของเจ็น

¹วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอนจบฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย, หน้า 236.

ความหลุดพ้นตามทรรศนะเซ็น

ก. จุดมุ่งหมายสูงสุดของเซ็น

เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายสูงสุดของนิกายเซ็น ดร. ซูซูกิ ได้สรุปไว้ชัดเจนดังนี้
สารัตถะของเซ็น ก็คือคิดปะแทงการมองเห็นธรรมชาติแห่งตน และชี้ช่องทางให้
เราหลุดพ้นจากความเป็นทาส ไปสู่ความเป็นอิสระเสรี... ดังนั้น เจตนารมณ์
ของเซ็น ก็คือ การช่วยให้เราพ้นจากความลำบากกังวล และความทุกข์ทรมาน¹

อีกที่หนึ่งกล่าวว่า "กล่าวโดยสรุป สิ่งที่เซ็นประสงค์ให้เราปฏิบัติ ก็คือการ
แสวงหาโพธิญาณเพื่อตัวเอง และการช่วยเหลือบุคคลอื่น ๆ ให้บรรลุถึงความตรัสรู้ด้วย"²

ตามสายตาของพุทธศาสนิกและบุคคลโดยทั่วไป เซ็นเป็นพระพุทธรศาสนาที่
ค่อนข้างแตกต่างจากนิกายอื่น ๆ แต่จากข้อความที่อ้างข้างบน ก็อาจสรุปได้ว่า สาระ
สำคัญแห่งหลักคำสอนของเซ็นก็นั้นหลักอริยสัจ 4 ไปไม่พ้น จุดมุ่งหมายสูงสุดของเซ็น
ก็คือความหลุดพ้น และ เซ็นย้ำเพิ่มเติมต่อไปอีกว่า เมื่อตนได้หลุดพ้นแล้วก็จะช่วยเหลือ
บุคคลอื่น ๆ ให้หลุดพ้นเช่นเดียวกับตน

สภาวะสูงสุดแห่งความหลุดพ้นของเซ็น เรียกว่า ซาโตริ (Satori) อาจ
จะมีชื่อเรียกอื่น ๆ อีกก็ได้ เช่น เคนโช (Kensho), วู (Wu), มู (Mu), ความว่าง
(Void or Emptiness), จิตหนึ่ง (One Mind), จิตสากล (Universal Mind)

¹Daisetz Teitaro Suzuki; Zen Buddhism (New York: Doubleday Anchor Book, 1956, p.3.

²Daisetz Teitaro Snzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino, Zen Buddhism & Psychoanalysis (New York: Harper Colophon Books, 1960), p.75.

พุทธภาวะ (Buddha-nature), โพธิ์ (Bodhi), ธรรมชาติแห่งตน (Self nature) ฯลฯ บางทีอาจเรียกซาโตริ ควายภาษาแปร่ง ๆ เช่น หน้าตาดั้งเดิม (Original face) เลี้ยงจากการตบมือข้างเดียว (The sound of one hand clapping) ฯลฯ ภาษาเหล่านี้กลายเป็นศัพท์เทคนิคของเซ็นไปโดยปริยาย ซึ่งหมายถึงสิ่งอันเดียวกันคือ สภาวะ ความหลุดพ้นสูงสุด

เมื่อถามว่า เหตุใดมนุษย์เราจึงทุกข์ เช่นอธิบายง่าย ๆ ว่า ความทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะความไม่รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะ ดังข้อความที่ ดร. ชูชูกิ อธิบายไว้ชัดเจนว่า "ความทุกข์เป็นผลจากความหลงงมงาย ความหลงงมงาย ก็มีอะไรอื่น นอกจาก ความปราชญ์เปรี๊ยะ และความยินดีพอใจในอารมณ์ที่หน้าใคร"¹

ท่านเว่ยหลาง คณาจารย์เซ็นคนสำคัญก็อธิบายท่านเองเสียกันว่า "...แต่เป็นเพราะ มีอวิชชาความมีอคติที่ครอบงำใจของเราไว้ เราจึงมองไม่เห็นมันด้วยตนเอง จนเราต้องเที่ยวเสาะแสวงคำแนะนำจากผู้อื่น..."²

สาเหตุแห่งความไม่รู้แจ้งเห็นจริง ก็คือ กิเลสต่าง ๆ อันได้แก่ อวิชชา คัมภีราอุปาทาน เป็นต้น เข้าไปบดบังดวงปัญญาของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เรามองไม่เห็นธรรมชาติแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ความไม่เห็นธรรมชาติอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลายความเป็นจริง เช่นเรียกว่า ทวิทรรศนะ (Dualistic views) เป็นการมองสิ่งต่าง ๆ โดยการแบ่งแยกเป็นลักษณะต่าง ๆ ทำให้เกิดภาวะแห่งความเป็นของคู่ เช่น ตัวฉัน - ผู้อื่น ความดี - ความชั่ว ความงาม - ความน่าเกลียด ความฉลาด - ความโง่ ความถูก - ความผิด

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, "Zen Buddhism," Masterpieces of world philosophy in summary form, (New York: Harper & Row, 1961), p. 11

² พุทธศาสนิกและประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ผู้แปล, "สูตรของเว่ยหลาง," ใน รวมบทความทางศาสนา, พิณิจ รัตนกุล, ผู้รวบรวม (กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516) หน้า 195.

มิตร - ศัตรู ธรรม - อธรรม ฯลฯ การมองเห็นเป็นทวิตรณะทำให้เกิดความยึดมั่น
ว่าเป็นตัวตน เป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นเรา เป็นเขา คำสอนในลังกาวตารสูตร กล่าวถึง
ลักษณะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงตามสภาพปรมาตม์ "ไม่มีผู้เห็น ไม่มีผู้ถูกเห็น ไม่มีผู้พูด
ไม่มีคำพูดใด ๆ ไม่มีรูปลักษณะ ไม่มีการบำเพ็ญกรณียกิจ ไม่มีคำสั่งสอน ของพระบรม-
ศาสดา"¹ เช่นถือวาทะแห่งตัวเรา และสรรพสิ่ง ล้วนมีแต่ความว่าง ความว่างเป็น
สิ่งที่ปรากฏอยู่ในที่ทุกแห่ง เช่นจึงถือวาทะความว่างเป็นสัจธรรมสูงสุด ความว่างก็คือ
ความไม่เป็นสาระ ไม่มีตัว ไม่มีคน นั้นเอง เพราะความยึดถือว่ามีตัว มีตน นี้เอง
เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์

หนทางแห่งความพ้นทุกข์ตามทฤษฎีของเซ็น แตกต่างจากนิกายอื่น ๆ ใน
มหายาน เช่น นิกายสุทธาวาส, นิกายนิจิเรน ฯลฯ นิกายเหล่านี้ล้วนแต่เน้นศรัทธาเป็น
แนวทางแห่งความหลุดพ้น แต่เซ็นเน้นที่ปัญญา ผู้ที่ตองการที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ใด ๆ
จะต้องอบรมให้ปัญญาเกิด เมื่อปัญญาเกิดขึ้นและเห็นสัจธรรมสูงสุด (ศูนย์ค่าหรือความ
ว่าง) ก็เรียกว่า ไคบรรรุชาโคริ ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดของเซ็น
ในแง่หนึ่งก็คือ ตองการ เปิดจักมู คือ ปัญญาภายในที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ซึ่งถูกอวิชชาปิดบัง
เอาไว้

ปัญญาตามทฤษฎีของเซ็น ก็คือ ความรู้แจ้ง (all-knowledge)² ซึ่ง
หมายถึงความเห็นแจ้งในคุณตาธรรม, ความรู้ความเข้าใจภาวะสิ่งทั้งหลายตามเป็น
จริง เมื่อรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ย่อมไม่หลงผิด เมื่อไม่หลงผิด ก็ย่อมไม่
ยึดมั่น ไม่เกาะเกี่ยวผูกพัน เป็นอิสระ ปล่อยวาง จิตก็ยอมเข้าถึงความหลุดพ้น ดังนั้น
เราอาจกล่าวได้อีกแห่งหนึ่งว่า จุดมุ่งหมายของเซ็นคือ สอนให้ไม่ยึดมั่นถือมั่น สอนให้

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, The Lankavatara Sutra, a Mahayana Text translated for the first time from the origin Sanskrit, Chap. I, p.9.

² Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of no mind,
p.64.

ปลอญวาง ดังมีคำสอนของคณาจารย์เว่ยหลางสอนเรามา "...อย่ามีจิตร้อบรัดด้วย
เครื่องผูกพันแห่งชีวิต..."¹ คำสอนในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตรคัมภีร์สำคัญของเซ็นสอน
อย่างเดียวกันว่า

เพราะเหตุนั้น สุกฺขิ โหสิสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ ควรเจริญจิตให้บริสุทธิ์
แจ่มใส ไม่ยึดถือในรูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัส หรือคุณลักษณะใด ๆ จะควย
ประการใดก็ดี โหสิสัตว์ควรเจริญจิตของตนอย่าให้ผูกพันยึดถือในสิ่งใด ๆ...²

ขบวนการพัฒนาปัญญาของเซ็น เป็นขบวนการภายใน หรือขบวนการทางจิต
หมายความว่า เราสามารถหลุดพ้นด้วยการทำจิตใจ เพียงอย่างเดียว เพราะว่า
อวิชชา อันเป็นสาเหตุสำคัญแห่งความทุกข์นั้น เกิดที่จิตใจของเรา มีสาเหตุเกิดภายใน
ตัวของเรา เกิดเพราะเราไม่รู้จักตัวของตัวเอง เมื่อใดที่เรารู้จักตัวเอง เราก็เข้า
สู่นานทางที่จะพ้นทุกข์ได้ ดังนั้น แนวทางสู่ความพ้นทุกข์ของเซ็นก็คือ หลักการที่เซ็นแถลง
อยู่บ่อย ๆ ว่า "เห็นแจ้งดังจะในตัวเอง (seeing into self-being or seeing
into one self-nature)³ หรือ "สำนึกถึงแท้จริงถึงตัวเอง" (to be conscious
of itself)⁴

ดังจะในตัวเองนี้ก็คือ ความว่างนั่นเอง

มีเรื่องราวปริศนาคึ่งที่เป็นวรรณคดีที่มีชื่อเสียงที่สุดของเซ็น จะช่วยให้เราเข้าใจ
ใจได้ดียิ่งขึ้นว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของเซ็น คืออะไร เรื่องเล่าดังนี้

¹Ibid, p. 58.

²ประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ผู้แปล, สูตรแห่งรัตนมณีแห่งโลกุทธะปัญญา, หน้า 53.

³Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of NO Mind,
p. 78, 88.

⁴Ibid., p. 62.

สมัยที่พระโพธิธรรมได้เดินทางเข้ามาประเทศจีน จักรพรรดิโกไดทราบกิตติศัพท์ จึงขู่อาราชนาท่านไปที่ประทับเพื่อสนทนาธรรม

จักรพรรดิโก "นับแต่ซาฟเจาได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นต้นมา ได้สร้างวัดวาอาราม ไวกหลายแห่งได้คัดลอกพระสูตรต่าง ๆ ไว้มากมาย ได้อุปัฏฐากภิกษุ ภิกษุณีจำนวนมาก จะได้รับบุญกุศลมากน้อยเพียงใด"

ท่านโพธิธรรม "ไม่ได้บุญกุศลอะไรเลย"

จักรพรรดิโก "ก็อะไรเล่า คือ สัจธรรมอันประเสริฐสุด"

ท่านโพธิธรรม "ความว่างอันไพศาล"¹

คำตอบของท่านโพธิธรรม ได้แสดงให้เห็นเจตนารมณ์สูงสุดของเขินว่า ไม่ใช่ อะไรอื่น นอกจากความหลุดพ้น ผู้หลุดพ้นย่อมแลเห็นสัจธรรมอันประเสริฐ คือความว่าง

เรื่องราวของท่านโพธิธรรม มีความหมายมากต่อเขิน หลังจากที่ท่านได้อำลา จักรพรรดิโกมาแล้ว ท่านก็เดินทางมุ่งสู่สถานที่แห่งหนึ่งที่สงบวิเวก ทันทีที่เข้าป่าทำสมาธิ อยู่ถึงเก้าปี ปฏิปทาของท่านแสดงถึงความตั้งใจแน่วแน่ในการแสวงหาสัจธรรม ปฏิปทา เขินนั้นก็ถือเป็นจุดมุ่งหมายของเขิน กล่าวได้ว่า อุดมคติของเขินก็คือ ปฏิปทาและหลักการ ต่าง ๆ ที่ท่านโพธิธรรมได้วางไว้แต่โบราณ แม้ว่าภายหลังต่อมาเขินจะมีการแตกเป็น นิกายต่าง ๆ บุคคลในอุดมคติของเขิน ก็คือ บุคคลที่มีลักษณะแบบท่านโพธิธรรม คือ ความ มีมานะ เกิดเคี้ยวและแน่วแน่ในการ เข้าถึงความหลุดพ้น

ท่านโพธิธรรม ได้วางหลักการสำคัญไว้ 4 ประการ² คือ

¹ โคเซคท์ ที. ซูซูกิ เขินกับวัฒนธรรมญี่ปุ่น เล่ม 2 แปลจาก Zen and Japanese Culture โดย จ้านง ของประเสริฐ (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน 2519), หน้า 5

² Daisetz Teitaro Suzuki, "Zen Buddhism," Masterpieces of world philosophy in summary form, p. 1116.

1. เรียนรู้นอกพระปริยัติ
2. ไม่อาศัยถ้อยคำและพยัญชนะ
3. ชี้นำที่ตัวจิตของมนุษย์
4. เห็นธรรมชาติแห่งตนแล้วตรัสรู้เป็นพุทธะ

หลักการ 4 ประการนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดแห่งหลักคำสอนของเซ็น

โดยเนื้อแท้ ตามหลักการของเซ็น ปัญญาที่แลเห็นสังขารเป็นผลเกิดจากการเพ่งพินิจอย่างซึ่งถึงธรรมชาติแห่งตนเอง มิใช่ผลอันเกิดจากการถือศีลวัตร การทำบุญทำทาน, การ สวดมนต์ของบนพระสูตร, การศึกษาพระปริยัติศาสนา หรือบัจจกายนอกอื่น ๆ คณาจารย์สว่างโปก็โต้เถียงกันว่า "...ถ้าเขายังยึดมั่น... ต่อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ก็ดีและต่อพิธีบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ก็ดี แนวความคิดของเขายังผิดพลาคอยู่..."¹ ท่านคณาจารย์เว่ยหลาง ก็กล่าวสนับสนุนในทำนองเดียวกันว่า "ปัญญาภายในของเราคงหาก จึงทำให้เราเกิดความสว่างไสวได้"²

เซ็นถือว่า ปัญญาอันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม เป็นเพียงการช่วยเหลือภายนอก ซึ่งก็มีข้อเสียอยู่หลายประการ ข้อเสียประการสำคัญคือ มักทำให้บุคคลผู้ศึกษาไขว่เขวออกนอกทาง หรือดึงให้ห่างเหินจากตัวสังขารที่แท้จริง

กล่าวโดยสรุป หลักการสำคัญใน 4 ประการคือ ไม่ถือเอา "หลักการศึกษาด้านนอก" เป็นบัจจปัจจัยสำคัญในการสั่งสอน และประพฤติปฏิบัติ ผลลัพธ์ก็คือทำให้

¹สว่างโป, "จิตหนึ่งและความว่าง," แปล โดยพุทธทาสภิกขุ รวมบทความทางศาสนา, หน้า 190.

²พุทธทาสภิกขุและประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ผู้แปล, "สูตรของเว่ยหลาง," ใน รวมบทความทางศาสนา, พิณิจ รัตนกุล, ผู้รวบรวม, หน้า 207.

เซ็นเป็นนิยายที่ไม่สนใจในพระสูตร ข้อเขียนต่าง ๆ และต่อต้านความฉลาดปราศัญญ์
เปรี๊ยะใด ๆ ทั้งหมด "หลักการศึกษาค้นคว้าทางคัมภีร์" อาจช่วยให้บุคคลเป็นนักปราชญ์
ราชบัณฑิต แต่ไม่ได้เป็นหนทางที่ช่วยให้บุคคลรอดพ้นจากทุกข์ ความหลุดพ้นเป็นผลจาก
ญาณตรรศนะอันเกิดจากฝึกฝนอบรมจิต เป็นเรื่องของการเห็นแจ้งที่ต้องเห็นและเข้าใจ
ได้ด้วยตนเอง ไม่อาจบอกเล่าให้ผู้อื่นเข้าใจได้

ไม่ว่าเซ็นจะมีหลักคำสอนและเรื่องเล่าแปลก ๆ แหวกแนวสักเพียงใด สาระ
แห่งคำสอนของเซ็นก็คือ สอนให้บุคคลแลเห็นธรรมแห่งตนเอง ปัญญาอันเกิดจากการเห็น
ธรรมแห่งตนเองจะนำบุคคลบรรลุถึงขั้นวิมุติโดยสมบูรณ์ ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนของ
ท่านเว่ยหลาง ท่านแสดงไว้ว่า "การรู้จักใจของเราเองก็คือ การรู้ถึงวิมุติ"¹

ซาโตริในฐานะจุดมุ่งหมายสูงสุดของเซ็น

เซ็นนิยมใช้ "ซาโตริ" เป็นภาษากลาง ๆ แทนคำว่า "หลุดพ้น" หรือ
"ตรัสรู้" เซ็นถือว่า ซาโตริเป็นหัวใจของเซ็น อาจารย์เซ็นบางท่านกล่าวว่า "เซ็น
ก็คือ ซาโตริ ซาโตริก็คือเซ็น"² อาจารย์บางท่านก็กล่าวว่า "ซาโตริของพระศรีศากย
มุณีเป็นบ่อเกิดของเซ็น"³ อาจารย์บางท่านก็กล่าวว่า "ซาโตริเป็นมาตราการวัดเซ็น"⁴

ซาโตริ มีคุณลักษณะอย่างไร เป็นเรื่องเล่นลับที่สุด คณาจารย์เซ็นแทบทุกคน
หลีกเลี่ยงที่จะอธิบายเรื่องเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม คร.ซูซูกิ ก็ได้พยายามอธิบายโดย
สรุปลักษณะสำคัญของซาโตริไว้ดังนี้⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 205.

² Christmas Humphreys, Zen Buddhism (London: Unwin Books, 1969), p. 108.

³ Ibid., p. 108.

⁴ Ibid., p. 108.

⁵ Daisetz Teitaro Suzuki, "Zen Buddhism," Masterpieces of World philosophy in summary form, p.1119.

1. เป็นสภาวะที่ไม่มีเหตุผล
2. เป็นบัญญัติญาณ
3. เป็นสภาวะเจตาะคน
4. เป็นสภาวะไม่ยินดีในร้าย
5. เป็นโลกุตระธรรม
6. เป็นสภาวะที่คับอึดตา
7. เป็นสภาวะที่อิสระและเปี่ยมด้วยปีติสุข
8. เป็นธรรมที่บรรลุไค้ทันที ไค้หาที่และสรรคนะใหม่

1. เป็นสภาวะที่ไม่มีเหตุผล

ซาโคริไม่อาจบรรลุไค้ด้วยการอาศัยเหตุผล การอนุมานหรือการใช้ความนึกคิดใด ๆ ดังคำสอนของท่านฮวงโปกล่าวไว้ว่า "จิตหนึ่งนี้เป็นสิ่งที่เห็นค่าตาเธออยู่แต่ ๆ แต่จงลงใจให้เหตุผลกับมันเข้ากุชิ เธอจักหล่นลงสู่ความฉิบพลาคทันที"¹

ดร. ฮุซุกิ กล่าวไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า "เซ็นไม่ใช้ความฉลาดปราษฎ์เปรี๊ยะอะไรเลย แต่เป็นเรื่องพื้น ๆ ทางจิตใจ..."²

ตามทรรศนะของเซ็น เหตุผลหรือพุทธิปัญญา (intellect) เป็นปฏิปักษ์ต่อบัญญา (Prajña) "เหตุผลบอกเราว่า ทุกสิ่งมีอัสภาเป็นสิ่งที่จำกัค แต่ปัญญาของเรา

¹ฮวงโป, "จิตหนึ่งและความว่าง," แปลโดย พุทธศาสนิกชน, ในรวมบทความทางศาสนา, ทีนิจ รัตนกุล, ผู้รวบรวม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 190.

²Daisetz Teitaro Suzuki, Introduction to Zen Buddhism (London: Rider, 1949), p. 49.

กลับบอกว่า ทุกสิ่งไม่มีอีกตาเป็นสารัตถะ เป็นสิ่งไม่จำกัด..."¹

ซาโตริของเซ็นจึงดูเป็นเรื่องลึกลับ ครั้งหนึ่งอาจารย์เซ็นท่านหนึ่งเทศน์ว่า "เมื่อท่านทราบว่า ไม่นานนี้คืออะไรแล้ว ท่านก็จะทราบสิ่งทั้งปวง ท่านได้เรียนเซ็นจบแล้ว"² ท่านกล่าวถึงนั้นแล้ว ก็ออกจากห้องประชุมไป โดยมีใ้กล่าวอะไรอีกเลย

2. ปัญญาญาณ (ญาณทัสสนะ)

ญาณทัสสนะ ตามความหมายของเซ็นก็คือ "การมองเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่ง"³ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ญาณทัสสนะก็คือ ปัญญาที่รู้จักหรือมองเห็นสิ่งทั้งหลาย "ตามที่มันเป็น" (ตถตา) โดยไม่นำเอาอวิชชา ตัณหา อุปาทานเข้าไปจับ

คำว่าญาณทัสสนะ ดร.ซูซูกิ เรียกมันว่า ประสบการณ์เชิงสติปัญญา⁴ คุณสมบัติพื้นฐานของมัน ก็คือ

การได้สัมผัส คือ กระทบกับความแท้จริงโดยตรง โดยทั่ว ๆ ไปเราพบว่าจิตของมนุษย์เต็มไปด้วยมโนคติและมโนภาพต่าง ๆ เมื่อคนเห็นดอกไม้ เขาย่อมเห็นมันรวมเป็นกลุ่มอยู่กับความคิดเชิงวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้องกันทุกชนิด และมีผัสสะดอกไม้ในความเป็นเช่นนั้นของมัน ต่อเมื่อเราปฏิบัติ "ปรัชญา" สติปัญญาเท่านั้น "ดอกไม้จึงมีสีแดงและต้นสนจึงมีสีเขียว..."⁵

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino, Zen Buddhism & Psychoanalysis, p. 57.

² โคเซทซ์ ที. ซูซูกิ, เซ็นกับวัฒนธรรมญี่ปุ่น แปลจาก Zen and Japanese culture โดยจางงัก ทองประเสริฐ (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2518), เล่ม 1, หน้า 8.

³ Daisetz Teitaro Suzuki, "Zen Buddhism," Masterpieces of world philosophy in summary form, p. 1118-9.

⁴ คูอธิบายเพิ่มเติมใน โคเซทซ์ ที. ซูซูกิ, เซ็นกับวัฒนธรรมญี่ปุ่น แปลจาก Zen and Japanese culture โดยจางงัก ทองประเสริฐ, เล่ม 2, หน้า 4.

⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 4.

ดังนั้น ผู้ที่มีญาณทัสสนะ หรือสัทธญาณตามแบบเซ็น สรรพสิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏ
ต่อเขาตามสภาพที่เป็นจริงคือ สภาวะวิสัย ไม่ได้ถูกแปดเปลี่ยนด้วยอัตตาใจ ๆ ไม่ได้ถูก
ปรุงแต่งด้วยความรู้สึกนึกคิดหรือมโนภาพ ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยพุทธิปัญญาทุกระดับความ
เป็นจริงที่ปรากฏจะเป็นอย่างที่ท่านอาจารย์โตสุได้แสดงต่อไปนี้¹

ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า	"พระพุทธเจ้าคืออะไร"
อาจารย์โตสุตอบว่า	"คือพระพุทธเจ้า"
ภิกษุรูปนั้นถามว่า	"เซ็นคืออะไร"
อาจารย์โตสุตอบว่า	"คือเซ็น"

โกฎบทหนึ่ง บะโซ เป็นผู้แต่ง จะช่วยให้เราเข้าใจ ญาณทัสสนะแบบเซ็นได้คิ
ขึ้น ท่านเขียนไว้ว่า

กายีโตหลังคาเดียวกัน
หญิงโสเภณีกำลังหลับอยู่เช่นกัน
คอกชะงิ และคางจันท์²

หญิงโสเภณี, คอกชะงิ และคางจันท์ ซึ่งปรากฏในโกฎบทนี้ ก็คือ ข้อเท็จจริง
ตามที่ปรากฏ ไม่มีอะไรนอกจากนั้น ไม่ได้มีความสวยงาม หรือความน่ายังเกียดอะไรเลย
หมายความว่า ก่อนคืนก่อนหนึ่งกับผู้หญิงที่แสนสวยงามหนึ่ง ย่อมมีคุณค่าเท่ากันในสายตา
ของผู้ที่มีจิตหยั่งถึงสัจธรรมอย่างทะลุปรุโปร่ง

3. เป็นสภาวะเฉพาะตน

ซาโคริ เป็นผลแห่งการปฏิบัติ ที่ผู้ปฏิบัติยอมประจักษ์ด้วยตนเองเห็นจริง
เองไม่ได้เชื่อตามที่คนอื่นว่า เสมือนผู้ดื่มน้ำ ยอมรับจักน้ำนั้นว่า เย็นหรือร้อน เมื่อรู้แล้ว

¹ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 50.

² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 23.

ก็อธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจไม่ได้ จึงกล่าวว่าเขาโคริเป็นธรรมที่สิ้นสุดเฉพาะตน

ศิษย์ผู้หนึ่งถามอาจารย์ว่า "ความว่างอยู่ ณ หนใด"

อาจารย์ตอบว่า "ก็เหมือน ๆ กับชาวเปอร์เซียในกำลังลิ้มรสพริกไทยสีแดง
นั้นแหละ"¹

อาจารย์เข้้นหมายความว่า "เป็นเรื่องของประสบการณ์" ไม่อาจอธิบาย
ด้วยถ้อยคำใดถูกต้อง

4. เป็นสภาวะไม่ยินดีไม่ร้าย

ผู้บรรลุชาโคริ เมื่อรู้จักชีวิตและสรรพสิ่งตามที่เป็นจริงจะมีหัวใจที่ขอมรับสภาพ
ต่าง ๆ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในโลก ไม่ว่าจะดีหรือเลวสักเพียงใด ก็ไม่รู้สึกสะอึกเสถื่อน
กระวนกระวาย ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย เป็นผู้ปล่อยวาง สงบ เป็นผู้พ้นจากความโศกและ
ความคร่ำครวญ เมื่อสิ่งใดเกิดขึ้นก็ปล่อยให้มันเป็นไป ทุกสิ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติ
ไม่มีการขัดขืน

อาจารย์เข้้นรูปหนึ่ง บรรยายวิถีชีวิตของท่านว่า "เมื่อใจที่รู้สึกว่าง ก็นอน
เมื่อใจประสงค์จะนั่ง ก็นั่ง ยามฤดูร้อน ก็แสวงหาที่เย็น ยามฤดูหนาว ก็นั่งผิงไฟ"²

วิถีชีวิตของผู้บรรลุชาโคริ แตกต่างจากบุคคลสามัญทั่วไปจะเห็นชัดเจนบท
สนทนาต่อไปนี้³

หลวงจีนชวน "เมื่อปฏิบัติตามมรรค ก็จที่ตองกระทำยังมีอีกดีหรือไม่"

อาจารย์ฮุยไฮ "มีแน่นอน"

¹Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No. Mind,
p. 138.

²Ibid, p. 103.

³Ibid, p. 144.

- หลวงจีนยวน "กิจที่ว่านั้น คืออะไร"
- อาจารย์ชู่ไฮ "คือ เมื่อรู้สึกหิว ก็กิน เหนื่อยก็นอนพัก"
- หลวงจีนยวน "ถ้างั้นก็เหมือนกับกิจที่คนทั่ว ๆ ไปกระทำกัน วิธีของบุคคลเหล่านั้นจะแตกต่างกับท่านได้อย่างไร"
- อาจารย์ชู่ไฮ "แตกต่างกันแน่นอน"
- หลวงจีนยวน "เหตุใดจึงแตกต่าง"
- อาจารย์ชู่ไฮ "เมื่อกิน บุคคลเหล่านั้น ไม่มีสติอยู่ที่กิน ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ เวลานอนก็ไม่มีสติอยู่ที่การนอน ครุ่นคิดถึงเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ใช่วิถีทางของเรา"

5. เป็นโลกุตรธรรม

ตามพระคัมภีร์ของเซ็น โลกตามสายตาของสามัญชนทั่วไปเป็นโลกแห่งการแบ่งแยกเป็นลักษณะต่าง ๆ โลกจึงเต็มไปด้วยของคู่ มีหญิง - ชาย, กรรมกร - นายทุน, ความดี - ความเลว, มิตร - ศัตรู, ความสวยงาม - ความน่าเกลียด, มีเหตุ - มีผล ฯลฯ แต่เซ็นที่สมบูรณ์ย่อมพ้นจากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ โลกที่ปรากฏแก่ผู้บรรลุวิชาไตรย้อมไม่มีลักษณะแบ่งแยก เป็นโลกแห่งความเป็นหนึ่งระหว่างตัวเรากับสิ่งต่าง ๆ เหมือนกับข้อความที่ ดร. ชูชูกิ ได้เขียนไว้ดังนี้

ความว่าง - เป็นสภาพธรรมที่พ้นจากการมีอยู่ เป็นอยู่ การไม่มีอยู่ ไม่เป็นอยู่... แต่มันก็ไม่ใช่สิ่งที่สูงที่สุดเสมอ มันเป็นสิ่งที่อยู่ประจำตัวเรา อยู่ในตัวเรา เป็นเงื่อนไขทุกอย่างแห่งความรู้และการกระทำทุกอย่างของเรา เป็นตัวชีวิตของเรา เราจะเห็นมัน เมื่อหยิบยกขึ้นใคร่ครวญพิจารณา...¹

6. เป็นสภาวะที่ดับลัทธิ

บุคคลผู้บรรลุวิชาไตรย้อมเข้าถึงศูนย์คาธรรม เขาจะยอมพ้นจากเครื่องห่อหุ้มของอวิชชา คัมภีร์ อุปาทาน ซึ่งหมายความว่าบุคคลผู้บรรลุวิชาไตรย้อมสามารถตัด

¹Ibid, p. 60.

ความรู้สึกว่าเป็นบุคคล ตัวตนได้ เมื่อตัดได้ดังนี้ จิตใจย่อมไม่มีความผูกพันกับบุคคล
รวมทั้งสิ่งต่าง ๆ ไม่เกาะเกี่ยวด้วยกามคุณ เป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีความวิตสำหรับบุคคลใด
บุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ ผลที่ติดตามมาก็คือ ความเห็นแก่ตัวย่อมลดลงหรือหมดไป จะไม่
กระทำการใด ๆ ที่ถือประโยชน์เป็นสิ่งสำคัญ ทำให้เล็งเห็นแต่ประโยชน์ของส่วนรวมใน
วงกว้าง

7. เป็นสภาวะที่อิสระและเปี่ยมด้วยปิติสุข

ผู้บรรลุซาโตริยอมเกิดความรู้สึกยินดีและอิมใจที่ตนได้พ้นจากความเป็นหาส
เขายอมดำรงอยู่อย่างอิสระโดยแท้ ไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งใด ๆ

ผู้บรรลุซาโตริท่านหนึ่งบรรยายว่า "วันเวลาที่ผ่านไป เป็นความสุขและความ
สงบสูงสุดแห่งชีวิตของข้าพเจ้า"¹

8. เป็นธรรมที่บรรลุทันที ใ้ท่าทีและทรนชนะใหม่

การปฏิบัติเช่น อาจใช้เวลายาวนานตลอดชีวิต หรือ 2 - 3 ปี เพื่อบรรลุ
ซาโตริอันเป็นจุดหมายปลายทาง เมื่อปฏิบัติจนเหตุปัจจัยบริบูรณ์แล้ว กับบรรลุทันที ไม่มี
ระหว่างขั้น ไม่ต้องรอเวลาที่จะบรรลุ เปรียบเหมือนการเดินทางที่ต้องอาศัยยานพาหนะ
เช่น ขาง มา ลา เรือหรือรถชนิดต่าง ๆ กินเวลาต่าง ๆ กันไป เมื่อถึงจุดหมาย
ปลายทาง ก็เป็นอันว่าถึงแน่นอน ไม่ไ้มีอะไรมาขึ้น

เมื่อบรรลุแล้ว ท่าทีและทรนชนะต่าง ๆ ก็จะเปลี่ยนไปต่างจากที่เป็นมา
ดร. ชูบุกิ อธิบายสภาพจิตของผู้บรรลุซาโตริ ว่า

จิตจะทำงานไม่เหมือนเมื่อก่อน สันโทษ สงบ และร่าเริงกว่าที่เป็นมา สภาพชีวิต
จะเปลี่ยนแปลง มีอะไรบางอย่างกระทบกระทั่ง รู้สึกว่า ตกอยู่ในฤดูสปริงสวย
สดชื่น ลำธารห้วยละหารไหลเย็นและปลอดโปร่ง ต่างจากเมื่อก่อน²

¹ Phillip Kapleau, The Three Pillars of Zen (Tokyo: John Weatherhill, 1969), p. 47.

² Daisetz Teitaro Suzuki, Introduction to Zen Buddhism (London: Rider, 1949), p. 97-98.

ข. วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นตามทรรศนะเซ็น

ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติของเซ็น

วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นตามทรรศนะเซ็น ไม่ได้เรียกว่า มรรค 8 หรือไตรสิกขา แบบเถรวาท เซ็นไม่ได้ยึดระบบ ไม่ได้ยึดหลักเกณฑ์ที่ตายตัว และไม่สนใจจะเรียกชื่อว่าจะอะไร วิธีการใดก็ตามที่จะนำบุคคลไปสู่ความหลุดพ้นได้รวดเร็วยิ่งที่สุด วิธีนั้นก็ดีที่สุด ในคำสอนของท่านเว่ยหล่างแสดงไว้ดังนี้

ถ้าฉันบอกกับท่านว่า ฉันมีหลักการในเรื่องธรรมสำหรับสอนผู้อื่นแล้ว ก็เท่ากับฉันหลอกลวงท่าน วิธีที่ฉันสอนลูกศิษย์ของฉัน ก็ปลดปล่อยเขาให้พ้นจากความเบียดเบียนของตัวเขาเองควยวิธีต่าง ๆ แลแต่จะเห็นควร การเรียกชื่อเป็นอย่างนี้ อย่างนั้น ไม่เกิดอะไรขึ้นมา...¹

ตามทรรศนะของเซ็น ภาษาที่มนุษย์ใช้สื่อสารกัน ยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก ภาษาไม่อาจนำมาใช้ถ่ายทอดประสบการณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ภาษายังก่อให้เกิดความเข้าใจที่ผิดพลาดอีกมาก หลักคำสอนของเซ็นจึงไม่นิยมนำการบัญญัติภาษาและการอธิบายมาใช้ เพราะถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเสมือนหนึ่งกำแพงที่มาถึงบุคคลไม่ให้ได้พบความจริง จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่ง ที่ทำให้หลักคำสอนของเซ็นไม่ถือตามแนวอรรถและพยัญชนะอย่างเคร่งครัด และเราจะพบว่า เซ็นไม่นิยมที่จะใช้ศัพท์บัญญัติยาก ๆ ในพระสูตร สิ่งสำคัญที่เซ็นคำนึงถึงก็คือ ทำอย่างไรบุคคลจึงจะเข้าถึงสิ่งจะได้รวดเร็วยิ่งที่สุด โดยวิธีการที่ง่ายที่สุด แม้แต่บุคคลที่ไม่รู้จักหนังสือก็สามารถเข้าถึงได้ในหลักคำสอนของเซ็น ผู้ที่จะเข้าถึงเซ็น ไม่จำเป็นต้องศึกษาอะไรให้ยุ่งยากกังวลใจ เซ็นเป็นวิทยาการที่รู้จักโค้ยตัวของตัวเอง

¹พุทธทาสภิกขุและประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ผู้แปล, "สูตรของเว่ยหล่าง", ในรวมบทความทางศาสนา, พีนิจ รัตนกุล, ผู้รวบรวม, หน้า 216.

ในการปฏิบัติเช่นนี้ ไม่จำเป็นที่เราจะต้องศึกษาอะไรกันนักหนา... ความฉลาด
ปรากฏเป็ร่องอย่างเดียว ไม่อาจจะยับยั้งกระแสแห่งวิญญูะใดเลย หากประสงค์
จะเข้าถึงดังจะแหงเห็น ก็แสวงหาใทุกขณะ ที่เดิน ยืน นอน นั่ง พุคคย
ขณะที่อยู่เฉย ๆ และทุกอากัปกิริยาแห่งชีวิตประจำวันของเรา"¹

ข้อนี้เอง เห็นจึงได้พัฒนาระบบการฝึกฝนเพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้นขึ้นมาใน
ลักษณะใหม่ เพื่อให้บุคคลใดเข้าถึง "วิทยาการที่รู้จักโดยตัวของตัวเอง" ซึ่งเห็นถือ
ว่าเป็นหนทางลัดไปสู่ความสิ้นทุกข์อย่างรวดเร็วยิ่งที่สุด คำสอนที่คณาจารย์เห็นสอนให้แก่
ผู้ปฏิบัติเริ่มตั้งแต่สมัยพระโพธิธรรมเป็นต้นมา มีลักษณะเด็ดขาด ฉับไวต่างจากคำสอน
ของนิกายอื่น ๆ ที่มักสอนให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้เชื่อวางใจรอบรู้ในพระปฏิบัติธรรม แต่เห็นเป็น
เฉยในหลักการแบบนี้ วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของเห็นจึงเป็นแบบก้าวข้าม
จากความนึกคิดไปสู่ตัวประสบการณ์โดยตรง วิธีการแบบนี้เห็นเรียกว่า "คำสอนพิเศษ"
ซึ่งเป็นการเผยแพร่ออกคำสอน เป็นการชี้ตรงไปที่จิตของบุคคล

ลักษณะแห่งคำสอนพิเศษของเห็น อาจสรุปได้ดังนี้

1. ไม่อธิบายหรือชี้แจงรายละเอียด แต่ชี้ตรงไปที่ตัวสภาวะธรรม
2. พุคคยน้อยที่สุด ตามความจำเป็น
3. ไม่มีลักษณะอภิปริชญา
4. มีลักษณะจูงใจให้ตั้งใจปฏิบัติและให้ได้รับผลเต็มที่
5. สอนตามธรรมชาติของบุคคล
6. สอนผ่านประสาททั้งห้า
7. สอนใหญ่ โดยการกระทำ

ยกตัวอย่าง เมื่ออาจารย์ปรารภจะสอนศิษย์ให้รู้จัก "สันติธรรม" อาจารย์
อาจสอนเหมือนดังที่ท่านสังกรจารย์สอนไว้ว่า "ท่านจงไปนั่งที่ริมฝั่งทะเล เอาใบหญ้า

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of no mind,
the significance of the Sutra of Huineng (Wei-Lang), p. 110-111.

มาตักน้ำทะเลนั้นที่ละหยด ถ้าท่านมีขันติธรรมพอ และหากมีสถานที่ใกล้พอที่จะเก็บหยดน้ำเหล่านั้นไว้ได้ทั้งหมด ท่านอาจจะตักจนน้ำนั้นแห้งไปทั้งทะเล"¹

เพื่อให้บุคคลบรรลุถึง "วิทยาการที่รู้จักโดยตัวของตัวเอง" คณาจารย์ได้คิดประดิษฐ์วิธีต่าง ๆ ครั้นกาลเวลาไถ่ผ่านไป วิธีการต่าง ๆ ก็แตกกิ่งก้านสาขา วิธีการแปลกและแหวกแนวยิ่งขึ้น แต่ก็ถือกันว่าให้ผลดีต่อปฏิบัติ เช่น การคุกคาม การตบตี การไขว่คว้ารุนแรง การทำให้เกิดความสนเท่ห์ บางวิธีก็คล้ายกับคุณวิเศษของคัมภีร์ เช่น เล่าว่า² มีอาจารย์เข้รูปหนึ่ง นำพระพุทธรูปไปโยนลงในกองไฟ เพื่อทำลายอุปาทานของศิษย์ อาจารย์บางท่านพอได้ยินศิษย์เอ่ยถึงพระพุทธเจ้า ก็ลงโทษศิษย์โดยใช้ไม้ไปล้างปาก 3 ปี³ เป็นต้น วิธีการแปลก ๆ และแหวกแนวเช่นนี้ เช่นเดียวว่าเป็นกุศโลบาย เป็นเครื่องเตือนใจศิษย์ให้หันมาสนใจการฝึกการปฏิบัติเช่น ช่วยให้ได้รับผลจากการปฏิบัติได้เต็มที่ โดยการฝึกฝนปฏิบัติเท่านั้นจึงจะทำให้บรรลุถึงสัจธรรมอันสูงสุด ทรามใดที่บุคคลยังหลงเข้าใจผิดและยังมีความยึดมั่นอยู่ทรามใด ทรามนั้นก็ยังไม่รุนแรงเห็นจริง แม้วบุคคลจะยึดมั่นอยู่ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และข้อปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สิ่งเหล่านี้ก็คือ อุปาทานอันละเอียดอ่อน ซึ่งเป็นอุปสรรคก็ดกกันมิให้บุคคลถึงขั้นวิมุตติโดยบริบูรณ์ คร. ชูชูกี้ กล่าวว่า "เช่นปรารถนาอิสระอย่างแท้จริง แม้แต่เทพเจ้าก็ยินดีเสียสละ"⁴

¹ กรุณา กุศลาสัย และ เรืองอุไร กุศลาสัย, วาทะคัมภีร์ (กรุงเทพฯ: มุลนิธิโกมลคีมทอง, 2520), หน้า 27.

² เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน (พระนคร: บรรณาการ, 2512), หน้า 194.

³ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No Mind, p. 114.

⁴ Daisetz Teitaro Suzuki, Introduction to Zen Buddhism, p. 97.

ถ้าก้าวถึงขั้น ความไม่ยึด ไม่ถือโดยแท้จริง ก็เท่ากับบรรลุถึงขั้นวิมุติโดยสมบูรณ์แน่นอน

อธิบายวิธีต่าง ๆ ที่คณาจารย์เห็นประจักษ์ขึ้น จึงเปรียบเสมือนกับยานพาหนะที่มีต่าง ๆ ชนิดกับ อันจะพาบุคคลข้ามไปสู่ฝั่ง คือ จุดหมายปลายทาง ซึ่งเปิดใช้ข้ามเสร็จแล้ว ก็ควรละทิ้งไป ไม่ควรที่จะแบกนำติดตัวไปให้เป็นภาระ อันจะกลายเป็นความกังวลในภายหลัง ด้วยประการฉะนี้ การฝึกฝนเช่น จึงต้องคำนึงเสมอว่าอะไรคือวัตถุประสงค์ อะไรเป็นอุปสรรค ถ้าขาดความเข้าใจแล้ว มันจะพาบุคคลเขวออกนอกทางไม่ถึงจุดหมายที่แท้จริง

ดังนั้น ไม่ว่าจะอาศัยวิธีการใด หลักการของเซ็นไม่ว่าจะเป็นของสำนักใด ๆ ย้ำเสมอว่า ไม่ให้ยึดถือ ไม่ให้ยึดมั่น ผู้ที่ไม่ยึด ไม่ถืออย่างแท้จริง ย่อมถึงความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง

พิจารณาได้จากคำสอนของฮวงโป มีว่า "...ถ้าเธอยังยึดมั่นถือมั่นต่อรูปธรรมต่าง ๆ อยู่ก็ดี ต่อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ก็ดี และต่อพิธีการบำเพ็ญบุญกุศลต่าง ๆ ก็ดี แนวความคิดของเธอก็ยังคงติดผลาติดอยู่ และไม่เข้าร่องเข้ารอยกับทาง... [หมายถึงวิธีปฏิบัติเซ็น]¹

แม้ว่าแนวทางการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของเซ็นจะไม่มีระบบแน่นอน แต่เราก็พอสรุปโดยสังเขปว่ามีอยู่ 3 ประการ ดังนี้

1. การสนทนากับอาจารย์เป็นการส่วนตัว (Mondo)
2. การนั่งสมาธิ (Zazen)
3. การชมโกอาน (Koan meditation)

¹ฮวงโป, "จิตหนึ่งและความว่าง" แปลโดย พุทธทาสภิกขุ ใน รวมบทความทางศาสนา พินิจ รัตนกุล, ผู้รวบรวม, หน้า 191 - 192.

วิธีการ 3 ประการ มีแนวทางแตกต่างกัน แต่ให้ผลลัพธ์เหมือนกันคือ ทำให้บุคคลเห็นแจ้งในสังขารม และก้าวขึ้นสูงถึงขั้นวิมุตติในแต่ละสำนัก มีวิธีการในรายละเอียดต่างกันบ้าง เช่น การขบโกธอนนิมปฏิบัติมากในสำนักรินไซ การนั่งสมาธิเพื่อทำให้จิตใจสงบนิมมากในสำนักโซโต ในสำนักรินไซนิยมวิธีการแบบฉับไว ส่วนสำนักโซโตขึ้นชอบต่อวิธีการที่นุ่มนวลค่อยเป็นค่อยไป

ในระบบการฝึกฝนเช่น เมื่อกล่าวในแง่ความสำเร็จและความล้มเหลวแห่งการปฏิบัติขึ้นกับปัจจัย 2 ประการ คือ

1. บทบาทของอาจารย์ผู้สอนการปฏิบัติ
2. บทบาทของผู้ฝึกฝนเช่น

เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับบุคคลทั่วไปที่ยังไม่มีปัญญาแก่กล้าในการปฏิบัติเช่น ย่อมต้องอาศัยคำแนะนำชี้แจงจากผู้อื่น จึงจะรู้แนวทางที่ถูกต้องได้ เช่นจึงถือว่าอาจารย์ผู้สอนเป็นปัจจัยสำคัญลำดับแรก ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการปฏิบัติ หลักการของเซ็นที่วางไว้ตั้งแต่สมัยโบราณมีว่า เซ็นเป็นการถ่ายทอดคนนอกคำสอน อันเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์จากจิต (อาจารย์) สู่จิต (ศิษย์) ดังนั้น อาจารย์จึงมีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก ทำให้วิธีการปฏิบัติตามแบบของเซ็นเป็นอาจารย์ชาวาทอย่างเข้มข้น คือ ไม่ยึดความบัญญัติในพระปริยัติธรรม แต่ยึดถือคำสอนของครูบาอาจารย์ นอกจากนั้นยังยึดถือข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ และบุคลิกภาพของอาจารย์เป็นแนวทางอีกด้วย

อาจารย์เซ็นมิใช่มีบทบาทสำคัญเฉพาะในเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังรับภาระช่วยเหลือศิษย์จนกระทั่งบรรลุถึงจุดหมายความเพียรเพราะเหตุนี้ การเลือกอาจารย์ผู้สามารถจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งนัก ผู้ที่จะเรียนเซ็นจะต้องแสวงหา เลือกเฟ้นบุคคลที่ตนเลื่อมใสและช่วยเหลือตนได้มากที่สุด คร.ซุซุกิ โคกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้ามาเรียนเซ็นว่า จะต้องมีความอดทนแรงกล้า ในระเบียบวินัยของเซ็น ผู้ที่จะมาเรียนต้องมีคุณสมบัติ

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of no mind,

สำคัญ 2 ประการคือ โสวัสัจจา (obedient) และอุเบกขาธรรม (indifferent) คุณสมบัติ 2 ประการนี้ เป็นคุณธรรมบึงยวคเพื่อการบรรลุถึงจุดหมายสูงสุด เท่าที่ผู้เรียนเห็นต้องยอมรับการทบตี การดูคาควยดอยคำรุนแรง การทรมานต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นการอุทิสันบึงใหญ่ ซึ่งเขายอมได้รับผลตอบแทนที่คุ้ม เมื่อมีศิษย์ตั้งคำถามว่า "เข็นคืออะไรกัน" อาจารย์เข็นมาทวนตอบว่า "ต้มไซบ่นกะทะ" บางท่านก็เคาะศีรษะผู้ถามควยไม้เท้า หรือตบหน้าหนึ่งที ซึ่งมีความหมายแฝงว่า ผู้ที่จะรู้จักเข็นไคต้องผ่านการอบรมเคียวเข็ญจากอาจารย์มาอย่างโชกโชน

รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติมีดังนี้

1. การสนทนากับอาจารย์เป็นการส่วนตัว

การสนทนากับอาจารย์เป็นการส่วนตัว เรียกตามภาษาญี่ปุ่นว่า มอนโค ลักษณะที่สำคัญของมอนโค คือ การปุจฉา - วิสัชนาอย่างรวดเร็ว ทันควัน โดยไม่ต้องคิด¹

ในทางปฏิบัติ อาจารย์จะเปิดโอกาสให้แก่ผู้เรียนเข็น ซักถามปัญหา ข้อข้องใจต่าง ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติ หรือไม่ก็รายงานประสบการณ์ที่ได้รับจากการปฏิบัติ เฉพาะหน้าอาจารย์ อาจารย์จะถือโอกาสช่วยเหลือศิษย์ด้วยวิธีการต่าง ๆ หลักสำคัญของมอนโค คือ การป้อนคำถามคำตอบแบบสายฟ้าแลบ อาจารย์อาจนำเอาหลักคำสอนต่าง ๆ มาประกอบการสอน เช่น นำคำสอนของลัทธิเต๋าบ้าง, ชงจื้อบ้าง ฯลฯ ตามความเหมาะสมอาจแสดงอาการอื่น ๆ เข้าช่วย เช่น ใช้ถ้อยคำแปร่ง ๆ, ปริศนาธรรม, การอุทาน, การหัวเราะ, การยิ้ม, การนั่งเงย, การตะโกน, การดูคา, การทุบตี การเตะ ฯลฯ อาจใช้อุปกรณ์อื่นเข้าช่วยด้วย เช่น ไม้เท้า, ถ้วยชา ฯลฯ จะอาศัยอุปกรณ์หรือวิธีการใด ๆ ก็สุดแต่โอกาสและเหตุการณ์เฉพาะหน้า

1

Ernest Wood, Zen dictionary, p. 71.

ตัวอย่างมอโค¹

1. ศิษย์ "เห็นแสงออกควรวัวโคมอง"
- อาจารย์ "ถามแค่นี้เองรี เจ้ามีอะไรถามซ้ำอีกหรือเปล่า"
2. โคอู เดินทางไปหาอาจารย์มาโซ อาจารย์จึงถามเขาว่า "มาหาอะไร"
- โคอู "กระผมกำลังแสวงหาโพธิญาณ"
- อาจารย์ "สมบัติมีอยู่ในตนแล้ว เหตุใดจึงเที่ยวแสวงหาสิ่งภายนอก"
3. ศิษย์ถามอาจารย์ "เต่า คือ อะไรกัน"
- อาจารย์ "ภูเขาคืออะไร ที่ข้างงคงามเช่นนี้"
- ศิษย์ "กระผมถามท่านเกี่ยวกับเต่า เหตุใดจึงเอ่ยแต่เรื่องภูเขาเลากา"
- อาจารย์ "ทราบโคที่เจ้ารู้จักแต่เรื่องภูเขา ครานั้นก็ไม่มีทางที่เจ้าจะบรรลุเต่า"
4. อาจารย์นั้นอิน โคตอนรับศาสตราจารย์คองแกเรียนผู้หนึ่ง เดินทางไปหาท่านเพื่อสอบถามเกี่ยวกับเซ็น ท่านนั้นอินโครินำชาเพื่อต้อนรับศาสตราจารย์นี้ รินจนล้นปริ่มแล้วก็ยังไม่ยอมหยุด ท่านศาสตราจารย์ของคูกูยูนาน อครนหนไม่ได้ จึงคิดว่า "ล้นแล้วท่านอาจารย์ ถ้วยเล็กท่านนี้จะจุน้ำชาตั้งแยะโคอย่างไรกัน"

อาจารย์จึงข้อนว่า "ท่านก็เหมือนเจ้าถ้วยใบนี้แหละ บรรจุด้วยความนึกคิด และทฤษฎีต่าง ๆ เต็มไปหมด แล้วอาตมาจะสอนเซ็นให้ท่านเข้าใจโคอย่างไรกันนี้ ทำถ้วยของท่านให้ว่างเสียก่อนดี"²

¹Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No Mind, p. 91 - 92.

²ปอล เรพส์, ปัญญาในพุทธศาสนานิกายเซ็น แปลจาก Zen Flesh Zen Bones โดยซุนประจิกซ์, นามแฝง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514) หน้า 1 - 2.

เช่นถือว่า มอนโค เป็นวิธีการทางจิตวิทยาที่ช่วยให้ศิษย์เห็นแนวทางปฏิบัติ ช่วยสร้างความพร้อมในการตรัสรู้ ปลุกจิตให้ตื่นจากโง่เขลา ปลุกให้เกิดกำลังใจ มุมนะ และหมั่นเพียร ช่วยชี้คำตอบแก่ปริศนาธรรม (โกอาน) ช่วยให้การปฏิบัติแข็งแรงและก้าวหน้าขึ้น ถ้าผู้ใดมีภาวะสูงงอมเต็มที มอนโคจะช่วยกระตุ้นให้รุนแรงขึ้นทันที ดร. ชูชูกิจ กล่าวถึงคุณของมอนโคว่า "ทุกครั้งที่ได้สัมผัสกับมอนโค จะรู้สึกเข้มข้น เหมือนกับคนที่ตายไปแล้วถูกชุบชีวิตให้ฟื้นคืนจากหลุมฝังศพ"¹

2. การนั่งสมาธิ

การนั่งสมาธิ เรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า ซาเซ็น หมายถึง "การบำเพ็ญสมาธิ ด้วยวิธีนั่งสงบสำรวม เป็นระยะเวลายาวนาน"²

ตามหลักการของเซ็น ซาเซ็นเป็นธรรมเนียมแห่งการปฏิบัติธรรมที่สืบต่อกันมาตั้งแต่ครูงุพทชกาล ในบันทึกเรื่องราวของเซ็นมักเอ่ยถึงพระโพธิธรรม ผู้ก่อกำเนิดนิกายเซ็นว่า โคอาศัยซาเซ็นนี้เองเป็นแนวทางถึง 9 ปี ท่านโคเกน พระอาจารย์ใหญ่คนสำคัญของเซ็น กล่าวถึงซาเซ็นว่า "เป็นปฏิบัติอันบริสุทธิ์แห่งพระบรมศาสดา และบรรดาคณาจารย์เซ็น เป็นหลักคำสอนที่แท้แห่งพระศรีศากยมุนี"³

โดยทั่วไป ซาเซ็นเป็นการฝึกพื้นฐานที่ผู้เรียนเซ็นทั้งหลายจะต้องปฏิบัติ เวลาส่วนใหญ่ฝึกฝน และจะต้องฝึกหัดตามเวลาที่อาจารย์กำหนดให้เป็นระยะ ๆ ปฏิบัติรวมกันในห้องโถงใหญ่ นั่งเรียงเป็นแถวอย่างสงบ ผู้ปฏิบัติควรรับประทานอาหารแต่พอประมาณ ไม่อิ่มเกินไป เพราะจะทำให้เกิดความง่วงเหงาหาวนอน จะต้องกำหนดสิริยามดึกที่สะดวกสบายที่สุด ท่านั่งที่นิยมปฏิบัติคือ ซัดสมาธิท่าปทุม (Lotus post) มือ

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No Mind, p. 88-89.

² Ernest Wood, Zen dictionary, p. 123.

³ Domoulin, Heinrich, A history of Zen Buddhism, tr. from Germany by Paul Peachery (London : Faber & Faber, 1963), pp. 65.

ประสานกัน ลำตัวและศีรษะตรง สายตาหอคค่าสู่พื้นพอประมาณ หายใจปกติ สාරวมจิต ให้แน่วแน่ อุบายที่ทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ แต่ละสำนักสอนแตกต่างกันออกไป เช่น บางสำนักสอนให้ทำอานาปานสติ กำหนดพิจารณาตามหายใจเข้าออก บางสำนักนิยมนำปัญหาธรรม (โกถาน) ที่อาจารย์มอบมาเพ่งพิจารณา บางสำนักสอนให้เพ่งกสิณซึ่งเขียนเป็นรูปทรงกลมต่าง ๆ อาจารย์บางท่านแนะนำให้กำหนดการพองยุบของช่องท้อง

ท่านโคเกน พระอาจารย์ใหญ่ของเซ็นได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้วางรากฐานการปฏิบัติธรรมแบบซาเซ็นในญี่ปุ่นในสำนักโซโต ได้สรุปหลักการสำคัญของซาเซ็นอย่างง่าย ๆ ดังนี้ โดยใจความว่า "ซาเซ็นเป็นวิธีที่ไม่ต้องใช้ความคิดถึงสิ่งใด ๆ ไม่ต้องคิดถึง ความดี ความชั่ว ฯลฯ ปล่อยวางโดยประการทั้งปวง เพียรเพ่งดูที่จิตตลอดเวลากฎีกาเลส ตัณหาทปรากฏขึ้น ให้กำหนดรู้ แล้วละเสีย"¹

ในตอนหนึ่งของหนังสือที่มีชื่อเสียงของท่านโคเกนกล่าวว่า
การจุดรูปสักการะบูชาพระพุทธรูปเพื่อรำลึกถึงพระพุทธรูป การปลงอาบัติ การรำยพระสูตรต่าง ๆ ทั้งหมดนี้เป็นระเบียบวินัยชั้นเปลือก ไม่ใช่สิ่งจำเป็นอะไรที่หนาสาระสำคัญของการปฏิบัติธรรม อยู่ที่การตัดตนเองออกเสียจากความเกาะเกี่ยวในรูปธรรม และนามธรรม..."²

กล่าวโดยทั่วไป การฝึกฝนซาเซ็น อาจแบ่งเป็น 2 แนวกว้าง ๆ แบบแรก เน้นหนักไปทางสมถะ พบในนิกายโซโต อาศัยความสงบเป็นพื้นฐาน ให้เกิดปัญญา (วิปัสสนา) อีกแบบหนึ่ง เป็นแบบที่เข้าสู่ปัญญาทันที โดยไม่อาศัยความสงบเป็นพื้นฐานในการสร้างปัญญา ได้แก่เซ็นในนิกายรินไซ เช่นในคำสอนของคณาจารย์เว่ยหล่าง

เซ็นถือว่า การฝึกฝนแบบที่เน้นหนักสมถะ เป็นวิธีการแบบค่อยเป็นค่อยไป (Gradual school) ส่วนแบบที่เน้นวิปัสสนา ถือว่าเป็นวิธีลัด อันจะนำไปสู่การตรัสรู้

¹ Ibid, p. 161.

² Ernest wood, Zen dictionary, p. 71.

แบบฉับพลัน (Sudden school) เพราะไม่ต้องเสียเวลาทำเพื่อให้เกิดความสงบเสียก่อน

3. การขบโกอาน

โกอาน เป็นกัมมัญฐานชนิดหนึ่งซึ่งอาจารย์ประดิษฐ์ขึ้นในรูปของปัญหาธรรม เพื่อมอบหมายให้ศิษย์นำไปขบคิด ใครครวญหาคำตอบ โกอานอาจเป็นคำหยาดค์เดียว เช่น คำว่า มู (แปลว่า ไม่มี) หรืออาจจะเป็นปริศนาสั้น ๆ ข้อคิดสั้น ๆ ก็ได้

ตัวอย่างโกอานที่มีชื่อเสียงและนิยมนำมาใช้ขบคิด เช่น

1. สุนัขมีพหูภวาระหรือไม่
2. หน้าตาตั้งเดิมของท่าน ในสมัยก่อนที่บรรพบุรุษของท่านจะเกิด มีลักษณะอย่างไร
3. เคยได้ยินแต่เสียงมือสองข้างตบกัน อยากทราบว่า เสียงที่เกิดจากตบมือข้างเดียวจะเป็นอย่างไร
4. พระโพธิธรรมเดินทางมาประเทศจีนนั้น มีความหมายอย่างไร

ฯลฯ

วัตถุประสงค์ของโกอาน

อาจารย์จะใช้โกอานนี้เป็นเครื่องมือ หรืออุบายที่จะบังจั้งการเห็นการได้ยิน ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ตามความเคยชิน โกอานที่ประสบความสำเร็จย่อมทำให้จิตใจของผู้ขบคิด ปลอดวาง สงบ และเป็นสมาธิ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของปัญญาญาณที่จะเกิดคิดตามมา ทั้งนี้ เพราะหลักการสำคัญแห่งการปฏิบัติเช่น ก็คือ "การปลอดวางร่างกาย และจิตใจทั้งสองอย่าง"

เช่นมีหลักจิตวิทยาว่า พื้นจิตใจของบุคคลสามัญทั่วไป ที่ยังไม่เห็นแจ้ง มักถูกจำกัดด้วยเครื่องจองจำนานาประการ อันได้แก่ ทัศนะ ความนึกคิด ทฤษฎีต่าง ๆ ฯลฯ

สิ่งเหล่านี้ ทำให้จิตใจของมนุษย์ไม่มีอิสระเสรี มันสมองเฉื่อยชา อันเกิดจากความคิด ความกังวลต่าง ๆ จิตใจจึงไม่สงบ เมื่อขาดสมาธิ จึงเป็นอุปสรรคก็ก่อกำหนดวงปัญญามีให้ แลเห็นสัจธรรมตามที่ เป็นจริง

โกอานจะช่วยกำจัดอุปสรรคต่าง ๆ ทางจิตใจ ช่วยฟื้นฟูฐานะทางจิตใจของ ผู้ปฏิบัติให้สะอาด บริสุทธิ์ เป็นสมาธิ ปัญญาธรรมที่อาจารย์ผู้ก่อกำหนดขึ้น ไม่อาจคิดออกได้ด้วย สามีญ์สำนัก บังให้ใช้ความพยายามที่จะขบคิดเพียงใด ก็ยิ่งถูกจำกัด จนตกอยู่ในสภาพ วิกฤตอย่างหนัก อยากรจะพ้นจากสถานการณ์เช่นนี้ เปรียบเทียบจิตใจของผู้ปฏิบัติในขั้นนี้ ก็เหมือนกับสิ่งป่าที่ถูกกับดัก แล้วถูกจับไปขังไว้ในกรง ตอนแรกจะวิ่งพล่าน ดิ้นรน สุดแรง เมื่อหาทางออกไม่ได้ก็รู้สึกอ่อนเพลียลง ทนแรงแและสิ้นฤทธิ์ในที่สุด จิตใจของผู้ปฏิบัติก็ เช่นเดียวกัน แรกก่อนคะนอง กวาดแกว่งและห้ามไต่หยาก เมื่อถูกทรมานจนสิ้นฤทธิ์แล้ว จะ เกิดความรู้สึกเหนื่อยหน่าย เฉื่อยระอาและปล่อยวางไม่มีคิดมัน ถือมันอีกต่อไป เมื่อถึง ตอนนี้ภาระของโกอานก็สิ้นสุดลง ผู้ปฏิบัติจะพบคำตอบขณะนั้น และหลุดพ้นจากเครื่อง จองจำ พมกับอิสระเสรีอย่างแท้จริง โกอานก็จะไม่เป็นปัญหาให้ขบคิดอีกต่อไป ภาวะ เช่นนี้ก็คือ "การปล่อยวางร่างกายและจิตใจทั้งสองอย่าง" เป็นภาวะที่อยู่เหนือความนึก คิดใด ๆ เหมือนการแบ่งแยกเป็นทวิตรรกะเป็นภาวะที่เช่น เรียก ความว่าง หรือ ชาโคริ

ตัวอย่างจากเรื่อง เสียงของมือข้างเดียว¹ เล่าว่า

ท่านอาจารย์โมกุโร เป็นอาจารย์สอนวิชาเซนอยู่ ณ สำนักเกนนิง ท่านมีลูก-ศิษย์เล็ก ๆ คนหนึ่ง อายุประมาณ ๑๒ ปี ชื่อ โตโย เด็กคนนี้ได้เห็นศิษย์ที่มีอายุแก่กว่า เขาเข้าไปหาท่านอาจารย์ เพื่อให้ท่านแนะนำและแจกปริศนาธรรม ทุกเช้าเย็น โตโย

¹ปอล เรพส์, ปัญญาในพุทธศาสนานิกายเซ็น แปลจาก Zen Fresh Zen Bones โดย ชุนประจักษ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514), หน้า 64 - 66.

จึงอยากจะได้ศึกษาปริศนาธรรมบ้าง แต่ท่านอาจารย์ก็มักจะพูดว่า

"เจ้ายังเด็กเกินไป รออีกหน่อยเถิด"

แต่ในที่สุด เมื่อท่านอาจารย์ทนการรบกวนของโตโยไม่ได้ ท่านก็ยินยอม ฉะนั้น ในเย็นวันรุ่งขึ้น โตโย จึงรีบไปยังห้องของท่านอาจารย์ตามกำหนด เมื่อไปถึง เขาก็ตีฆ้องที่ตีตั้งอยู่นอกประตูเพื่อให้อาจารย์ทราบว่า เขามาแล้วและโค้งคำนับลง 3 ครั้ง แล้วจึงคลานเข้าไปนั่งอย่างเรียบร้อยและเฉพาหน้าของอาจารย์

ท่านอาจารย์โมกุโร ไคกล่าวกะเขาว่า "เมื่อเวลาตบมือเจ้าย่อมได้ยินเสียงของสองมือแล้ว คราวนี้เจ้าจงบอกฉันซิว่า เสียงของมือเดียวเป็นอย่างไร"

เมื่อโตโยได้รับปริศนาธรรมแล้ว ก็คำนับลาอาจารย์ยกตัวมาห้องของตน และลงมือคิดปริศนาธรรมนั้น ในขณะนั้นเขาได้ยินเสียงดนตรีของพวกเกอิชาแว่วมาทางหน้าต่าง เขาก็ดีใจและร้องขึ้นว่า "อา ฉันคิดได้แล้ว"

เย็นวันรุ่งขึ้น เขาได้เข้าไปหาอาจารย์และเมื่อท่านถามว่า คิดปริศนาธรรมตกหรือยัง โตโยก็เอาเครื่องดนตรีของเกอิชามาบรรเลงให้อาจารย์ฟัง

อาจารย์ร้องขึ้นว่า "ไม่ใช่ ๆ นั่นไม่ใช่เสียงของมือเดียว เจ้ายังคิดไม่ออกแน่"

โตโย ไคกลับมามีห้องพักอีกครั้งหนึ่ง และคิดว่าถ้าขึ้นนั่งอยู่ที่นี้ เสียงดนตรีก็คงมาหนักหูอีก ฉะนั้นเขาจึงย้ายไปอยู่ที่อื่นที่เงียบกว่า และลงมือทำสมาธิ นั่งคิดปัญหาว่า เสียงของมือเดียวเป็นอย่างไรหนอ เมื่อคิดไป ๆ ก็เหมือนมีเสียงแว่วของหยดน้ำทำให้โตโยคิดว่า "นี่แล้ว เป็นเสียงของมือเดียว"

ในวันรุ่งขึ้น เขาจึงนำเสียงที่เกิดในความรู้สึกของเขาไปแสดงให้อาจารย์ฟัง แต่อาจารย์ ยกตัวกล่าวว่า

"นั่นมันเสียงหยกนั่นนี่ ไม่ใช่เสียงของมือข้างเดียวก็ไปพยายามใหม่"

โทโบ กลับไปเข้าสมาธิ และใช้ปัญญาขบคิดปริศนาธรรมต่อไป คราวนี้เขารู้สึก
ไคยีนเสียงของลมพัด แต่เมื่อไปบอกอาจารย์ อาจารย์ก็ปฏิเสธอีก ครั้งต่อมาเขารู้สึก
ไคยีนเสียงเหมือนนกถูกรัง แต่อาจารย์ก็บอกว่าไม่ใช่ ให้พยายามขบคิดต่อไป

แม้ว่าเขาจะไคพยายามกว่าสิบครั้ง แต่ก็มีไคหลุดออกจนกระทั่งเวลาว่างไป
กว่าปี เขาก็ยังคิดปริศนาธรรมข้อนี้ไม่ตก

ด้วยการฝึกหัดสมาธิเช่นนี้ ในที่สุดโทโบก็สามารถเข้าถึงสมาธิที่มีจิตสงบอย่าง
แท้จริง เขาได้ใช้ปัญญาพิจารณาเสียงต่าง ๆ จนหมดและก็ได้เกิดปัญญาอันแจ่มแจ้งขึ้นมา
ว่า "เราไม่อาจหาเสียงอื่นใดได้อีกแล้ว คงเหลืออีกเสียงเดียว นั่นก็คือ เสียงของความ
เจียมนั่นเอง"

ค. ขั้นตอนแห่งความหลุดพ้นตามทรรศนะของเซ็น¹

ตามทรรศนะของเซ็น การฝึกฝนเพื่อให้ถึงจุดหมายสูงสุด ถือว่าจะต้องผ่าน
กระบวนการขั้นตอนที่เรียกว่า โงะ - อี (Go-i) ไม่ว่าจะปฏิบัติแห่งการรู้แจ้งจะเป็น
แบบฉับพลัน (Sudden school) หรือแบบค่อยเป็นค่อยไป (Gradual School)

ดร. ชูชูกิ อธิบายความหมายของคำว่า โงะ - อี ไว้ดังนี้²

¹ ปรากฏละเอียดใน Daisetz T Suzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino, Zen Buddhism, & Psychoanalysis, p. 59-75. Phillip Kapleau, The Three Pillars of Zen teaching, practice and enlightenment, p. 331, Ernest Wood, Zen dictionary (New York: Penguin Books, 1957), p. 27-8, 40, 100-2.

² Daisetz Teitaro Suzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino, Zen Buddhism & Psychoanalysis, p. 60.

โง๊ะ หมายถึง "หุ้"

อิ หมายถึง "ชั้นบรรโศ" หรือ "ชั้นตอน"

อธิบายโดยใจความย่อ ๆ โง๊ะ - อิ หมายถึง กระบวนการ 5 ชั้น ตามลำดับ ที่เป็นปัจจัยส่งเสริมบุคคลผู้ปฏิบัติให้ถึงซึ่งความรู้แจ้งโดยสมบูรณ์ เปรียบเหมือนยานพาหนะ 5 ทอด ที่พาให้ถึงจุดหมายปลายทาง อันได้แก่

1. โช จู เฮง (Shō chū hen)
2. เฮง จู โช (Hen chū shō)
3. โช จู ไร (Shō chū rai)
4. เคน จู ชิ (Ken chū shi)
5. เคน จู โต (Ken chū tō)

หมายเหตุ สำหรับชั้นตอนของการรู้แจ้ง ที่การใช้สัญลักษณ์ สีขาว สีดำ บรรจุในรูปวงกลม เพื่อแสดงความหมายเปรียบเทียบ สีดำ หมายถึง กิเลสต่าง ๆ อันได้แก่ อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน ความมีขอบเขตแห่งดวงปัญญา เป็นต้น สีขาว เป็นธรรมคู่ปรับกับสีดำ หมายถึง การศรัทธา การรู้แจ้ง วิชชา ความอว่าง อิศระ เป็นต้น

1. โช จู เฮง (ชั้นที่ 1)

ผู้ปฏิบัติถึงขั้นนี้ ยอมรับจักแก่ตนเองว่า ในอภิมภพแห่งร่างกายนี้ มีสัจภาวะสูงสุด (คือ ความว่าง) สถิตโดยอยู่ แต่มีความรู้คิดว่า สัจภาวะสูงสุดนี้แยกต่างออกจากตนเอง เป็นสิ่งอัศจรรย์ และอยู่ห่างไกลมาก มีความหมายว่าผู้ปฏิบัติเริ่มรู้จักตนเอง และเห็นสัจภาวะอย่างเลือนราง รู้คิดว่า ตนเองยังถูกเมฆหมอก คือ อวิชชา ห่อหุ้มอยู่ เป็นเครื่องกีดขวางทั่วเขารับสัจภาวะ ดังนั้น ขณะที่เขารับรู้ในการเห็น ได้ยิน สัมผัส ได้กลิ่น ลิ้มรส และคิดนึกต่าง ๆ เขาไม่อาจแยกตัวเองออกจากทวิตรรกณะใด ๆ สิ่งปรากฏยังคงมีลักษณะแบ่งแยกเป็นตัวตน มีเรา มีเขา มีความดี - ความชั่ว ฯลฯ

ท่านโซซัง ฮอนกะยู (Sozan Honkaju) อาจารย์เซ็นแห่งนิกายโซโต เปรียบเทียบการปฏิบัติขั้นนี้ว่า เหมือนผู้รับใช้กับพระราช ผู้รับใช้คือผู้ฝึกฝนเซ็น

พระราชาราช คือ สัจจภาวะ ผู้รับใช้มีความรู้ดีกว่าฐานะของตนแตกต่างกับพระราชาราช
ฟ้ากับดิน ท่านโชซังได้ใช้สัญลักษณ์ แทนการรู้แจ้งขั้นที่ 1 วงกลมเป็นเครื่องหมาย
แทนสัจจภาวะ ภายในวงกลมมีส่วนที่มืด หมายถึงความไม่รู้ ไม่เห็นแจ้ง หรืออวิชชา
(unknown, invisible) และส่วนที่สว่าง หมายถึง การเห็นแจ้ง (seen)

2. เฮง จู โช (ขั้นที่สอง)

ผู้ปฏิบัติถึงขั้นที่ 2 จะเพิกเฉยในทวิตรศนะ คือ วางเฉยในรูปนามบุคคล
ตัวตน การแบ่งแยกเป็นฝ่าย เช่น ดี - ชั่ว, ผู้หญิง - ผู้ชาย ฯลฯ ไม่สนใจว่าจะ
บรรลุซาโตริหรือไม่ พยายามถอนความยึดมั่น ปราศรณาที่จะปฏิบัติเช่นให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น
ไป มองจากชีวิตภายนอก จะเป็นบุคคลที่มีลักษณะเคร่งครัดในศาสนา จะไม่ประกอบ
อกุศลกรรม จะมีความรู้สึกสลดหดหู่ เกิดความเบื่อระอา ท่านเปรียบเทียบบุคคลผู้บรรลุความ
สำเร็จถึงขั้นนี้ มีลักษณะคือ "ต้นไม้ที่อับเฉา"¹

ท่านโชซัง เปรียบเทียบการบรรลุญาณขั้นนี้ คือ ผู้รับใช้ที่ยอมรับฐานะของตนว่า
แตกต่างกับพระราชาราช เมื่อยอมรับความจริง ก็วางเฉย ไม่ยินดี ไม่ยินร้ายในฐานะของ
ตนเองก็ต่อไป ตั้งหน้าตั้งตาพากเพียรปฏิบัติแต่หน้าที่ของตนคือ การรับใช้พระราชาราชอย่างดี
ที่สุด ท่านใช้สัญลักษณ์ แทนความหลุดพ้นระดับนี้ หมายความว่า ความรู้แจ้งใน
สัจจภาวะมีมากขึ้น อวิชชาหรือความไม่เห็นแจ้งในสภาวะธรรมมีน้อยลง

3. โช จู โร (ขั้นที่สาม)

เป็นระดับหัวเลี้ยวหัวต่อ ที่ผู้ปฏิบัติเช่นกำลังก้าวข้ามอวิชชา ค้นหา อุปาทาน
จวนเจียนที่จะหมดแล้ว ในระยะนี้จะไม่รู้สึกตัวตัวเองเป็นรูป (body) หรือนาม (mind)
มีอันหรือที่แก่กล้า ไม่ทอดอวย ไม่รู้สึกสลดหดหู่ มีกำลังใจเข้มแข็ง คือ "ต้นไม้ที่อับเฉา"
กำลังถูกขุดชีวิต "เริ่มเบ่งบานและผลิผลออก"² และรู้สึกว่าคุณประสพกับความสำเร็จใน

¹ Ernest Wood, Zen dictionary, p. 101.
² Ibid, p. 101.

ชีวิต การปฏิบัติเช่นใดกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไปโดยปริยาย ลักษณะภายนอก ดู
ว่องไว คล่องตัว แต่อ่อนนุ่มดอมทน ไม่โอ้อวด และคุยโว ดร.ซูซูกิ เปรียบคนที่บรรลุ
ถึงญาณนี้ว่า "เป็นผู้อยู่อาจจุพญาไกรสร ผู้มีขนดั่งทองคำ..."¹

ท่านโซซัง เปรียบความหลุดพ้นระดับนี้ว่า คุณผู้รับใช้ที่สามารถมาก ปฏิบัติกิจ
ของตนได้ลุล่วงสมบูรณ์ดีแล้ว ย่อมเกิดความปราโมทย์ยินดีว่า คนใดทำกิจสุระดีแล้ว นั้น
หมายความว่าเขาย่อมตระหนักได้ว่าตัวเขาคือใคร เขามีได้ครุ่นคิดหรือถึงจนถึงฐานะความ
แตกต่างระหว่างตัวเขากับพระราชารีกต่อไปแล้ว ซึ่งตีความได้ว่าสัจภาวะได้ปรากฏ
เด่นอยู่เฉพาะดวงหน้าของเขา สัจภาวะมีใจสิ่งที่สูงส่ง เลิศลอย อีกรอกต่อไป มันอยู่ใน
อัครทวาร่างกายของเราเอง ท่านใช้สัญลักษณ์ แทนความหลุดพ้นระดับนี้
หมายความว่าสัจภาวะกับตัวเองกลมกลืนเกือบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แทนจะไม่มีวิชา
หลงเหลืออยู่เลย

4. เคน จู ชิ (ขั้นที่สี่)

เป็นระยะที่ปฏิบัติถึงจุดหมาย ลักษณะที่สำคัญคือ ผู้ปฏิบัติจะมองสิ่งต่าง ๆ
"ตามที่มันเป็น" โดยไม่มีอุปาทานต่าง ๆ เข้าไปยึดเกาะ บรรลุถึงสภาพที่ "ไม่ต้องคิด"
(ไม่มีการปรุงแต่ง) รู้สึกว่า ตนเองและสัจภาวะกลมกลืนเป็นหน่วยเดียวกัน ไม่แยกออก
จากกัน ไม่มีช่องว่างระหว่างกัน

ในขั้นที่ 1, 2, 3 ผู้ปฏิบัติยังมีความสังเลสงสัยเกี่ยวกับสัจภาวะอยู่บ้าง พอ
ถึงขั้นที่ 4 แล้ว ความสังเลสงสัยถูกตัดออกหมด

เกี่ยวกับการดำรงชีวิต ดำเนินชีวิตตามสภาวะวิสัยล้วน ๆ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือ
เป็นผู้ที่บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมต่าง ๆ เช่น คุณธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ อันใดแก่ ท่าน คือ

¹Daisetz Teitaro Suzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino, Zen Buddhism & Psychoanalysis, p. 65.

ชั้นดี วิริยะ ขุยาน (สมาธิ) และปัญญา ย่อมทำประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นได้เต็มที่

ดร. ชูชุก โคนลาวเปรียบเทียบจิตใจของผู้บรรลุญาณชั้นนี้ว่า

... ดูเมล็ดทรายแห่งลำน้ำคงคา สรรพสัตว์ต่าง ๆ พากันเหยียบย่ำ ทำให้แปด
เป็นอันควยสิ่งปฏิภูลต่าง ๆ แมกระนั้นเมล็ดทรายทั้งหลายเหล่านั้นก็ยังคงนิ่งเฉย
เป็นปกติในเวลาไมช้ำ รอยเท้าต่าง ๆ ที่ถูกทิ้งไว้ก็ถูกชะล้าง สิ่งปฏิภูลทั้งหลาย
ก็ถูกคลื่นกลืนหายไป ทิ้งเมล็ดทรายที่คงความสะอาดไว้ดังเดิม... ซึ่งมีความหมาย
ว่า... ผู้นั้นแม้จะถูกทารุณกรรมหรือถูกวางลาวควยถอยคำที่ร้ายแรงสักเพียงใด ก็
ไม่ยินดียินร้ายและมีความสุภาพอ่อนโยนเป็นปกติ เมื่อถูกถุยควยแกมชาย อาจจะไม่
ชะงักงันถูกหนำให้ตนแหว่ชวาเป็นการตอบแทน แต่จะกมหนา กมตา บำเพ็ญกิจที่เป็น
ประโยชน์ต่อเพื่อนร่วมโลกอย่างเจียม ๆ¹

ท่านโพซัง ไซล์ญูลักษณ์ ○ แทนความหลุดพ้นขั้นนี้ มีความหมายว่าตัวผู้
ปฏิบัติกับสังขภาวะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แบ่งแยกออกจากกัน

5. เคน ชู โค (ขั้นที่ห้า)

ขั้นที่ห้านี้เป็นผลจากขั้นที่ 4 ที่บริบูรณ์และถึงพร้อม อาจกล่าวได้ว่าในขั้นนี้เกิด
จากการที่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ถูกตัดขาดโดยเด็ดขาด ผู้ที่บรรลุถึงขั้นนี้ยอมอยู่
เหนือการแบ่งแยกเป็นทวิตรรกะ เป็นผู้ยินยอมหมกกลาง ความดี - ความชั่ว ยอมอยู่
เหนือ การบรรลุและการไม่บรรลุ เขายอมไม่สงสัยว่าเหตุใดพระศาสดาเจ้าจึงตรัสว่า
"โดยแท้จริงแล้วเรากดาคดไม่ใคร่ถึงอะไร จากการตรัสรู้ที่สมบูรณ์และไม่มิอะไรยิ่งกว่า"²
เพราะเขาได้เข้าถึงสังขรรณขั้นปรมาัตถ์แล้ว

¹ Ibid., p. 67.

² ฮวงโป, "จิตหนึ่งและความว่าง" แปลโดย พุทธศาสนิกทู ในรวมบทความ,
พินิจ รัตนกุล, ผู้รวบรวม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2516), หน้า 194

หมายความว่า จิตของผู้บรรลู่เป็นจิตที่เสรีเต็มที่ เป็นกลางไม่เอียงไปทางใดทางหนึ่ง ไม่ถูกผลักดันให้ชอบ ให้ชัง ให้ยินดีหรือไม่ยินดี ไม่ถูกแบ่งแยกออกเป็นฝักฝ่าย จิตที่มีลักษณะเช่นนี้ เช่นเรียกว่า จิตหนึ่ง (One mind) บ้าง ไม่มีจิต (no mind) บ้าง ฯลฯ โลกทรรศนะของผู้สมบูรณ์เต็มขั้นนี้ ยอมมองสิ่งต่าง ๆ ทั้งปวงคล้อยตามทรรศนะที่ทานวางไป กล่าวไว้ดังนี้ว่า "พระพุทธเจ้าทั้งปวงและสัตว์โลกไม่ได้เป็นอะไร นอกจากจิตหนึ่งนี้แล้ว มิได้มีอะไรตั้งอยู่เลย"¹

ดร. ชูชุกิ โคบายารายถึงกิจวัตรของบุคคลผู้บรรลู่ถึงขั้นนี้ว่า² วัตรปฏิบัติต่าง ๆ มักไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง ไม่ขึ้น ๆ ลง ๆ กิจที่ปฏิบัติประจำ มักเกี่ยวข้องกับภายในมากกว่าภายนอก ดำเนินชีวิตตามปกติ มีความเป็นอยู่เรียบง่าย ๆ งาน ๆ ทำงานตามความสามารถ อาจจะสวมใส่เสื้อผ้าที่เก่า ๆ หรือขาควีน ตามหลักฐานทางโบราณคดีได้ค้นพบซากยาตราหรือขามโบราณต่าง ๆ ที่ภิกษุเช่นใช้สำหรับภิกษาจารย์ นอกจากนี้ยังมีจารึกเรื่องราวเกี่ยวกับชีวประวัติของภิกษุเหล่านี้ประกอบทำให้เราเชื่อถ้อยยิ่งขึ้น มีเรื่องเล่าว่าพระภิกษุเช่นรูปหนึ่ง ชื่อ บันเคย (Bankei) เป็นผู้ที่ทำให้ภิกษาจารย์เป็นวัตร เมื่อมีผู้พบปะเกิดความเลื่อมใส เลยอาราธนาท่านให้เป็นอาจารย์ใหญ่สอนธรรมะให้แก่บรรดาขุนนางสมัยนั้น ภิกษุรูปนี้เป็นพระที่มีชื่อเสียงในสมัยต่อมา

ท่านโซซัง ใช้สัญลักษณ์ แทนความหลุดพ้นระดับสูงสุด มีความหมายว่า สัจจภาวะ ตนเอง รวมทั้งสรรพสิ่งทุกอย่างในจักรวาล ปรากฏเป็นหน่วยเดียวกันหมด ไม่มีการแบ่งแยกเป็นชั้นวิมุติญาณทัสสนะ เป็นผู้ไม่มีวันกลับคืน ไม่เกิด ไม่ตายอีกต่อไป

สัญลักษณ์ที่ท่านโซซังใช้เป็นรูป สอดคล้องกับการกล่าวเปรียบเทียบของอาจารย์เช่นรูปหนึ่งที่ว่าถึง การบรรลุซาโตริที่แท้จริงว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 190.

² Daisetz Teitaro Suzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino, Zen Buddhism & Psychoanalysis, p. 74-75.

"เมื่อก่อนที่ข้าพเจ้าจะบรรลุดุธรรม แม่น้ำก็เป็นแม่น้ำ ภูเขาก็เป็นภูเขา เมื่อจวนจะบรรลุดุธรรม แม่น้ำก็ไม่ใช่น้ำ ภูเขาก็ไม่ใช่อะไร พอข้าพเจ้าบรรลุดุธรรมถึงขั้นวิมุตติแล้ว ภูเขาก็กลับเป็นภูเขาอีก แม่น้ำก็กลับกลายเป็นแม่น้ำอีกหนหนึ่ง"¹

ที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ เป็นการแสดงทรรศนะเกี่ยวกับความหลุดพ้นของเซ็น จะเห็นว่าหลักคำสอนของเซ็นหนีหลักอริยสัจ 4 ไม่พ้น เซ็นเชื่อว่าที่มนุษย์เป็นทุกข์ก็เพราะขาดปัญญา ไม่รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น ความทุกข์และปัญหาชีวิตต่าง ๆ ก็เกิดตามมา จุดมุ่งหมายของเซ็นก็คือต้องการปลุกปัญญาที่มีอยู่ภายในตัวมนุษย์ เมื่อใจที่มนุษย์เกิดปัญญารู้อแจ้งเห็นจริง จิตก็จะบรรลุดุชาโตริ เข้าถึงความหลุดพ้นระดับต่าง ๆ การที่จะบรรลุดุชาโตริได้นั้น ก็ต้องอาศัยข้อปฏิบัติต่าง ๆ แนวทางการปฏิบัติธรรมของเซ็น ไม่ได้ยึดระบบตายตัว วิธีการที่ใช้ปฏิบัติส่วนใหญ่ได้แก่ การทำสมาธิ, การชบโกอาน, การใช้อุบายวิธีต่าง ๆ ฯลฯ รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ปัญหาที่สำคัญต่อไปนี้ก็คือ ทรรศนะต่าง ๆ เกี่ยวกับความหลุดพ้นของเซ็นมีข้อเหมือนและข้อแตกต่างกับของฝ่ายเถรวาทอย่างไรบ้าง จะวิเคราะห์และอภิปรายในบทต่อไป (บทที่ 6)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino, Zen Buddhism & Psychoanalysis, p. 118.

บทที่ 6

เปรียบเทียบความหลุดพ้นตามทรรศนะของเถรวาทกับเซ็น

ก. เปรียบเทียบจุดมุ่งหมายสูงสุด

เมื่อเราศึกษาเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายสูงสุดของเถรวาทกับเซ็นดูแล้ว เราจะเห็นว่าหลักคำสอนของเซ็นหนีหลักอริยสัจ 4 ของเถรวาทไปไม่พ้น ทั้งเถรวาทและเซ็นถือว่าชีวิตมนุษย์ปุถุชนเป็นชีวิตที่มีปัญหา ทุกข์เป็นปัญหาพื้นฐานสำคัญที่สุดที่จะต้องแก้ไข จุดมุ่งหมายของทั้งสองฝ่ายจึงมุ่งที่จะขจัดทุกข์อย่างเดียวกัน

สาเหตุแห่งความทุกข์ ในหลักอริยสัจ 4 ของฝ่ายเถรวาท ถือว่าตัณหาเป็นกิเลสตัวสำคัญที่สุดของความทุกข์ สาเหตุของความทุกข์รวมไปถึงกิเลสตัวอื่น ๆ ด้วย เช่น อวิชชา, อุปาทาน, โลภ, โกรธ, หลง, ความอิจฉาริษยา เป็นต้น ในหลักคำสอนของเซ็น มกยก็ให้อวิชชา คือ ความไม่รู้อริยสัจ เป็นกิเลสตัวสำคัญ เป็นต้นเหตุของความมีคบอดไม่รู้อริยสัจทั้งหลายตามเป็นจริง ทำให้มนุษย์เกิดทวิทรรศนะ คือ ความคิดแยกแยะเป็นเราเป็นเขา เป็นตัวเป็นตน ทำให้มนุษย์ไม่เห็นความว่างในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง รวมความแล้วทั้งเถรวาทและเซ็นมีความเห็นลงรอยกันทุกอย่างที่เกี่ยวกับสาเหตุแห่งความทุกข์ในชีวิตของมนุษย์

หนทางกำจัดทุกข์ ฝ่ายเถรวาทเรียกหนทางกำจัดทุกข์หรือข้อปฏิบัติที่ทำให้พ้นทุกข์ว่า มรรค บางครั้งก็เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มรรคมีองค์แปด ไตรสิกขา ส่วนหนทางกำจัดทุกข์ของฝ่ายเซ็น ก็คือ หลักการที่พระโพธิธรรม เรียกว่า "เห็นแจ้งดังจะในตัวเอง" "เห็นความว่างอันไพศาล" "การรู้จักใจของเราเอง คณาจารย์อ้างไปชอบเรียกว่า "เห็นจิตเดิมแท้" "เห็นจิตหนึ่ง" คณาจารย์เซ็นบางท่านผูกเป็นคำขวัญไว้ทราว่า "เห็นใบหน้าดั้งเดิม" เป็นต้น ฝ่ายเถรวาทถือว่า ถ้าดำเนินตามมรรค

ก็จะมีมรรคผล นิพพาน เป็นต้นหมาย ฝ่ายเข็นถ้ำว่า เมื่อเข้าถึงหลักการ "เห็นแจ้ง
 สัจจะในตัวเอง" แล้วก็จะ "บรรลุปุณฺณ" เราจะเห็นว่า หนทางกำจัดทุกข์
 ของทั้งฝ่ายเถรวาท และเข็นโดยสาระสำคัญไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย "มรรค" กับ
 "การเห็นแจ้งสัจจะในตัวเอง" ก็คือวิธีการอย่างเดียวกัน คือ การพิจารณาสังขาร หรือ
 การพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงนั่นเอง เมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นความเกิดความดับ
 ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง ความไม่มีตัวตน ความไม่มีสาระที่จะไปยึดถือ

สังขารธรรมที่เกิดจากการพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทั้งฝ่ายเถรวาท
 และเข็นถือว่าเป็นสังขารธรรมสูงสุด เพราะเมื่อเห็นแล้วยอมทำให้เกิดปัญญา ไม่ลุ่มหลง
 เกิดความคลายกำหนด เกิดความเบื่อหน่าย เกิดความว่าง ไม่มีคัมภีร์มันติดคามา
 ในที่สุดสามารถทำจิตใจให้หลุดพ้น ข้ามเครื่องข้องใดอย่างแท้จริง จิตก็จะเป็นอิสระสูงสุด
 ตามหลักการของฝ่ายเถรวาทจึงสอนให้เราหมั่นพิจารณาคำสอนของเข็นให้เห็นทุกข์
 อยู่เสมอเมื่อเห็นทุกข์ ก็จะรู้จักชีวิตที่แท้จริง หนทางแห่งปัญญาก็จะติดตามมาเอง ดัง
 เราจะไต่บันไดอันยาวของฝ่ายเถรวาทนั้นก็กล่าววว่า "ดูรู้จักความจริง ย่อมอิสระ" หรือ
 "ดูรู้ทันยอมอิสระ"¹ หลักการของฝ่ายเถรวาทจึงตรงกับคำสอนของเข็นที่มักสอนให้บุคคล
 "รู้จักตนเอง" "เห็นสัจจะในตัวเอง" เมื่อพิจารณาคำสอนของเข็น เราจะพบว่า
 มีเหตุผลอยู่ในตัวเอง "ทุกข์" เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในทุกคน ที่ทุกคนสามารถแล
 เห็นได้โดยไม่ต้องเชื่อบุคคลอื่น ดังนั้น คำสอนของพระโพธิธรรมที่สอนว่า "เห็นแจ้งสัจจะ
 ในตัวเอง แล้วบรรลุปุณฺณ" หรือ คำสอนของคณาจารย์เวียงถ้ำที่สอนว่า
 "การรู้จักใจเราเอง ก็คือ การรู้ถึงวิมุติ" นั่นก็มีความหมายอย่างเดียวกับไฉนของ
 ฝ่ายเถรวาทที่กล่าววว่า "ดูรู้จักความจริงยอมอิสระ" หรือ "ดูรู้ทันยอมอิสระ"

ฝ่ายเถรวาทเรียกการเห็นสัจจะสูงสุดนี้ว่า เห็นอนัตตาเห็นปฏิจสมุปบาท
 เห็นไตรลักษณ์ เห็นอริยสัจ 4 ฝ่ายเข็นมีไฉนที่ต่างกันว่า เห็นสัจจะในตัวเอง

¹ ส.ส. 15/220/62.

เห็นจิตหนึ่ง เห็นจิตเต็มแท้ รู้จักใจตัวเอง เห็นความว่าง เห็นเต๋า ฯลฯ ผู้ที่เห็น
 สัจธรรมสูงสุด ตามธรรมชาติของเงรวาทและเซ็นแล้ว ย่อมมีโอกาสบรรลุพุทธะเหมือน
 กัน "พุทธะ" ตามความหมายของเงรวาทและเซ็น ไม่มีความแตกต่างกันในอรรถและ
 พยัญชนะ พุทธะที่สมบูรณ์ ก็คือ ผู้ที่ตื่นจากกิเลส ขุขามพ้นความโง่ ผู้มีจิตของแฉ่ว ไม่
 เสราโศก มีจิตเกษม เป็นอิสระ พุทธะของเซ็น ได้แก่ผู้บรรลุชาโตริในขั้นสมบูรณ์
 พุทธะของเงรวาท ได้แก่ พระอรหันต์ผู้หมดสิ้นจากกิเลสแล้วบรรลุนิพพาน

ตามธรรมชาติของฝ่ายเงรวาท ถือว่านิพพานเป็นภาวะที่พ้นจากกิเลสและ
 กองทุกข์ทั้งปวงได้แน่นอน เต็มขาด ฝ่ายเซ็นถือว่าชาโตริขั้นสมบูรณ์เป็นภาวะที่จิตของ
 ผู้บรรลุแล้วยอมอิสระสูงสุดหลุดพ้นจากการเป็นทาส ไม่ผูกพันและไม่เกาะเกี่ยวกับสิ่งใดๆ
 อีกเลย ดังนั้น ทั้งนิพพานและชาโตริต่างก็เป็นภาวะที่ดับทุกข์ได้อย่างเดียวกัน เป็นภาวะ
 ที่อยู่เหนือทุกข์ ไม่มีทุกข์มาข้องแวะ ดังนั้น ผู้บรรลุนิพพานและชาโตริขั้นสมบูรณ์ ย่อม
 ประสมภาวะอย่างเดียวกัน คือ สันติสุขชั่ววินาที ฉะนั้น การบรรลุนิพพานและการบรรลุ
 ชาโตริขั้นสมบูรณ์จึงเป็นเป้าหมายของเงรวาทและเซ็น ผู้ที่เข้าใจนิพพานและชาโตริ
 ขั้นสมบูรณ์สูงสุดยอมได้ชื่อว่า ถึงที่สุดแห่งศาสนาแล้ว

ในคัมภีร์ฝ่ายเงรวาทบอกเราว่า นิพพานเป็นอมตธาตุเที่ยงแท้ ไม่เสื่อมสลาย
 คั้งมัน ไม่มีอายุขัย ไม่มีเกิด ไม่มีดับ ไม่แปรเปลี่ยน เป็นความสงบสูงสุด เป็นสันติสุข
 เป็นที่ปลอดภัยทุกข์ เป็นที่ไม่มีภัยอันใดมาขยักกรายได้ ชาโตริของเซ็นมีลักษณะหลาย
 อย่างใกล้เคียงกับนิพพาน คร.ซุซุกิ ได้สรุปลักษณะสำคัญ ๆ ไว้ (ดูรายละเอียดคมพที 4)
 คือ ชาโตริ เป็นสภาวะเหนือเหตุผล (อสังขตธรรม) เป็นสภาวะที่คงเข้าถึงโดย
 บัญญาญาณ เป็นธรรมอันรู้เฉพาะตน เป็นสภาพที่ไม่ยินดียินร้าย เป็นโลกุตระธรรม เป็น
 สภาวะธรรมที่ดับอัสถาได้ เป็นบิณฑิสุข ฯลฯ เราจะเห็นว่าคุณลักษณะต่าง ๆ ของชาโตริ
 คั้งกล่าวสามารถแทงตลอดถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ของนิพพานได้เหมือนกัน จนเราแทบแยก
 ไม่ออกว่า ชาโตริกับนิพพานต่างกันอย่างไร สันนิษฐานว่า ที่ทำให้เรารู้สึกว่าแตกต่างกัน
 อาจเนื่องมาจากใช้คำพูด และโวหารต่างกัน อนึ่ง การแบ่งแยกว่าเป็นลัทธิในกายที่ต่างกัน
 ก็อาจเป็นสาเหตุให้เรารู้สึกว่ามีความแตกต่างกัน เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง

เกี่ยวกับภาวะที่แท้จริงของนิพพานและชาโตริเป็นอย่างดีนั้น ตามทรรศนะของเดรวาท และเข็นเห็นอย่างเดียวกันว่า นิพพานและชาโตริไม่เป็นภาวะที่ชัดแจ้งสำหรับปุถุชนผู้มีคบอด คำอธิบายต่าง ๆ เกี่ยวกับนิพพานในคัมภีร์ของฝ่ายเดรวาท (คละเอียบบทที่ 3) ส่วนใหญ่เป็นการกล่าวถึงเชิงปฏิเสธ ซึ่งไม่ช่วยให้เราเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง ถ้าเราศึกษาคำสอนของเข็น เราก็จะพบว่า เข็นไม่มีคำอธิบายใด ๆ ที่เกี่ยวกับชาโตริอย่างตรงไปตรงมา คำอธิบายส่วนใหญ่มักถูกเป็นปริศนาธรรม หรือข้อความที่หาไม่พบซึ่งรู้สึกขัดแย้งกับสามัญสำนึก รู้สึกฉงนสนเท่ห์ เช่น คณาจารย์เวทยกลางอธิบายสังขารธรรมสูงสุดนี้ว่า "ของอย่างหนึ่ง ไม่มีตัว ไม่มีชื่อ ไม่มีฉายา ไม่มีข้างหน้า และไม่มีข้างหลัง"¹ เป็นต้น เนื่องจากนิพพาน และชาโตริต่างก็เป็นอสังขารธรรม อยู่เหนือเหตุผลไม่สัมพันธ์ กับประสบการณ์ของปุถุชน ถอยคำไวพจน์ในภาษามนุษย์จึงอธิบายโดยยาก ไม่แจ่มแจ้ง เมื่อพูดถึงนิพพานหรือชาโตริให้แก่มนุษย์ไม่เคยมีประสบการณ์ พึง ก็เหมือนกับพูดคำว่า "กิเลส ตัณหา" ให้เด็กเล็ก ๆ ผู้ไม่รู้ความพึง เด็กยอมไม่เข้าใจ เข็นก็มีไวพจน์เปรียบเทียบว่า การพูดถึงชาโตริ หรือสังขารธรรมสูงสุดใหญ่ที่ไม่มีประสบการณ์พึงก็เหมือนกับการชี้พระจันทร์ให้คนไม่รู้จักดู คนนี้อาจเข้าใจว่านิ้วเป็นพระจันทร์ก็ได้ คณาจารย์เวทยกลางก็ยืนยันเรื่องนี้ไว้เช่นเดียวกัน ท่านกล่าวว่า "...คำพึงการพูดยกอย่างเดียวกันไม่สามารถทำให้เราเห็นแจ่มแจ้งในจิตเต็มแท้ได้..."² คำยืนยันของคณาจารย์เวทยกลางสอดคล้องกับพุทธคำรัสที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันไว้อย่างเดียวกันในจังกีสสูตรคัมภีร์ของฝ่ายเดรวาท ดังนี้ "...ธรรมนั้นลึกซึ้งเห็นโดยยาก รู้ตามยาก สงบ ประณีต ไม่หยิ่งควยความตรึก ละเอียด..."³ "ฐานะที่

¹ พุทธศาสนิกและประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ยูแปด, "สูตรของเวทยกลาง 3", รวมบทความทางศาสนา, หน้า 225.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 196.

³ วินย. 4/7/10, ม.ม. 12/321/266-267

บุคคลเห็นได้ยากชื่อว่านิพพาน..."¹ ดังนั้นการอธิบายนิพพานในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทในเชิงปฏิเสธ หรือการกล่าวถึงชาโตริในลักษณะปริศนาธรรม เพราะต้องการไม่ให้เรายึดถือในอรรถพจน์นั้น ถือว่ายิ่งอธิบายยิ่งนำไปสู่ความผิดพลาด ยิ่งทำให้ห่างไกลจากการปฏิบัติ เมื่อไม่ปฏิบัติก็ไม่มีทางจะบรรลุชาโตริ ไม่มีทางจะบรรลุนิพพานด้วยเหตุนี้ คำสอนส่วนใหญ่ของพระพุทธองค์ส่วนใหญ่จะเป็นข้อแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติทั้งสิ้น "ถ้าท่านปฏิบัติอย่างนี้ จะได้รับผลเช่นนั้น" คำสอนบางส่วนก็เป็นจิตวิทยาที่จะชักจูงให้คนทดลองปฏิบัติ เช่นทรงใช้วิธีเปรียบเทียบว่า นิพพานเป็นของสูงส่งนิพพานเป็นอมตคานูนิพพานเป็นยอดเยี่ยม ฯลฯ เพื่อนำให้บุคคลเกิดความรู้สึกประทับใจว่า มีบางสิ่งบางอย่างสูงส่ง น่าสนใจ ควรที่เราจะไปให้ถึง คำสอนของพระพุทธองค์ไม่มีการบังคับ เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่บุคคลใดจบลง ก็มีเชื้อเชิญให้ทดลองปฏิบัติดังในพระสูตรตอนหนึ่งทรงตรัสกับพระปัญจวัคคีย์ว่า "ธรรมอันเรากล่าวก็แล้ว เธอทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด"² เมื่อปฏิบัติแล้ว ย่อมได้รับผลตามสมควรมากบ้างน้อยบ้าง อันจะขยายตัวไปสู่การบรรลุนิพพานในภายหลัง เมื่อได้บรรลุนิพพานก็ไม่ต้องสงสัยอีก ไม่ต้องถามผู้อื่นอีก เราจะเห็นกระแสความคิดอย่างเดียวกันนี้ในนิกายเซ็น เช่นถือว่าเรื่องของชาโตริไม่ควรที่จะเสียเวลาอธิบาย การปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังเท่านั้นจึงจะเข้าถึง

เราจะอ่านพบว่าเวลาที่อาจารย์เซ็นถูกถามเกี่ยวกับธรรมสูงสุด อาจารย์เซ็นมักหลีกเลี่ยงที่จะตอบปัญหาบางอย่างตรงไปตรงมา เช่นเมื่อถูกถามว่า "โพธิ์คืออะไร" "ชาโตริคืออะไร" เป็นต้น คำตอบที่คณาจารย์เซ็นตอบมีต่าง ๆ กัน³ เช่น

¹ ข.ข. 25/159/176.

² วินย. 4/19/24

³ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No Mind,

"ข้าไม่มีปัญญาตอบปัญหาของคนพวกนี้หรอก ไร้สาระจริง ๆ"

"ก็เหมือนกับชาวเปอร์เซีย ที่กำลังชิมรสพริกไทยนั่นแหละ"

"พระแก ๆ มาจากทางทิศเหนือ"

"เรื่องนี้อาตมาไม่มีความรู้"

คำตอบต่าง ๆ ที่คณาจารย์เข้้นตอบ มีความหมายทวนองเดียวกันว่าธรรม
สูงสุด เช่น ชาโตริ เป็นต้นนั้น เป็นเรื่องที่มีรูปร่างสำหรับบัญญัติเองจะต้องหยั่งรูด้วย
ตนเอง หมายความว่า ชาโตริเป็นตัวประสบการณ์ที่ไม่อาจจะแจ้งควยถอยคำภาษา
มนุษย์ เช่นถือว่าชาโตริเป็นสิ่งที่เราสามารถค้นพบด้วยตัวของเราเองเท่านั้น
ดร.ชูชุกิจกล่าววว่า ชาโตริเป็นเรื่องที่เรา "สามารถค้นจากประสบการณ์ในชีวิตประจำ
วันขณะที่เราเห็น ไคยีน คินนิก ระลึกรู..."¹ อาจารย์เข้้นท่านหนึ่งกล่าวถึงการ
ค้นพบสัจจะสูงสุดว่า "เมื่ออาตมาอยากเดินก็เดิน อยากนั่งก็นั่ง"² ทรรศนะแบบนี้ก็
ตรงกับฝ่ายเถรวาทในข้อที่ว่า ธรรมชั้นสูงสุดเป็นเรื่องที่อยู่ในตัวตนของเราเอง
ดังพุทธพจน์ที่กล่าววว่า "...เราบัญญัติเรียกว่าโลก เหตุให้เกิดโลก การดับของโลก
และทางให้ถึงความดับโลกในสรีระร่างกาย นี้ประมาณวาหนึ่งนี้ และพร้อมทั้งสัญญา
พร้อมทั้งใจครอง ๆ"³

ดังนั้น ถ้ามีผู้ใดถามว่า นิพพานหรือชาโตริคืออะไร อยู่ที่ไหนก็เหมือนกับการ
ถามหาตัวเอง ด้วยเหตุนี้บรรดาคณาจารย์เข้้นทั้งหลาย จึงมักสั่งสอนศิษย์ที่ขอบถาม
ปัญหาเกี่ยวกับชาโตริว่า "...เราอย่าเที่ยวถามว่าลาอยู่ที่ไหน ขณะที่เจ้ากำลังขี่ลาอยู่
เลย หรืออย่าเที่ยวแสวงหากริณะของคนอื่น ขณะที่สรีระะยังอยู่บนคอของเจ้ามาตั้งแต่

¹Ibid., p. 137.

²Ibid., p. 135.

³ส.ส. 15/298/90.

เกิด..."¹ หรือตอบว่า "เหมือนกับกริชที่โคไปค้นหาโค"² เพราะถ้าคำตอบแบบนี้จะมีส่วนช่วยในแง่การปฏิบัติธรรม คือ อาจช่วยดึงจิตของบุชชีกามเข้าถึงตัวธรรมะเข้าถึงตัวประสบการณ์ได้ทันที หรือไม่ว่ามีประสิทธิภาพที่จะชักจูงให้เขาถึงตัวการปฏิบัติโดยตรง นอกจากนี้เราจะเห็นลักษณะเด่น ๆ แห่งคำสอนในพระพุทธศาสนาฝ่ายเซ็นว่าไม่ชอบการอธิบายด้วยถ้อยคำพูดเพ้อ ไม่ชอบการโต้เถียงวิพากษ์วิจารณ์ ทั้งนี้เพราะเซ็นถือว่าโต้เถียงกันไปก็ไม่ได้ประโยชน์ ไม่ได้ข้อเท็จจริง มีแต่เสียเวลา นอกนั้นยังจะทำให้เราเขวออกจากสัจธรรมอีกด้วย เช่นถือว่า การบอกคนว่าทำอะไรจึงเขาถึงซาโตริ ย่อมดีกว่าจะบอกว่าซาโตริคืออะไร อาจารย์เซ็นท่านหนึ่งจึงกล่าวเตือนสติว่า "...หากมีวุ่นวายอยู่ด้วยความคิดว่ามีหรือไม่มี สัตว์ก็จะต้องเปลวไปเสีย"³ คั้งนั้น เซ็นจึงเห็นว่าการจะความหลุดพ้นสูงสุด เราควรเข้าถึงโดยวิธีเดียวเท่านั้น คือ ต้องอุทิศกายและใจที่มีอยู่ทั้งหมด จากการศึกษาประวัติของพระพุทธศาสนาฝ่ายเซ็นเราจะพบว่า เซ็นเป็นพระพุทธศาสนาที่ปรารถนาเรื่องความหลุดพ้นว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุด มีเรื่องปรากฏในวรรณคดีของเซ็น⁴ ว่า หลวงจีนเซนกวง ใค้ใช้เวลาถึง 7 วัน 7 คืน อ้อนวอนให้พระโพธิธรรมบอกธรรม เพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้น และท่านใค้พิสูจน์ให้เห็นปฏิบัติหอนันต์เคี้ยวโคโดยการตัดแขนออกข้างหนึ่ง เรื่องนี้นับว่าเป็นเรื่องเด่นมากของเซ็น เป็นเรื่องที่แสดงให้ปฏิบัติของเซ็นมุ่งมั่นต่อความหลุดพ้นขั้นสูงสุด นอกจากนี้ยังเป็นหลักฐานยืนยันว่า เซ็นเห็นว่า ความหลุดพ้นเป็นเรื่องรีบด่วนที่จะต้องปฏิบัติให้หลุดวงไป เรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีของเซ็น แสดง

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, What is Zen? (New York: Harper S Row, 1972), p. 1.

² ตันมอเซียง, "นิกายเซ็น", รวมบทความทางศาสนา, หน้า 258.

³ คิช นัท ฮันท์, กุญแจเซ็น แปลจาก Zen Key โดยพจนา จันทรสันติ (กรุงเทพฯ, : มูลนิธิโกลดคิมทอง, 2520), หน้า 110.

⁴ Christmas Humphreys, Zen Buddhism, p. 34.

แสดงให้เห็นถึงความเคียดเคี้ยวแค้น ความพากเพียร เพื่อให้ถึงจุดหมายอย่างไม่หยุดยั้ง เช่นเดียวกับในตอนที่บุคคลทำความเพียรอยู่นั้น ย่อมมีหวังที่จะบรรลุได้ในดวงใจช่วงหนึ่งอันที่จริงความมุ่งมั่นเพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้น ที่แสดงออกอย่างรุนแรงในฝ่ายเช่นนั้นมีได้ ชัดแย้งกับฝ่ายเถรวาทเลย เพราะมีคำสอนปรากฏในคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทหลายตอนที่ ตักเตือนให้บุคคลรีบเร่ง ทำความเพียรไม่หยุดยั้ง ทรายใจที่บุคคลยังไม่เสร็จกิจแห่ง พรหมจรรย์ ก็ไม่ควรพอใจไม่ควรประมาทเป็นอันขาด ดังพุทธพจน์ต่อไปนี้

...ท่านตั้งอยู่ในปากแห่งความเสื่อม... ท่านจงทำที่พึงแก่ตน จงรีบ พยายาม...
ท่านเป็นผู้มีวิชัยอันรอน้ำเขาไปแล้ว... ท่านจงรีบทำที่พึงแก่ตน... จงรีบ
พยายาม...¹

คุณภิกษุ ภิกษุยังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ อย่าถึงความชะล่าใจ ควบคุมเหตุ เพียงศีลและวัตร ควบคุมความเป็นพหูสูต ควบคุมการไคสมาธิ ควบคุมการนอนในที่สงัด หรือควบคุมเหตุเพียงความดำริเท่านั้นว่า เราถูกต้องสุขอันเกิดแต่เนกขัมมะ ซึ่งปุถุชน เสพไม่ได้ ^๒

ในปัจจุฉิมโถวาทอันเป็นคำสอนที่สำคัญมากของฝ่ายเถรวาท พระพุทธองค์ทรง ตักเตือนก่อนที่จะปรินิพพานว่า "เราขอเตือนพวกเธอว่าสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไป เป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด³ ดังนั้น เราจึงอาจกล่าว ได้ว่า เพราะปรารถนาความไม่ประมาทเป็นที่ตั้ง นั่นเอง จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เห็น เป็นนิกรของพระพุทธศาสนาที่เคร่งครัด เอาจริง เอาจังมากกว่าพระพุทธศาสนาิกายอื่น ๆ

โดยสรุป เราจะเห็นว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของเถรวาท กับเช่นก็คือการบรรลุ วิมุตติจนเป็นอิสระพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเหมือนกัน จากการศึกษาที่แลมาแล้วเราจะเห็นว่าเช่น ไม่ไคละทิ้งคำสอนอันเป็นแก่นสำคัญของฝ่ายเถรวาทเลย ตามสายตาของผู้วิจัยเห็นว่า

¹ พ.พ. 25/28/39

² พ.พ. 25/24/42

³ ที.ม. 10/143/148

เช่นมีสำนึกที่ออกจะรุนแรงต่อความหลุดพ้นแรงกล้ากว่าฝ่ายเดรวาทเสียอีก เพราะสำนึกที่รุนแรงจึงมีคำสอนและวิธีการที่รุนแรงติดตามมา สิ่งเหล่านี้เองจึงเป็นแนวโน้มที่เปลี่ยนแปลงไปจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม เพื่อปรับตัวให้เข้ากับบรรยากาศต่าง ๆ รวมทั้งอุปนิสัยจิตใจของคนจีนและญี่ปุ่น

เมื่อเราเปรียบเทียบวิถีชีวิตของบรรพชิตในฝ่ายเซ็นกับฝ่ายเดรวาท ผู้วิจัยเห็นว่า บรรพชิตข้างฝ่ายเซ็นดูเหมือนจะเป็นผู้ที่มุ่งมั่นต่อการฝึกฝนตนเอง เป็นนักปฏิบัติธรรมที่เอาจริงเอาจังจนอยากจะกล่าวว่า วิถีชีวิตของบรรพชิตฝ่ายเซ็นเป็นวิถีชีวิตที่ประสานกลมกลืนกับความหลุดพ้นอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด แตกต่างกับภิกษุในฝ่ายเดรวาท เนื่องจากถือว่าพระธรรมคำสั่งสอนในพระไตรปิฎกเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้า จึงมุ่งเน้นหนักการศึกษาทางคานปริยัติอันเป็นภาคทฤษฎี การเอาจริงเอาจังต่อทฤษฎีมากเกินไปอาจทำให้เหินห่างจากภาคปฏิบัติ อันเป็นส่วนสำคัญที่สุด และเป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงของพระพุทธองค์ ดังมีพุทธพจน์ตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "แม้บุคคลกล่าวพระพุทธพจน์ได้มาก แต่เป็นผู้ประมาท ไม่ทำตามพระพุทธพจน์นั้น ย่อมไม่มีส่วนแห่งสามัญผล เหมือนคนเลี้ยงโคนับโคให้ผู้อื่นเพื่อค่างานเท่านั้น..."¹

ข. เปรียบเทียบวิธีการ เข้าถึงความหลุดพ้น

เมื่อเปรียบเทียบวิธีการเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของเดรวาทและเซ็น เราจะพบว่าทั้งสองฝ่ายมีทรรศนะตรงกันว่า การที่บุคคลจะสามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้นั้น บุคคลจะต้องอบรมปัญญาหรือวิชาให้เกิดขึ้น เมื่อปัญญาเกิดขึ้นอวิชา คือความไม่รู้แจ้งเห็นจริงก็จะหายไป กิเลสและกองทุกข์ต่าง ๆ ก็จะดับไปเอง ปัญญาตามทรรศนะของเดรวาทและเซ็น ก็คือ การรู้แจ้งสภาพธรรมของสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง การรู้แจ้งสภาพธรรมตามเป็นจริงฝ่ายเดรวาท เรียกว่า การเห็นอริยสัจ 4 เห็นไตรลักษณ์ เห็นปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายเซ็นเรียกว่าเห็นความว่าง เห็นศูนย์คาธรรม ฯลฯ โดยแท้จริงแล้ว

ทั้งอริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ ปฏิจตุสมุปบาท ศูนย์ตาหรือความว่างเป็นต้นนั้น ก็คือสังขธรรมซึ่งทั้งเถรวาทและเซ็นตาก็ถือว่าป็นสังขธรรมสูงสุด เพราะเหตุว่า เมื่อบุคคลใดได้เห็นแจ้งแห่งตลอดถึงสังขธรรมอันนี้แล้วยอมละคลายความยึดมั่น ไม่เกาะเกี่ยวไม่ผูกพันในสิ่งทั้งปวง จะมีจิตใจอิสระ อยู่เหนือความครอบงำของความคิดและความชั่ว เห็นความเศร้าหมอง ไม่ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งใด มีความสงบสุขสูงสุด ยอมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง และเข้าถึงภาวะแห่งความหลุดพ้นอย่างแท้จริง ตามทรรศนะของเถรวาทถือว่า การที่จิตใจของบุคคลเป็นอิสระไม่เกาะเกี่ยวไม่ผูกพันกับสิ่งทั้งปวงได้นั้น หมายความว่า บุคคลนั้นได้เข้าถึงทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาแล้ว บุคคลนั้นกำลังอยู่ในภาวะแห่งการ "ไม่ของแหวะที่สุดทั้งสอง" และเมื่อเรายึดหลักนี้เป็นเกณฑ์ เราก็อาจกล่าวได้ว่าแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของเซ็นสามารถจัดเป็นมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางอย่างเดียวกับแนวปฏิบัติของฝ่ายเถรวาท

อนึ่งเกี่ยวกับ "การรู้แจ้งสภาพธรรมของสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง" นั้น ฝ่ายเถรวาทถือว่าเป็นตัวสัมมาทิฐิในมรรคมีองค์แปด เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิเป็นพื้นฐานสำคัญของจิตใจ ความถูกต้องอื่น ๆ ย่อมตามมาเอง กล่าวคือ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ย่อมเกิดขึ้นตามมาเองโดยปริยาย ดังนั้นแม้ว่าในฝ่ายเซ็น จะไม่ได้ยืนยันว่า แนวทางเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นจะเป็นมรรคอันประกอบองค์แปดก็ตาม แต่เนื่องจากระบบการฝึกฝนอบรมต่าง ๆ ในเซ็น เน้นการเห็นแจ้งในสังขธรรมอย่างเดียวกับเถรวาท การเห็นแจ้งในสังขธรรมอันเดียวกันนี้ย่อมเป็นสัมมาทิฐิค้ำวย และเมื่อมีสัมมาทิฐิเป็นรากฐานสำคัญในระบบการฝึกฝนปฏิบัติธรรมเช่นนี้ ก็ย่อมอนุโลมได้ว่าประกอบด้วยองค์ 7 ค้ำวย คือประกอบด้วย สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ อย่างเดียวกับเถรวาท และเมื่อกล่าวโดยย่อระบบการฝึกฝนของเซ็นก็ไม่พ้นจากหลักการใหญ่ ๆ 3 ประการ คือ สីล สมาธิ ปัญญา เช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาท เรื่องนี้ คร. ชูชุกิ ก็ได้ยืนยันไว้เช่นเดียวกันว่า

ตามสายตาของคนบางคน เช่น อาจจะเป็นพระพุทธศาสนาที่ผู้ศรัทธา ได้เข้าไปด้วย
 ปรีศนาทาง ๆ ก็ตามที่ แดงท้ายก็เป็นหลักคำสอนพื้น ๆ ที่สรุปได้ดังต่อไปนี้
 ทำดี
 ละชั่ว
 ทำใจให้ของใสบริสุทธิ์
 เหล่านี้ คือ แนวคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย¹

ตามทรรศนะของฝ่ายเถรวาท มรรคมืองค์แปด หรือไตรสิกขานั้นถือว่าเป็นแนว
 ทางที่วางไว้อย่างกว้าง ๆ สำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป สามารถจะปฏิบัติโดยลำดับ เปรียบ
 เสมือนเป็นบันได 3 ชั้น คือ เริ่มตนปฏิบัติทางกาย ทางวาจา (ศีล) ก่อน แล้วก้าวไปสู่
 การฝึกฝนอบรมจิต (สมาธิ) ไปจนถึงลำดับขั้นสุดท้าย คือ การอบรมปัญญาให้แตกกล้า รั
 ญแจสภาวะธรรมของสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง แล้วบรรลุวิมุตติ

แต่ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท เราพบว่า มีบุคคลหลายคนที่สามารถบรรลุมรรค ผล
 นิพพาน ได้ทันทีหลังจากได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ บางคนบรรลุเป็น
 พระโสดาบัน บางคนบรรลุเป็นพระสกทาคามี บางคนบรรลุเป็นพระอนาคามี บางคนบรรลุ
 เป็นพระอรหันต์หมดสิ้นจากอภิสวะกิเลสโดยทันทีก็มี เช่น พระพาทิยะ, พระโฆษราช
 เป็นต้น และเมื่อเรานำคำสอนของเซ็นที่เรียกว่า ภาวนาฉัปปันมา เที่ยบเคียงกับคำสอนชั้นสูง
 ของพระพุทธองค์ที่ตรัสเทศนาแก่บุคคลผู้บรรลุโดยฉัปปัน จะเห็นว่า มีสาระสำคัญใกล้เคียง
 กัน (ได้เปรียบเทียบไว้ในบทที่ 2) เราจึงพอที่จะสรุปได้ชื่อว่า วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึง
 ความหลุดพ้นของเซ็นและเถรวาทโดยหลักการใหญ่ ๆ แล้ว ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา
 (ไตรสิกขา) เช่นเดียวกัน ในไตรสิกขานี้ อาจจะเป็นระบบที่สามารถปฏิบัติอย่างเชื่องช้า
 หรือฉัปปันได้ในตัวมันเอง ทั้งนี้จะต้องขึ้นอยู่กับอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติเอง ถ้าหากว่ามีอินทรีย์
 แยกกล้าก็เหมือนดอกบัวที่พุดน้ำ พอได้รับแสงอาทิตย์ก็บานทันที เรื่องนี้คณาจารย์เว่ยหลงก็
 ได้อธิบายไว้ในทำนองเดียวกันว่า "...เหตุที่มีคำว่า "ฉัปปัน" และ "เชื่องช้า" ก็

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, Erich Fromm, and Richard De Martino,

เพราะศาสนิกษย์ ศิษย์บางคนมีสติปัญญาเฉียบแหลมกว่ากันเท่านั้น สำหรับกรรมแล้วความแตกต่างก็ระหว่าง "ฉัพพสัน" กับ "เชื้องชา" ไม่มี¹

ตามทรรศนะของฝ่ายเถรวาท แนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นเมื่อกล่าวโดยหลักใหญ่ ๆ จะประกอบด้วยองค์แปดประการ หรือ โดยย่อประกอบด้วยองค์สามประการ (ไตรสิกขา) แต่เมื่อแยกกล่าวเฉพาะในส่วนที่เป็นการฝึกฝนอบรมจิตชั้นสูงเพื่อความหลุดพ้น อาจสรุปได้เป็น 2 ประการ คือ

1. การปฏิบัติภาคสมณะ
2. การปฏิบัติภาควิปัสสนา

ที่สรุปเช่นนี้ เพราะถือตามหลักฐานในปฐมปิณดาสัก มีพุทธคำรัสยันยัน ดังนี้

คฺกรภิกขุทั้งหลาย ชฺรรม 2 อย่าง เป็นไปในส่วนแห่งวิชา ชฺรรม 2 อย่าง เป็นในนาคือ สมณะ 1 วิปัสสนา 1 คฺกรภิกขุทั้งหลาย สมณะที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมจิต จิตที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละราคะได้ วิปัสสนาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมปัญญา ปัญญาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละอวิชชาได้²

การปฏิบัติภาคสมณะ คือ การฝึกฝนอบรมจิตเพื่อให้เกิดความสงบ เกิดความตั้งมั่น เกิดสมาธิอย่างยอดเยี่ยม ในคัมภีร์สำคัญที่ใช้ปฏิบัติภาคสมณะของฝ่ายเถรวาทที่สำคัญที่สุด คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ มีวิธีปฏิบัติสมณะมากมายถึง 40 วิธี (รายละเอียด ดูที่ 3) ที่มีหลายวิธีก็เพื่อบุคคลที่มีอุปนิสัยแตกต่างกันจะได้เลือกปฏิบัติได้ตามความเหมาะสม ตามหลักการถือว่า การปฏิบัติสมณะเป็นอุบายที่ทำให้จิตสงบ ตั้งมั่นเป็นสมาธิ สามารถทำให้กิเลสอย่างกลางที่แสดงออกทางใจระงับไปได้ชั่วคราว ส่วนกิเลสละเอียดก่อนที่เป็นอนุสัย เช่น อวิชชาซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งกิเลสอื่น ๆ ทั้งปวงนั้น การปฏิบัติสมณะไม่สามารถทำให้ถอนกำลังลงได้ จะทำให้ถอนกำลังและทำลายให้

¹พุทธทาสภิกขุและประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ผู้แปล, "สูตรของเว่ยหลง," รวมบทความทางศาสนา, หน้า 214.

²ที.ม. 10/27/14, ม.ม. 12/132/84

หมดไปได้ด้วยการเจริญวิปัสณาเท่านั้น

การปฏิบัติภาควิปัสณา คือ การพิจารณาสภาพธรรมให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง จนกระทั่งเกิดวิปัสณาญาณสามารถละกิเลสต่าง ๆ ให้เป็นสมุจเฉตปหานได้ตามลำดับ และถ้าปฏิบัติต่อไปก็สามารถละกิเลสได้หมด การเจริญวิปัสณาได้แก่การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน 4 ตามพระชนะของฝ่ายเถรวาทถือว่า สติปัฏฐาน 4 เป็นแนวทางที่จะนำบุคคลเข้าถึงความหลุดพ้นได้โดยตรง ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวไว้ดังนี้ "ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความโศกและปริเทวะ เพื่อความพ้นทุกข์และโหมหนัส เพื่อบรรลุโลกุตตรมรรค เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นี้คือสติปัฏฐาน 4"¹

ตามหลักการของฝ่ายเถรวาทถือว่า การเจริญวิปัสณาไม่จำเป็นต้องใช้สมาธิจิตมาก ถ้าจิตอยู่ในภาวะที่เหมาะสม หรือมีสิ่งกระตุ้นให้ปัญญาเกิด วิปัสณาก็สามารถเกิดขึ้นได้ในทันที เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็เหมือนกับแสงสว่างที่เกิดขึ้นในดวงจิตทำให้วิชชา คือ ความมีศบอดหายไป ถ้าหากเราศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ในพระสูตรเราจะอ่านพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้อุบายวิธีต่าง ๆ มากมายที่ช่วยให้บุคคลเกิดภาวะจิตที่เหมาะสมจนสามารถบรรลุธรรมวิเศษได้ในเวลาที่ไม่ช้าเลย ตัวอย่างพระสาวกที่บรรลุธรรมวิเศษด้วยอุบายวิธีของพระพุทธองค์ได้แก่ พระจุฬิน্দก พระวัคคิ นางรูปนันทาเถรี เป็นต้น ในฝ่ายเซ็นเราจะอ่านพบเสมอ ๆ ว่า พระอาจารย์ของเซ็นมีอุบายวิธีต่าง ๆ มากมายที่ทำให้ศิษย์เกิดภาวะจิตที่เหมาะสมแก่การตรัสรู้ อุบายวิธีบางอย่าง ถ้าเรามองผิวเผิน อาจจะแตกต่างจากฝ่ายเถรวาท เช่น วิธีการใช้รูปแบบต่าง ๆ ของภาษาและคำพูดเป็นกับดักหลุมพราง เพื่อปลดปล่อยจิตให้หลุดพ้นจากความเกาะเกี่ยวผูกพันความยึดมั่นถือมั่น เป็นต้น และไม่ว่าเซ็นจะมีวิธีการที่แปลกพิสดารและค่อนข้างผิดธรรมชาติตามสายตาของคนส่วนใหญ่ก็ตาม วิธีการเหล่านั้น ก็คืออุบายที่จะเหนี่ยวนำจิตให้เกิดอารมณ์วิปัสณานั้นเอง

¹ที.ม. 10/27/14; ม.ม. 12/132/84

ตามธรรมชาติของฝ่ายเดรวาทถือว่า การเจริญวิปัสณาเป็นแนวทางตรงที่จะนำบุคคลไปสู่ความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง การเจริญสมณะเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้บุคคลบรรลุถึงมรรค ผล นิพพานได้เลย แต่การที่พระพุทธองค์ทรงวางหลักการปฏิบัติสมณะเอาไว้เช่นนั้น เพราะทรงเล็งเห็นประโยชน์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ประการสำคัญก็คือสมณะมีส่วนเกื้อกูลให้วิปัสณาเกิด วิปัสณาที่ไม่มีสมณะย่อมเกิดขึ้นได้ยาก ดังพุทธพจน์ที่ว่า "บัญญัติยอมไม่บริบูรณ์ แก่จิตผู้ไม่ตั้งมั่น"¹

อนึ่ง บุคคลแต่ละคนย่อมมีพื้นเพทางจิตที่แตกต่างกัน บางคนมีจิตที่สามารถยกขึ้นสู่วิปัสณาได้ง่าย แต่โดยส่วนมากจิตของปุถุชนมักเป็นจิตที่กวักแกว่ง ไม่สงบเสถียร หมองอยู่เป็นนิจ ไม่มีพลัง วิปัสณาเกิดขึ้นได้ยาก จึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยการเจริญสมณะเข้ามาช่วยเกื้อกูลวิปัสณา ดังมีพุทธพจน์ยืนยันไว้ดังนี้ "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ย่อมโนมน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ...ยอมรู้ตามที่ตามเป็นจริง...จิตยอมหลุดพ้น"²

เมื่อเทียบกับวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของฝ่ายเซ็น เราจะพบว่าฝ่ายเซ็นไม่มีหลักเกณฑ์สำหรับเจริญสมณะ และวิปัสณาที่วางเอาไว้ตามตัวอย่างฝ่ายเดรวาท ฝ่ายเดรวาทมีสูตรสำเร็จมากมายสำหรับการฝึกฝนทั้งภาคสมถะและวิปัสณามีวิธีการเจริญสมณะถึง 40 วิธี และวิธีเจริญวิปัสณาตามแนวสติปัฏฐาน 4 ส่วนวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นของเซ็นไม่แน่นอน ไม่เป็นระบบ แต่เราก็คอาจสรุปได้ว่าวิธีการปฏิบัติของเซ็นตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบันมีอยู่ 3 วิธี คือ ซาเซน การชบโกอาน และมอนโค

¹ ส.ศ. 25/13/17

² ม.ม. 12/338/287

ซาเซน คือ การนั่งสมาธิ ทำจิตใจให้สงบ อาจจะใช้อารมณ์อะไรภาวนาก็ได้ แต่หลักสำคัญของซาเซนอยู่ที่การกำหนดรู้ เพื่อเพ่งพิจารณา "ธรรมชาติแห่งตนเอง" ฌณาจารย์โคเกนโคสึรูปหลักสำคัญของซาเซนเอาไว้ว่า "ซาเซนเป็นวิธีที่ไม่ต้องใช้ความคิดใด ๆ ไม่ต้องครุ่นคิด เรื่องดี เรื่องชั่ว ฯลฯ ปล่อยวางจิตใจ เพียรเพ่งดูที่จิตตลอดเวลา ถ้าจิตเลศ คัมหาปรากฏขึ้น ให้กำหนดรู้ แล้วละวางเสีย"¹ จากคำอธิบายของอาจารย์โคเกน เราจะเห็นว่า ซาเซน มีคำหมายถึงการเจริญสมณะที่เลือกใช้อารมณ์ต่าง ๆ แบบเถรวาท ซาเซน เน้นการกำหนดรู้ด้วยสติ ซึ่งตามทฤษฎีของฝ่ายเถรวาทถือว่าเป็นการเจริญวิปัสณา ข้อความของฌณาจารย์โคเกน ที่กล่าวมาแต่ข้างต้นนั้นก็คือการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ของฝ่ายเถรวาทนั่นเอง อนึ่ง จากการศึกษาการทำสมาธิในฝ่ายเซ็น ดูเหมือนว่า เซ็นไม่ได้เอ่ยถึงเรื่องฌณา อภิญญา สมาบัติ หรืออิทธิฤทธิ์ใด ๆ จึงเข้าใจว่า ซาเซนน่าจะเป็นเพียงการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ เท่านั้นเอง

การขบโกอาน โกอาน ก็คือ อารมณ์ของกัมมัฏฐานชนิดหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นรูปของปัญหาธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องนำโกอานไปขบคิด เพ่งพิจารณา เราอาจกล่าวได้ว่าฝ่ายเถรวาทไม่มีกัมมัฏฐานแบบนี้ ลักษณะของโกอานต่างจากสมถกัมมัฏฐาน 40 ซึ่งได้แก่ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสสติ 10 อภิญญา 4 อาหามยปฏิญญาลัญญา 1 จตุราศุรวัดทาน 1 และอรุပ္ 4 นอกจากนี้โกอานยังต่างจากสติปัฏฐาน 4 (กาย เวทนา จิต ธรรม) อีกด้วย วิธีการขบโกอาน ก็เหมือนกับการเจริญกัมมัฏฐานต่าง ๆ ในฝ่ายเถรวาทกล่าวคือ เมื่อปฏิบัติเลือกจะปฏิบัติแล้ว จะต้องเพ่งอย่างแน่วแน่ ตามระลึกถึง พิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ใจกจิใจจ่ออยู่ที่อารมณ์กัมมัฏฐานนั้น ๆ ไม่เผลอไปคว้าอารมณ์อื่น

เช่นเดียวกับการขบโกอาน เมื่อได้กระทำอย่างจริงจัง อย่างพากเพียรถึงที่สุดแล้ว จะเกิดปัญหายุ่งยากวาระแห่งความไม่มีอะไร จะเกิดความสุขใจ แล้วละคลายความยึดถือ

¹ Ernest Wood, Zen dictionary, p.71

ละคลายความนึกคิดหรือความปรุ่งแต่งต่าง ๆ ทำให้หมดความคิดที่จะแบ่งแยกว่าเป็นฝ่ายโน้นฝ่ายนี้ อะไรก็ที่ไม่คิดอะไรชั่วก็ไม่คิด ไม่มีผู้กระทำ ไม่มีการกระทำ ไม่มีโลกุตระ ไม่มีโลกียะ ฯลฯ ภาวะเช่นนี้ก็คือ ภาวะที่จิตใจเป็นอิสระอยู่เหนือความผูกพันใด ๆ ไม่เกาะเกี่ยวกับสิ่งใด ๆ เมื่อกล่าวตามโวหารของฝ่ายเถรวาทที่ว่า จิตใจได้เข้าถึงทางสายกลาง "ไม่เข้าใกล้ที่สุดสองอย่าง" จิตใจจะสงบ ไม่กระสับกระส่าย ไม่ฟุ้งซ่าน แน่วแน่เป็นสมาธิ เช่นนี้ถือว่าปัญญาที่เกิดขึ้นจากการชบโกทาน อาจเกิดขึ้นเพียงบางส่วน หรือเต็มที่ได้ ถ้าปัญญาเกิดขึ้นเพียงบางส่วนเขาก็ย่อมรู้ด้วยตนเองว่าอะไรเป็นทางหรือมิใช่ทาง เขาย่อมจะเกิดกำลังใจ ทำความเพียรต่อไปให้ถึงจุดหมาย เขาย่อมก้าวหน้า ไม่ถอยหลัง ถ้าปัญญาเกิดขึ้นเต็มที่ ย่อมสามารถประหารกิเลสต่าง ๆ ตลอดจนอวิชชาที่เป็นต้นรากแห่งกิเลสทั้งปวงได้ กล่าวกันว่าผู้ที่ประสบความสำเร็จจากการชบโกทานมีจำนวนน้อยมาก

ผู้วิจัยไม่อาจสรุปได้ว่า โภทานของเขินจะเป็นสมถกัมมัฏฐาน หรือเป็นวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือเป็นทั้งสองได้อย่างเด็ดขาด แต่มีความเห็นว่า โภทานของเขินกับมรรคของเถรวาทน่าจะเป็นเรื่องเดียวกัน โภทานของเขินน่าจะส่งเคราะห์ให้เข้ากับมรรคของฝ่ายเถรวาทได้ โดยอาจอ้างพุทธคำวิสัยของพระพุทธองค์ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทต่อไปนี้ เป็นเหตุผลสนับสนุน

... อูกราวุโสทั้งหลาย บุคคลผู้ใดคนหนึ่ง เป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม ย่อมพยากรณ์การบรรลุอรหัตในสำนักของเราควมมรรค 4 โดยประการทั้งปวง หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดามรรค 4 ประการนี้ มรรค 4 เป็นฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ วิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องหน้า เมื่อเธอเจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องหน้า มรรคยอมเกิดขึ้น เธอยอมเสพยอมเจริญ ย่อมกระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพเจริญกระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัยยอมสิ้นสุด

อีกประการหนึ่ง ภิกษุยอมเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า เมื่อเธอเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า มรรคยอมเกิด เธอยอมเสพ ย่อมเจริญ ย่อมกระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ กระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้นยอมละสังโยชนทั้งหลาย ใคอนุสัยยอมสิ้นสุด

อีกประการหนึ่ง ภิกษุยอมเจริญสมณะ และวิปัสสนาควบคู่กันไป เมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคยอมเกิด เธอยอมเสพ เจริญ กระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ กระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้น ยอมละสังโยชนทั้งหลายได้ อนุสัยยอมสิ้นสุด

อีกประการหนึ่ง ใจของภิกษุปราศจากอุทธัจจะในธรรม สมัยนั้นจิตนั้นยอมตั้งมั่นสงบภายใน เป้าจิตเกิดดวงเดียว ตั้งมั่นอยู่ มรรคยอมเกิดขั้นแก่เธอ เธอยอมเสพ เจริญ กระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ กระทำไ้มากซึ่งมรรคนั้น ยอมละสังโยชนทั้งหลายได้ อนุสัยยอมสิ้นสุดลง... อกรรมวาสุโธทั้งหลาย บุคคลผู้ใดคนหนึ่ง เป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม ยอมพยากรณ์การบรรลุอุทเทกในสำนักของเรา ด้วยมรรค 4 ประการนี้¹

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเข้าใจว่า วิธีการขบโกธานของเข็นน่าจะเป็นมรรคแบบโคธแบบหนึ่งในบรรดามรรคทั้ง 4 ตามหลักฐานที่ได้อ้างไว้ข้างต้นนี้

คราวนี้ หันมาพิจารณาอนโคธบ้าง มอนโคธของเข็นก็คือการบูชา-วิสาขาระหว่างอาจารย์กับศิษย์ อาจารย์จะเปิดโอกาสให้ศิษย์ซักถามข้อข้องใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ที่จริงวิธีการนี้ก็มีในฝ่ายเถรวาท แต่ในฝ่ายเถรวาทไม่ถือเป็นสิ่งสำคัญและไม่มีการเปลี่ยนแปลงพิธีการอย่างของเข็น ตามทรรคระของฝ่ายเถรวาท อาจารย์เป็นเพียงผู้ชี้แนะ มีบทบาทเฉพาะช่วงแรกก่อนการปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องที่บุคคลจะต้องเพียรพยายามเองจนกว่าจะถึงจุดมุ่งหมาย ต่างจากระบบการปฏิบัติธรรมในฝ่ายเข็น อาจารย์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ นอกจากนี้เข็นถือว่าอาจารย์ทำหน้าที่ถ่ายทอดประสบการณ์แก่ศิษย์โดยตรง ทำหน้าที่ช่วยเหลือซักคุุปลัรคต่าง ๆ ทำหน้าที่ให้กัมมัญฐาน ตลอดจนทดสอบความรู้ความสามารถของศิษย์ จนกว่าศิษย์จะปฏิบัติได้รับผลเป็นที่น่าพอใจ เมื่อย้อนกลับไปถึงที่พระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่สมัยนั้นก็ทรงเปิดโอกาสให้พระสาวกซักถามปัญหาข้อข้องใจต่าง ๆ ทรงช่วยเหลือให้พระสาวกบรรลุธรรมจำนวนมาก กล่าวได้ว่าพุทธวิธี

¹อง. จตุก. 21/170/183-184

เหล่านี้ โกล่เคียงกับมโนโคของ เห็นผิดแยกกันที่ว่า เห็นได้ใช้วิธีนี้อย่างกว้างขวางและจริงจังกว่า นอกจากนี้มโนโคของ เห็นยังมีลักษณะที่แปลกและพิสดารกว่า

เมื่อเราศึกษาการปฏิบัติธรรมในรูปแบบต่าง ๆ ของเซ็นแล้ว เราจะพบว่าไม่
 ว่าจะเป็นการปฏิบัติธรรมแบบใดก็ตาม จะต้องเกี่ยวของสัมพันธ์เป็นอันเดียวกับหลักการ
 "เห็นธรรมชาติแห่งตน" ทั้งสิ้น การ "เห็นธรรมชาติแห่งตน" นี้เป็นหลักที่พระโพธิธรรม
 ไควางไวตั้งแต่โบราณ การ "เห็นธรรมชาติแห่งตน" นั้นมิได้มีบทบาทสำคัญอยู่ในขอบเขต
 ของการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ถือเป็นหลักที่จะต้องปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวันด้วย

คราวนี้ ขอให้เราพิจารณาคำสอนที่เกี่ยวกับหลักการ "เห็นธรรมชาติแห่งตน"
 ของคณาจารย์เซ็นสมัยต่าง ๆ ท่านสอนดังต่อไปนี้

คณาจารย์เว่ยหล่าง สอนดังต่อไปนี้ "เมื่อเราตรวจตราภายในจิตของเราด้วย
 ปรินิษณอยู่ทุกขณะ โดยไม่วางเว้น เมื่อเราไม่ยึดติดอยู่กับสิ่งทั้งหลาย และไม่ยึดติดอยู่กับ
 วัตถุที่ปรากฏเราก็เป็นอิสระและเสรี..."¹ "ถ้าเราใคร่จักใจของเราเองและรู้อย่างชัด
 ทั่ว ทั่วธรรมชาติแท้จริงของเราคืออะไรแล้ว เราจะดูถึงพุทธภาวะได้ทุก ๆ คน..."²
 "คณาจารย์ท่านหนึ่งสอนว่า "...พุทธภาวะมีอยู่ในตัวทุกคน ภาวะนี้คือสิ่งที่เราเห็น ได้ยิน
 คิด ในตัวเองทั้งหมด เมื่อใดที่เราเคลื่อนไหวแขนขา ก็มีภาวะนี้อยู่ในตัวเรา..."³

¹ พุทธศาสนิกและประวิทย์ รัตนเรืองศรี, ยูแปง, "สูตรของเว่ยหล่าง",
 รวมบทความทางศาสนา, หน้า 219.

² เลมเคียวกัน, หน้า 206.

³ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No Mind, p.80.

คณาจารย์อีกท่านหนึ่งสอนว่า "จงตามดูภาวะแห่งความสงบในดวงจิต
ของท่าน"¹

คณาจารย์โตเถนสอนว่า "...เพียรพยายามดูที่จิตตลอดเวลา ถ้าจิตเสส
ค้นหาปรากฏขึ้น ให้กำหนดรู้ แล้วละเสีย"²

คณาจารย์อีกท่านหนึ่งสอนว่า "...หากประสงค์จะเข้าถึงสัจจะแห่งเซ็นก็แสวง
หาได้ทุกขณะที่เดิน ยืน นอน นั่ง ขณะที่พูดคุย หรือขณะที่อยู่เฉย ๆ หรือทุกขณะในชีวิตประ
จําวัน"³

เมื่อเราพิจารณาคำสอนดังกล่าว เราจะเห็นว่า คำสอนเหล่านี้มีความใกล้เคียง
เคียงกับแนวคำสอนในมหาสติปัฏฐานสูตรซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญมากของฝ่ายเถรวาท เรา
อาจเทียบเคียงกับพุทธคํารัต ซึ่งปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรดังต่อไปนี้

คฤกริกมฺหังหลาย ภิกขุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กํ่าจกอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนา
ในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กํ่าจกอกิขณาและโทมนัสในโลก
เสียได้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ กํ่าจกอกิขณา
และโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กํ่าจกอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ ⁴

...เรามีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ช้ควาเรา
หายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ช้ควา เราหายใจเข้ายาว เมื่อ
หายใจออกสั้น ก็รู้ช้ควา เราหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ช้ควา

¹ Ibid., p.129.

² Ernest Wood, Zen dictionary, p.71.

³ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No Mind, p.110.

⁴ ติ.ม. 10/275/258 - 259

เราหายใจเข้าสั้น ... ก็เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น
 เธอเป็นผู้อันค้นหาและทูลโมอาศัยอยู่แล้ว และไม่ถือนั่นอะไร ๆ ในโลก...¹

คกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเมื่อตื่น ก็รู้ตัวว่าเราตื่น เมื่อยืนก็รู้ตัว
 ว่ายืน เมื่อนั่งก็รู้ตัวว่าเรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ตัวว่าเรานอน หรือเขอต้งกายไว้
 ควดยอากาศรูอย่างใด ๆ ก็รู้ตัวควดยอากาศรูอย่างนั้น ๆ ... เธอเป็นผู้อันค้นหาและทูล
 โมอาศัยอยู่แล้ว และไม่ถือนั่นอะไร ๆ ในโลก...²

เราจะเห็นว่าในมหาสติปัฏฐานสูตรมักจะมีข้อความว่า "พิจารณาภายในกาย"
 "พิจารณาเวทนาในเวทนา" "พิจารณาจิตในจิต" "พิจารณาเห็นธรรมในธรรม" มักมี
 คำว่า "รู้ชัด" อยู่บ่อย ๆ ข้อความเหล่านี้อาจเปรียบเทียบกันได้กับ "การหยั่งเห็น
 ธรรมชาติแห่งตน"

การเจริญวิปัสสนา กับการหยั่งเห็นธรรมชาติแห่งตนนั้น มีวิธีการปฏิบัติในทำนอง
 เดียวกัน คือ เป็นวิธีที่ไม่ว่าทำอะไรแปลกไปจากปกติ เพียงแต่จะต่องกำหนดสติ ระลึก
 รู้ตัวอยู่เสมอ ไม่เลื่อนลอย คอยพิจารณาดู หรือระลึกถึงสภาพธรรมหรืออารมณ์ที่ปรากฏเกิด
 ขึ้นตามเป็นจริง ในการเจริญสติปัฏฐาน และวิธีการเห็นธรรมชาติแห่งตนนั้นไม่ได้สอนให้
 กำจัดความชั่วออกจากจิต ไม่ได้สอนให้ทำความดีให้เกิดขึ้นในจิต หลักสำคัญของการเจริญ
 สติปัฏฐาน และการหยั่งรู้ธรรมชาติแห่งตนอยู่ที่จะต้อง "ดู" "รู้" "เห็น" ตามความเป็น
 จริง เมื่อจิตชั่ว ก็ให้ดูให้รู้ตามความเป็นจริง เมื่อจิตดี ก็ให้ดูให้รู้ตามความเป็นจริง ไม่
 ว่าจะมีอารมณ์อย่างไรปรากฏเกิดขึ้นก็กำหนดรู้ตามความเป็นจริง โดยการรู้แจ้งสภาพธรรม
 ตามความเป็นจริง ปัญญาญาณ หรือชาโตริ ก็จะมีเกิดขึ้นมาเอง โดยที่ไม่ต้องปรารภณา ไม่
 ต้องบังคับ ปัญญาญาณที่เกิดขึ้นจะทำหน้าที่ชำระจิตให้บริสุทธิ์ตามลำดับขั้น

ดังนั้น คำสอนที่มักพบในสติปัฏฐานสูตรว่า "พิจารณาเห็นภายในกาย"³ ย่อม

¹ที่.ม. 10/274/257 - 258

²ที่.ม. 10/275/258 - 259

³คำว่า "ภายใน" อาจแทนด้วยคำว่า เวทนา จิต ธรรม

กำลังพิจารณาและโหมบัสเสียใจ" "เพียงสักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าระลึกเท่านั้น คัดหาและ
 หนียอมอาศัยไม่ได้" ฯลฯ คำสอนนี้สอดคล้องกับคำสอนของเซ็นที่ว่า "หยั่งเห็นธรรมชาติ
 แห่งคน แล้วบรรลุเป็นพุทธะ" "เห็นแจ้งในภาวะที่แท้จริงแล้วบรรลุเป็นพุทธะ" "ถ้าเรา
 ไครู้จักของเราเองและรู้แจ้งชัดว่าตัวธรรมชาติที่แท้จริงของเราคืออะไรแล้ว เราจะดู
 ถึงพุทธภาวะได้ทุกคน" ฯลฯ

ค. เปรียบเทียบชั้นตอนแห่งความหลุดพ้น

ตามทรรศนะของฝ่ายเถรวาท เมื่อบุคคลปฏิบัติธรรมได้ถูกต้องตามสมควรแล้ว
 ย่อมเกิดผลดีเป็นปัญญาอันที่รู้แจ้งสังขารตามเป็นจริง ปัญญาอันที่รู้แจ้งสังขาร
 ตามเป็นจริงนั้น ฝ่ายเถรวาทเรียกว่าวิปัสสนาญาณ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ว่า
 วิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นนั้น มีหลายระดับแตกต่างกัน แต่อาจกล่าวโดยย่อได้ 2 ระดับ
 คือระดับอ่อนและระดับแก่ วิปัสสนาญาณระดับอ่อนยอมทำให้บุคคลเข้าถึงภาวะความหลุด
 พ้นเพียงชั่วคราว เป็นความหลุดพ้นในระดับโลกียะ เพราะไม่สามารถทำลายกิเลสได้
 เกิดขาดเป็นสมุจเฉท ไม่อาจทำให้บรรลุมรรคผล นิพพาน มีผลเพียงแต่ทำให้จิตสงบระงับ
 จากกิเลส ทำให้จิตใจไม่เร้าร้อน ไม่คืนรนกระวนกระวาย ไม่กระสับส่าย รู้สึกปลอด
 ไปร่าสบายใจ อากาโรเช่นนี้เกิดขึ้นเพียงชั่วคราว ครั้นพอจิตรับอารมณ์ใหม่โดยไม่แยบคาย
 กิเลสก็จะกลับพุ่มขึ้นมาอีก เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ความเคียดแค้นใจ ส่วนวิปัสสนาระดับ
 แก่กล้ามีกำลังมากเมื่อเกิดขึ้น ยอมทำให้บุคคลเข้าถึงภาวะความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง
 เป็นความหลุดพ้นระดับโลกุตตระ เพราะสามารถทำลายกิเลสได้เกิดขาดเป็นสมุจเฉท
 ทำให้บรรลุมรรคผล นิพพาน มีผลทำให้จิตบริสุทธิ์จากกิเลสได้ตลอดไป กิเลสจะไม่กลับ
 เกิดขึ้นมาอีก การทำลายกิเลสให้เป็นสมุจเฉทนั้นยอมเป็นไปตามลำดับขั้น แบ่งออกเป็น
 4 ขั้น คือ ขั้นโสภันัน ขั้นสกทาคามี ขั้นอนาคามี และขั้นอรหัตต์

เมื่อเทียบการบรรลุซาโตริของเซ็น ซาโตริอาจเทียบได้กับ "วิปัสสนาญาณ"
 ของฝ่ายเถรวาท ทั้งนี้เพราะซาโตริ ก็คือ การหยั่งเห็นสังขารตามเป็นจริง ตาม

ทรณะของเข็น ชาโตรีมีอยู่หลายชั้น กล่าวโดยย่อ ได้แก่ ชาโตรีชั้นอ่อนและ ชาโตรีชั้นแก่กล้า ชาโตรีชั้นอ่อน ๆ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ตลอดไป เกิดขึ้นได้ไม่นานก็เสื่อมได้ ชาโตรีบางอย่างเกิดขึ้นแล้วมีผลทำให้คุณธรรมบางอย่างเกิดขึ้นมา เช่น ความเมตตา ความไม่ยึดมั่น ชาโตรีบางอย่างเกิดขึ้นแล้วทำให้บุคคลเปลี่ยนวิถีชีวิต ชาโตรีในระดับสมบูรณ์สูงส่งสามารถทำให้จิตหลุดพ้นจากเครื่องผูกพันต่าง ๆ ทั้งปวงได้เด็ดขาด ดังนั้น ชาโตรีที่มีอยู่ในชั้นตอนที่แตกต่างกันจึงอาจเทียบเคียงกันได้กับวิปัสสนาระดับต่าง ๆ ของฝ่ายเถรวาท

เกี่ยวกับมรรค ผล นิพพานซึ่งเป็นความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริงของฝ่ายเถรวาทนั้น นอกจากจะแบ่งออกเป็น 4 ชั้น คือ ชั้นโสดกัมมัน ชั้นสกทาคามี ชั้นอนาคามี และชั้นอรหัตต์แล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าอาจแบ่งเป็นอย่างอื่นได้อีก พิจารณาได้หลายแง่ เช่น

ประการที่ 1 เราอาจตัดสินว่ามี 9 ชั้นก็ได้ โดยถือเอาโลกุตตรธรรม 9 เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง

ประการที่ 2 เราอาจตัดสินว่ามี 8 ชั้นก็ได้ โดยถือเอาโลกุตตรจิต 8 ดวง ในคัมภีร์อภิธรรมเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ซึ่งโลกุตตรจิตแต่ละดวงย่อมมีนิพพานเป็นอารมณ์อยู่แล้วในตัว

ประการที่ 3 เราอาจตัดสินว่ามี 5 ชั้นก็ได้ โดยถือเอาว่า มัคคญาณ จะเกิดขึ้น 4 ครั้ง จึงเป็นเหตุให้เกิดผล คือ นิพพานที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวงอีก 1 รวมเป็น 5 ชั้น โดยปกติของการเจริญวิปัสสนา บุคคลย่อมได้ไครัลกัมมันต์เป็นอารมณ์ ครั้นเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าแล้ว มัคคญาณจึงเกิดขึ้น สามารถตัดกิเลสบางอย่างได้เด็ดขาด และได้นิพพานเป็นอารมณ์ แต่นิพพานที่ได้นั้นยังเป็นนิพพานที่ไม่สมบูรณ์ จนกระทั่งมัคคญาณเกิดขึ้นเป็นลำดับที่ 4 จึงสามารถตัดกิเลสทั้งปวงได้หมดสิ้นกลายเป็นพระอรหันตบุรุษวิสุทธินิพพานของพระอรหันต์เท่านั้นจึงจะเป็นนิพพานที่สมบูรณ์ที่สุด

เมื่อหันกลับมาพิจารณาฝ่ายเข็น ชาโตรีที่เข้าถึงความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริงนั้นมีอยู่ 5 ชั้นก่อน ได้แก่ ชั้นโชจูเอง ชั้นเองจูโช ชั้นโชจูโร ชั้นเคนจูชิต และชั้นเคนจูโต

เมื่อเราศึกษาขั้นตอนแห่งการตรัสรู้ 5 ชั้นเหล่านี้แล้ว นำมาเทียบกับมรรค ผล นิพพานที่เกิดขึ้นตามลำดับ เราจะพบว่า ขั้นตอน 5 ชั้นของเข็ญกับขั้นตอนของมรรค ผล นิพพานมีความสอดคล้องกลมกลืนกันอยู่บ้าง พอที่จะอนุโลมส่งเคราะห์เข้ากันได้ ข้อแตกต่างในรายละเอียดผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึง เพราะเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้ง ส่วนข้อแตกต่างที่เราเห็นได้ชัดเจนมีอยู่ว่า ฝ่ายเถรวาทมีการแบ่งจำแนกให้เห็นอย่างละเอียดชัดเจนว่า แต่ละขั้นตอนนี้ละกิเลสประเภทใดบ้าง เช่น ชั้นโสดาบันละสังโยชน์ 3 ฯลฯ เป็นต้น ส่วนฝ่ายเข็ญไม่ได้แสดงรายละเอียดอย่างชัดเจนรัดกุม มีการเปรียบเทียบเป็นหลักกว้าง ๆ ที่ค่อนข้างคลุมเคลือ

ผู้วิจัยคิดว่า เราอาจปรับขั้นตอนความหลุดพ้นของฝ่ายเถรวาทให้เข้ากับของฝ่ายเข็ญได้ดังนี้

การบรรลุพระโสดาบัน (โสดาปัตติมรรค - โสดาปัตติผล)	} กับ ชั้นโชจูเฮง
การบรรลุพระสกทาคามี (สกทาคามีมรรค - สกทาคามีผล)	} กับ ชั้นเฮงจูโช
การบรรลุพระอนาคามี (อนาคามีมรรค - อนาคามีผล)	} กับ ชั้นโชจูโร
การบรรลุพระอรหันต์ (อรหัตตมรรค - อรหัตตผล)	} กับ ชั้นเคนจูชิต
นิพพาน	กับ ชั้นเคนจูโต

สำหรับการปรับขั้นตอนความหลุดพ้นของเข็ญกับเถรวาทดังกล่าวนี้ เป็นการเปรียบเทียบโดยอนุโลมเท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ลำดับขั้นต่าง ๆ ของความหลุดพ้นทั้งฝ่ายเข็ญและเถรวาทนั้น น่าจะเป็นการแบ่งคร่าว ๆ เพื่อการศึกษาเท่านั้น หรืออาจจะใช้เป็นเครื่องมือสำหรับช่วยใหญ่ปฏิบัติไม่เดินหลงทาง เข้าใจว่า สภาวธรรมที่แท้จริงของความหลุดพ้นน่าจะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันเป็นขั้นเป็นตอนได้เด็ดขาด ดังนั้น

เมื่อเราศึกษาเชิงเปรียบเทียบโดยตีความตามอักษรแล้ว อาจทำให้รู้สึกวุ่น มีความขัดแย้ง ไม่ลงรอยกันบางประการ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า พยัญชนะหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ เป็นเพียงตัวแทนมิใช่ตัวขอเท็จจริง มันเป็นเพียงเครื่องมือที่เราใช้สื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ในขณะที่เดียวกันมันก็อาจทำให้เราไขว่ไขว่ คลาดเคลื่อนออกจากความเป็นจริง

ง. เปรียบเทียบการดำรงชีวิตของผู้หลุดพ้นแล้ว

เกรวาท

ตามทฤษฎีของฝ่ายเกรวาท ผู้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุบรรณผล สามารถตัดกิเลสได้เด็ดขาดเป็นสมุจเฉทนั้น เรียกว่า พระอริยมุคคัล พระอริยมุคคัลมี 4 ชั้น ได้แก่

1. พระโสดกัมมัน
2. พระสกทาคามี
3. พระอนาคามี
4. พระอรหันต์

พระอริยมุคคัลทั้ง 4 ชั้นนี้ คือ บุคคลผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมทั้งหลายตามเป็นจริงจนสามารถตัดกิเลสได้ พระอริยมุคคัลทั้ง 4 ชั้นนี้จะมี ความเข้าใจ อ่อนแอกว่ากันตามลำดับขั้น คือ พระโสดกัมมันอ่อนกว่าพระสกทาคามี พระสกทาคามีอ่อนกว่าพระอนาคามี พระอนาคามีอ่อนกว่าพระอรหันต์ พระอรหันต์เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมทั้งหลายตามเป็นจริงได้สมบูรณ์กว่าพระอริยมุคคัลชั้นใด ๆ ทั้งหมด เป็นผู้ที่สามารถทำลายกิเลสได้หมดสิ้น เป็นผู้ที่เข้าถึงความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง

พระโสดกัมมัน ในบทที่ 3 ได้กล่าวมาข้างแล้วว่า พระโสดกัมมัน คือบุคคลที่สามารถตัดสังโยชน์ คือ กิเลสเครื่องผูกพันทางจิตได้ 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ดังนั้น พระโสดกัมมันจึงยังคงมีกิเลสอื่น ๆ อีก เช่น อวิชชา ตัณหา อุปาทาน โลก โภคะ หลง มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น เช่นเดียวกับปุถุชนคนสามัญทั่วไป แต่เบาบางกว่า

พระโศกามันจะแตกต่างกับปุถุชนคนสามัญอย่างไรนั้น ในเวทพุทธาวาเรยสูตร¹
พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า บุคคลชั้นพระโศกามันจะบริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ เหล่านี้

1. เว้นจากการฆ่าหรือทำลายชีวิต
2. เว้นจากการลักทรัพย์
3. เว้นจากการผิดประเวณี
4. เว้นจากการพูดเท็จ
5. เว้นจากการพูดคำหยาบ
6. เว้นจากการพูดส่อเสียด
7. เว้นจากการพูดเหลวไหล
8. เป็นบุคคลผู้รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา
9. เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
10. ชักชวนให้ผู้อื่นประกอบกรรมดี

ในพระสูตรเดียวกันนี้ ยังกล่าวไว้คอนทนายอีกว่า บุคคลผู้บรรลุเป็นพระโศกามัน
ย่อมเป็นผู้เจริญด้วยศีลธรรม 7 ประการ สัทธรรม 7 ประการ² ได้แก่

1. เป็นผู้ที่มีศรัทธา
2. เป็นผู้ที่มีหิริ
3. เป็นผู้ที่มีโอตคัพพะ
4. เป็นผู้ที่มีพหุสคร
5. เป็นผู้ที่มีความเพียร
6. เป็นผู้ที่มีสติ
7. เป็นผู้ที่มีปัญญา

¹ ส.ม. 19/1459 - 1468/403 - 406

² ม. อุปรี. 14/143/96

ตามพระศนะของฝ่ายเถรวาท พระโสคัมบันเป็น "ผู้ถึงกระแสพระนิพพาน" แน่วแน่ต่อการตรัสรู้ในกาลภายหลัง เป็นผู้ไม่ตกต่ำ แม้ว่าจะยังมีกิเลส แต่ก็ยังเป็นกิเลสชนิดที่ไม่ทำให้ท่านกระทำกรรมชั่ว อันเป็นเหตุให้ท่านตกนรก ในพระไตรปิฎกปรากฏหลายแห่งว่า พระโสคัมบันไม่จำเป็นต้องเป็นเพศบรรพชิต มีหลายท่านที่เป็นคฤหัสถ์ อยู่ครองเรือน มีสามีภรรยา มีบุตรธิดา เช่น นางวิสาขา พระเจ้าพิมพิสาร อนาถบิณฑิก เศรษฐี ฯลฯ เป็นต้น

เนื่องจากบุคคลในชั้นพระโสคัมบันมีอินทรีย์ และวิปัสสนาอ่อนแก่ไม่เท่ากัน ในพระไตรปิฎกจึงจำแนกพระโสคัมบันออกเป็น 3 ประเภท¹ คือ

1. เอกพีธี คือ พระโสคัมบันผู้มีอินทรีย์แก่กล้า จะเวียนว่ายตายเกิดในสุคติภพอีกเพียง 1 ชาติ ก็บรรลुเป็นพระอรหันต์
2. โกลังโกละ คือ พระโสคัมบันผู้มีอินทรีย์ปานกลาง จะเวียนว่ายตายเกิดในสุคติภพอีก 2 - 3 ชาติ ก็บรรลुเป็นพระอรหันต์
3. สัตถักขัตตุงปรมะ คือ พระโสคัมบันผู้มีอินทรีย์อ่อน จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสุคติภพอย่างมาก 7 ชาติ ก็บรรลुเป็นพระอรหันต์

พระสกทาคามี เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงกว่าพระโสคัมบัน ละกิเลสได้เช่นเดียวกับพระโสคัมบัน แต่สามารถมันทาโลก โกรธ หลง ให้เบาบางลง พระสกทาคามีอาจเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์อยู่ครองเรือน เช่นเดียวกับพระโสคัมบัน

ในคัมภีร์อรรถกถา² จำแนกพระสกทาคามีออกเป็น 5 ประเภท

1. ผู้บรรลुเป็นพระสกทาคามีในมนุษย์โลกนี้แล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้เอง

¹ อ. ติก. 20/527/263 - 264

² คุใน พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 49, ขุนสรวพกิจโกศล คู่มือการศึกษาถัมมิกฐานสังคหวิภาคพระอภิธรรมมคดสังคหะ ปริจเฉทที่ 9 (พระนคร : ประพาสคณการพิมพ์, 2509), หน้า 204-5.

2. บุรพบุรุษเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลกนี้แล้ว จะปรินิพพานในเทวโลก
3. บุรพบุรุษเป็นพระสกทาคามีในเทวโลกแล้ว ปรินิพพานในเทวโลก
4. บุรพบุรุษเป็นพระสกทาคามีในเทวโลกแล้ว เกิดในมนุษยโลก แล้วจึงปรินิพพาน
5. บุรพบุรุษเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลกแล้ว ไม่เกิดในเทวโลกอยู่จนหมดอายุขัย แล้วลงมาเกิดในมนุษยโลก แล้วปรินิพพาน

พระอนาคามี เป็นพระอริยมุคคัลที่สามารถละสลักกายทิฏฐิละวิจิกิจจา ละสัลลัพพ-
 ปรามาส ละกามราคะ ละปฏิฆะความพหยาบาทได้ คั้งนั้น ท่านจึงเป็นผู้ไม่มีความกำหนัดในกาม
 จึงไม่มีสำมึกรรยา ไม่มีความกระทบกระทั่งในใจ ไม่มีความหงุดหงิดขัดเคืองใจ ในคัมภีร์-
 วิสุทธิมัคคโคได้แสดงไว้ว่า ก็โดยที่พระอนาคามีละไม่โคคือ สังโยชนเบื้องสูง (อุทธัมภาคิย-
 สังโยชน 5 คูรายละเอียดยในบทที่ 3) แสดงว่าพระอนาคามียังมีความพอใจและยินดีอยู่ใน
 รูปฌาน หรือรูปราคะอันเป็นรูปธรรมอันประณีต ยังติดอยู่ในรูปฌาน ยังมีมานะ คือความ
 สำคัญตน ถือตัวถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ยังมีอุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน ยังมีอวิชชา คือ
 ความไม่รูจริงหลงเหลืออยู่ มีนักธรรมบางท่านแสดงว่า ความฟุ้งซ่านของพระอนาคามีน่าจะ
 แยกต่างจากปุถุชนและพระอริยะชั้นต่ำ ความฟุ้งซ่านของท่านเป็นไปในทางก้าวหน้า เพราะ
 ท่านยังไม่เสร็จกิจที่จะทำให้กิเลสหมดสิ้นไป

ในคัมภีร์โคได้แสดงไว้ว่า พระอนาคามีเมื่อตายจากมนุษยโลกไปแล้ว จะไม่กลับมา
 ปฏิสนธิในมนุษยโลกอีก จะไปเกิดในภพใหม่ที่เรียกว่า สุตทวาราสภพ พระอนาคามีแม่จะละ
 กิเลสโคเหมือนกันหมด แต่ยังมีอินทรีย์ มีศรัทธา เป็นต้น อ่อนแอกว่ากัน ท่านจำแนก
 พระอนาคามีออกเป็น 5 จำพวก¹ คือ

1. อัคราปรินิพทาปี คือ พระอนาคามีผู้เกิดในสุตทวาราสภพแล้ว มีอายุขัยไม่
 ถึงถึงของอายุกาลในภพนั้นแล้ว ก็จะปรินิพพาน

2. อุปหัจจปรินิพพานะยี คือ พระอนาคามี ผู้เกิดในสุทธาวาสภพแล้ว มีอายุขัยจนจะสิ้นอายุกาลในภพนั้นแล้ว ก็จะมีปรินิพพาน
3. อสังขารปรินิพพานะยี คือ พระอนาคามี ผู้ที่ปรินิพพาน โดยไม่ต้องใช้ ความเพียรอย่างแรงกล้า
4. สสังขารปรินิพพานะยี คือ พระอนาคามี ผู้ที่ปรินิพพาน โดยการไร้ความเพียร อย่างแรงกล้า
5. อุตขังโสโต อภินิฏฐคามินี คือ พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพ แล้วเลื่อน ขึ้นไปเกิดที่ภพใหม่อีกภพหนึ่ง เรียกว่า อภินิฏฐภพ แล้วจึงปรินิพพาน

พระอรหันต์ เป็นพระอริยมบุคคลชั้นสูงสุดที่สิ้นอาสวกิเลสทั้งหมด บางทีก็เรียก พระอรหันต์ว่า พระอเสขบุคคล หมายความว่า เป็นผู้ที่ไม่ต้องศึกษาปฏิบัติธรรมอีกต่อไป เป็นผู้ที่มีศีล สมาธิ ปัญญาอย่างสมบูรณ์แล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงไว้ว่า พระอรหันต์จะ กิเลสที่พระโสดกัมมัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีละได้ทั้งหมด นอกจากนี้ยังละ สังโยชนเบื้องสูง (อุทธัมภากิยสังโยชน 5) ได้ ดังนั้นพระอรหันต์จึง เป็นผู้ปลดวาง หมดความยึดมั่นถือมั่น หมดความยึดมั่น หมดอาลัยใคร่อย่างแท้จริง

ลักษณะทางร่างกายและจิตใจของพระอรหันต์ สภาพทางร่างกายของพระอรหันต์ ยังคงเป็นปกติ เช่นเดียวกับคนธรรมดาสามัญ ในคัมภีร์อรรถกถาปัญหาพระยามิลินทร์ แสดง ศติธรรมคาของร่างกายที่พระอรหันต์ก็มีไว้ดังนี้

หนาว วัณ ฐิว กระทบ ญาย อูจจาละ ญาย สุตตาระ หาวนอน แก เจ็บ ตาย...
จากการเหล่านี้ท่านจึงกับไม่ใหม่ ไม่ให้เป็นไม่ได้ เพราะว่าเป็นอาการประจำของ
ร่างกาย เมื่อร่างกายยังมีอยู่ อาการเหล่านี้ก็ยังต้องมีอยู่ควย ถึงกราวแล้ว เป็นอัน
ไม่อยู่ในขอรนามของกฎเกณฑ์อะไรทั้งหมด¹

¹ ยัม ปันพทางกูร, ปัญหาพระยามิลินทร์, หน้า 205.

ชีวิตของพระอริยบุคคล หรือพระอรหันต์แตกต่างจากปุถุชนอย่างไรบ้างนั้น
มีพุทธพจน์บางแห่งทรงแสดงไว้ชัดเจนดังนี้

กุฎกริภิกขุทั้งหลาย ปุถุชนผู้นิโคสคัมแล้ว ย่อมเสวยสุขเวทนาบาง พุถุชนเวทนาบาง
อทุกขมสุขเวทนาบาง อริยสาวกผู้นิโคสคัมแล้ว ก็ย่อมเสวยสุขเวทนาบาง ทุกขเวทนาบาง
อทุกขมเวทนาบาง กุฎกริภิกขุทั้งหลาย ในชน 2 จำพวกนี้ อะไรเป็นความทุกข์ เป็น
ความแปลกเป็นเครื่องทำให้ต่างกับระหว่างอริยสาวกผู้นิโคสคัมกับปุถุชน ผู้นิโคสคัม

กุฎกริภิกขุทั้งหลาย ปุถุชนผู้นิโคสคัม อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้วย่อมเสวยโสท รำไร
รำพัน ทบอก คร่ำครวญ ยอมถึงความมมงาย เขาขอมเสวยเวทนา 2 อย่าง คือ
เวทนาทางกายและเวทนาทางใจ

กุฎกริภิกขุทั้งหลาย ฝ่ายอริยสาวกผู้นิโคสคัม อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่
เสวยโสท รำไร รำพัน ไม่ทบอกร่ำครวญ ไม่ถึงความมมงาย เขาขอมเสวย
เวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ไคเสวยเวทนาทางใจ ฯ

อริยสาวกนั้นเป็นผู้มีปัญญา ทั้งเป็นพุทธศรัยยอมไม่เสวยทั้งสุขเวทนา ทั้งทุกขเวทนา
นี้แล เป็นความแปลกที่ระหว่างนรชนบุคคลกับปุถุชน ธรรมชาติที่นุปรารถนา และไม่
ฝ้าย่จิตใจของอริยสาวกนั้น ผู้มีธรรมอันรุนแรงแล้ว เป็นพุทธศรัยเห็นแจ้งโลกนี้และโลกหน้า
ทานยอมไม่ถึงความชักเคือง เพราะอนิฏฐารมณ์ อนึ่ง เวทนาเป็นอันตั้งอยู่ไม่ไค เพราะ
อริยสาวกนั้น ไม่ยินดีและไม่ยินร้าย อริยสาวกนั้นรู้ทางดำเนินอันปราศจากขุติ และหา
ความโสทมิไคยอมเป็นตูลิ่งฝั่งแห่งภพ ภูโดยชอบ¹

ในอรรถกถาปัญหาคะยามินิทร ได้แสดง เหตุผลที่พระอรหันต์ไคมีความทุกข์ใจไว้ดังนี้
...เพราะอาการเกิดขึ้นไหวทุก ๆ ส่วนของร่างกาย ย่อมอยู่ในความรับผิดชอบแห่งใจ
ของท่านทั้งนั้น ท่านจึงบังคับให้อยู่ในอาการปรกติ เรียบร้อยไคเสมอ... (ส่วนปุถุชนนั้น
มีความทุกข์ใจเพราะว่า)... ปุถุชนเปลือยใจไปรับรู้สึกท้ออาการอันแปรปรองของร่างกายนั้น ๆ
เมื่อเป็นเช่นนั้น อาการหนาวหรือร้อนเป็นต้นก็ตาม มีบหัวใจมากจนสุดแต่ความรู้สึก
และนอกจากอาการประจำร่างกายเหล่านั้นมีบัคแล้ว ยังมีอารมณ์ต่าง ๆ กระพบหัวใจ
ให้ขอบซ้ำอีก... ปุถุชนมีไคผิดหัวใจ คุมใจไว้อยู่ มีไคที่จรรณา หรือมีจรรณาไม่เห็น
แจ้งวู คคิธรรมมีอยู่อย่างไร เพราะเหตุเหล่านี้แลปุถุชนจึงมีความทุกข์ใจควยอีก
ส่วนหนึ่ง...²

¹ ส.สท. 18/369-373/240-242

² ยืม ปัดขยายการ, ปัญหาคะยามินิทร, หน้า 204 - 205.

ตามพรรณนาของฝ่ายเถรวาทถือว่า พระอรหันต์เป็นเพศที่บริสุทธิ์หมดจด ฤๅหัด
ที่บรรลุเป็นพระอรหันต์จะต้องออกบวชทันที ในอรรถกถาปัญหาพระยามิลินทรแสดงไว้ว่า
"ขรรยาวาสเมื่อใดเป็นพระอรหันต์ ย่อมมีคติเป็น 2 คือ บวชในวันนั้นอย่าง 1 ถ้าไม่เป็นเช่น
นั้น ก็บวชตามในวันนั้น อย่าง 1"¹

พระอรหันต์ทั้งปวงแม้จะมีคุณลักษณะเหมือนกัน คือ หมดสิ้นจากกิเลส แต่ก็มีอธิปไตย
และคุณสมบัติเฉพาะที่แตกต่างกัน ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโลกถาวรถึงพระอรหันต์ 6 จำพวก²
ต่อไปนี้

1. สัทธาวิมุตตะ คือ พระอรหันต์ที่มองเห็นสังขารมควยปัญญา แต่เป็นผู้มีสัทธา
แตกลา
2. ปัญญาวิมุตตะ คือ พระอรหันต์ที่มองเห็นสังขารมควยปัญญา ไคแก พระ
อรหันต์คุณเจริญวิปัสสนาถาวร ๆ
3. อุโกโถภาควิมุตตะ คือ พระอรหันต์ที่มองเห็นสังขารมควยกำลังปัญญาและ
กำลังสมาธิ
4. เติวชชะ คือ พระอรหันต์คุณโตวิชชา 3² ซึ่งไคแก
 - 4.1 ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ญาณที่ระลึกชาติแต่ปางก่อนได้
 - 4.2 จุตูปปาตญาณ คือ ญาณที่กำหนดครุจุติและอุบัตินแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็น
ไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย
 - 4.3 อาสวักขยญาณ คือ ญาณตรัสรู้เพื่อทำอาสวกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นไป
5. อภิญญา คือ พระอรหันต์คุณโตความรู้พิเศษ ที่เรียกว่า อภิญญา 6³
คือ ความรู้พิเศษยิ่งยวด ซึ่งไคแก

¹ เฉมเดียวกัน, หน้า 193.

² วิสุทธิมรรคแปล ภาค 2 ตอนจบ หน้า 301

³ ศ.ป.ว. 11/431/305-6

- 5.1 อิทธีวชิ คือ มีความรู้ทำให้แสดงคุณสมบัติต่าง ๆ ได้ เช่น พระเจ้าบัณฑุกเถระสามารถเนรมิตตัวเองให้เป็นพระหลายรูป เป็นคน
- 5.2 ทิพโสต คือ มีญาณที่ทำให้หูทิพย์ สามารถได้ยินเสียงที่พื้นวิสัยสามัญจะได้ยินได้
- 5.3 เจโตปริยญาณ คือ มีญาณที่สามารถดวงรูจิตผู้อื่นได้
- 5.4 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ มี ญาณระลึกชาติเก่าปางก่อนได้วาทาติกอน ๆ นั้นใดเกิดเป็นอะไรมาบ้าง
- 5.5 ทิพพจักขุ คือ มีญาณที่ทำให้ตาทิพย์ สามารถเห็นสิ่งที่อยู่ไกลมาก หรืออยู่ในที่กำบังต่าง ๆ ได้
- 5.6 อาสวักขยญาณ คือ มีญาณที่ทำให้อาสวกิเลสหมดสิ้นไป

6. ปฏิสัมภีที่มีปัตตะ คือ พระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมในปฏิสัมภีหาญาณ ปฏิสัมภีหาญาณ แปลว่า ญาณญาณแยกแยะ มี 4 ประการ¹ คือ

- 6.1 อัสดมฺปิฏฺฐมฺภีหา ญาณญาณแยกแยะในอรรถ คือ มีปริชาในคานความหมายในเนื้อความ เมื่อเห็นหัวข้อธรรมหรือความขอกก็สามารถแสดง ชี้แจงอธิบายขยายความออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวไปหาเหตุได้
- 6.2 สัมมปิฏฺฐมฺภีหา ญาณญาณแยกแยะในธรรม คือ มีปริชาในด้านหลัก เมื่อเห็นอรรถอธิบายที่พิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นหัวข้อเป็นกระพุกได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้
- 6.3 นิรุกติปิฏฺฐมฺภีหา ญาณญาณแยกแยะในนิรุกติ มีปริชาในความภาษาและคำพูด รู้จักการไต่สวน การไขข้อยกคำและภาษาต่าง ๆ สามารถชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจได้

6.4 ปรากฏการณ์ปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ คือ มีปรีชาในการใช้ไหวพริบ เป็นผู้มึปัญญาเฉียบแหลม ว่องไว คมคายในการโต้ตอบในการแก้ปัญหา ทำให้สำเร็จประโยชน์ไ้มากมาย

มีนักธรรมบางท่านแสดงว่า ปฏิสัมพันธ์เป็นองค์คุณของพระอรหันต์บางองค์ เฉพาะที่โคธะสมบุตฺตบารมีมาตั้งแต่ชาติก่อน บางองค์ก็มีครบทั้ง 4 ประการ บางองค์ก็มีเพียง 1 หรือ 2 เท่านั้น เท่าที่ปรากฏในหลักฐานพระไตรปิฎก พระอรหันต์จำนวนมากนั้นไม่มีปฏิสัมพันธ์ญาณ พระอรหันต์บางองค์ที่มีความสามารถในปฏิสัมพันธ์นั้น เช่น พระสารีบุตร พระอานนท์ พระบรมศาสดาทรงโปรดให้ทำหน้าที่แสดงธรรมแทนพระองค์ในบางครั้งบางคราว

เช่น

คราวนี้หันกลับมาพิจารณาฝ่ายเช่นบ้าง เช่นไม่ได้แบ่งไว้ชัดเจนว่ามีพระอรหันต์บุคคลระดับใดบ้าง แต่เนื่องจากเช่นถือว่า ชาโตรีมีสี่ชั้นต่าง ๆ กันจนถึงขั้นสมบุตฺตสูงสุด ผู้วิจัยเห็นว่า บุตรธิดาโตรีในระดับต่าง ๆ กันเปรียบเทียบกับผู้ปฏิบัติธรรมของฝ่ายเถรวาท ตั้งแต่ผู้ที่ไคว้มีศาสนาอื่นชั้นกลาง ๆ เช่น บุตรธิดาของนักบวชศาสนาอื่น บุตรธิดาของสังฆารุ เปกขาณาน ฯลฯ ตลอดจนพระอรหันต์ชั้นต่าง ๆ จนถึงพระอรหันต์ชั้นอาสพ

เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นไปของบุตรธิดาธรรมของเช่นนี้ เราพอที่จะทราบความเป็นไปของท่านไคว้บ้าง โดยอาศัยหลักเกณฑ์ที่เราได้จากการศึกษาคุณสมบัติต่าง ๆ ของชาโตรีที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 4 สำหรับผู้ที่บุตรธิดาโตรีชั้นสูงสุดนั้น จะเป็นผู้ที่บริบูรณ์ด้วยคุณลักษณะต่าง ๆ แบบเดียวกับพระอรหันต์ของฝ่ายเถรวาทหรือไม่นั้น เป็นเรื่องที่เราไม่อาจยืนยันได้เด็ดขาด ในนิยายเช่นนี้อาจจะมีผู้ที่ไคว้บรรดาศักดิ์เป็นพระอรหันต์มากมายแล้วก็ได้ หรืออาจไม่เคยมีใครบรรดาศักดิ์เป็นพระอรหันต์เลยสักองค์เลยนับตั้งแต่เกิดนิยายเช่นมาแล้วก็ได้เราไม่มีทางรู้ได้โดย ทั้งนี้เพราะชาโตรีและนิพพานต่างก็เป็นปัจจุตัตคือเป็นสภาวธรรมที่รู้ได้เฉพาะตนเท่านั้น และถ้าหากว่าในนิยายเช่นนี้มีพระอรหันต์

ผู้วิจัยเข้าใจว่า พระอรหันต์ที่มีในกาย เช่น ส่วนใหญ่ น่าจะเป็นพระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตตะ คือ พระอรหันต์ที่หลุดพ้นด้วยปัญญาอันเกิดจากการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ หรือไม่ก็อาจเป็นพระอรหันต์ประเภทสัทธาวิมุตตะ คือ พระอรหันต์ที่มากด้วยศรัทธาและปัญญา หรือเป็นพระอรหันต์ประเภทที่แตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ เนื่องจากในฝ่ายเซ็นไม่ยอมรับการเจริญสมถกรรมฐาน อีกประการหนึ่งเท่าที่ได้อศึกษาลึกซึ้งฐานอ้างอิงต่าง ๆ ของเซ็น ไม่ค่อยกล่าวถึงผู้ที่โคญาน อภิญญาหรืออิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แตกต่างกับฝ่ายเถรวาท เรามักได้ยิน ไคฟิงเกี่ยวกับอภิญญาหรืออิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ อยู่เสมอ

ไม่ว่าพระอรหันต์ประเภทใดย่อมมีคุณสมบัติที่สำคัญบางอย่างเดียวกัน คือ เป็นผู้หมดสิ้นจากอวิชชาโลภสังขารทั้งหลาย เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวิชา คือ ปัญญาที่เห็นแจ้งสิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงที่เป็นจริง ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาอย่างนี้ ย่อมมีคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ คือ เป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็นนอຍอย่างอิสระ ไม่ผูกพัน ไม่เกาะเกี่ยวกับสิ่งใดทั้งสิ้น วิถีชีวิตของท่านย่อมประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่มีการดิ้น ไม่มีข้อขัดข้อง เป็นนอຍอย่างไม่มีความทุกข์ ไม่เคียดครอน เช่นเดียวกัน

มีเรื่องราวของเซ็นเล่าว่า ครั้งหนึ่ง มีพระรูปหนึ่งไคซอรองให้เจ้าอาจารย์เซ็น อธิบายเรื่องเซ็น เจ้าจุกกลับถามตามท่านว่า

"เธอฉันภัตตาหารเข้าเสร็จแล้วหรือยัง"

"เสร็จแล้ว"

"งั้น เธอก็จงกลับไปล้างจาน"¹

เราจะเห็นว่าอาจารย์เจ้าจุกไม่ไคตอบคำถามของพระรูปนี้อย่างตรงไปตรงมาว่า เซ็นคืออะไร แต่ท่านกล่าวเลี้ยงให้พระรูปนั้นกลับไปล้างจานแทน การกล่าวเลี้ยงของท่าน

¹ คิช นิท ฮันท์, กุญแจเซ็น แปลจาก Zen Key โดยพจนานา จันทรสันติ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง, 2520), หน้า 96.

แสดงให้เราเห็นถึงการดำเนินชีวิตแบบเซ็นที่แท้ คำพูดที่ว่า "จงกลับใจไปดำรงงาน เป็นการบอกให้พระรูนับตฤคถาม หยุดพูด หยุดคิดเกี่ยวกับเซ็น แล้วหันกลับมาสนใจความเป็นเซ็น คือ การกำหนดครุโลกตามเป็นจริง โลกแห่งความเป็นจริงก็คือ "ปัจจุบันนี้" "เดี๋ยวนี้" "ขณะนี้" ผู้ใดเขาถึงปัจจุบันธรรมได้ ผู้นั้นเขาถึงเซ็น ผู้เขาถึงเซ็น คือผู้ที่บริสุทธิด้วยสติสัมปชัญญะ ยอมระลึกภูท้าวอยู่เสมอว่าขณะที่กำลังทำอะไรอยู่ กำลังเป็นอะไร เป็นรูหนาที่ในกิจที่ตนทำอยู่ รู้จักว่าอะไร เป็นกิจที่จะต้องปฏิบัติต่อไป ผู้ที่ดำรงอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงหรือระลึกภูท้าวอยู่เสมอแนบยอมจะเป็นผู้ไม่ประมาท ไม่ถึงความลุ่มหลง รู้จักว่าควรจะทำปฏิบัติตนอย่างไร จะทำกิจอะไรจึงจะเกิดประโยชน์อันใหญ่หลวง เช่น รูวากินข้าวเสร็จ กิจที่ควรจัดการต่อไปก็คล่อง ล้างจาน รูวาทนึ้กเห็นอย่สิ่งทีควรทำ ก็คือ นอนพักผ่อนเป็นคน หากมีว่ครุ่นคิด ฟุ้งซ่าน มีว่ทุมเจียงกันว่ว่เซ็นคืออะไร จานกัไม่ไค่อาจ ต้องมีควันไปล้างในวันรุ่งขึ้น ไม่ไค่นอนพักผ่อน ทำให้เสียสุขภาพ อาจลุ่มเจิมในภายหลัง โลกปัจจุบันก็จะผ่านไปอย่างไรความหมาย ไรประโยชน์

เรื่องราวของเซ็นอีกเรื่องหนึ่งเช่นในว่ว่า ครั้งหนึ่ง อาจารย์หยวนถามอาจารย์สูยไทว่า

"ท่านนำวินัยข้อใดมาใช้ในชีวิตประจำวันบ้าง"

สูยไทตอบว่า "เมื่อข้าพเจ้ารู้สึกหิว ข้าพเจ้าก็กิน เมื่อข้าพเจ้ารู้สึกเหน็ดเหนื่อย ก็นอนพักผ่อน"

อาจารย์หยวนแย้งว่า "นั่น คนทั่วไปเขาก็ทำกัน ซึ่งถ้าเป็นดังนั้นจริงก็อาจกล่าวได้ว่า คนเหล่านั้นไปปฏิบัติตามวินัยที่เพิ่มเติมเท่ากับท่านแล้วมิใช่หรือ"

"หาเป็นดังนั้นไม"

"ควายเทศุใด"

"เมื่อคนเหล่านั้นกำลังกินอาหาร เขามีไค่กินจริง ๆ หรอก ควางจิตของเขาเต็มไปควยความคิดฟุ้งซ่านปรุงแดง ดังนั้นข้าพเจ้าจึงไค่บอกว่ การกินการนอนของข้าพเจ้ากับ

ของคนเหล่านั้นไม่เหมือนกัน¹

บทสนทนาของอาจารย์หยวนกับอาจารย์ชู่ไท ช่วยให้เรามองเห็นข้อแตกต่างระหว่างวิถีชีวิตของผู้ที่เข้าถึงแก่นกับของปุถุชนได้ชัดเจน ความหลักของพุทธธรรม ปุถุชนยอมเป็นผู้ที่มีปรัภักติถูกรอบงำด้วยอวิชชา ตัณหา อูปาทาน และเครื่องเสราทมองต่าง ๆ จึงเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ความบีบคั้นนานาประการ เช่น ทำให้รู้สึกอึดอัด ว้าวุ่น วิตกกังวล เสราโทศ อดา ปุถุชนจึงมักขาดสติกำลังใจ ขาดสัมปชัญญะที่จะรู้ตัวว่ากำลังทำอะไรอยู่ ที่อาจารย์ชู่ไทกล่าวว่าการกินและการนอนของท่านต่างกับปุถุชน เพราะว่า การกิน และการนอนของท่านเป็น "การกินที่แท้" "การนอนที่แท้" คือ ท่านกินคลายสติสัมปชัญญะ ท่านนอนคลายสติสัมปชัญญะ ส่วนปุถุชนนั้น "กินไม่แท้" "นอนไม่แท้" เพราะขาดความสำรวมระวัง ขาดสติสัมปชัญญะ กำกับอิริยาบถที่กิน ที่นอน

ภาวะความเป็นไปของบุรพกรรมบางส่วนในบันทึกของเซ็น

1. อาจารย์เป็นเซียน (Pen-hsien พ.ศ. 1484-1551)

อาจารย์เป็นเซียนได้เข้าถึงภารกิจประจำวันในอารามของท่านว่า

เราลุกขึ้นแต่เช้า ล้างมือ ล้างหน้า ขว้างปากแปรงฟัน แล้วย้อมน้ำชา คั้นชา เสร็จเราก็ไปสวดมนต์ไหว้พระ ไหว้พระเสร็จเราก็กินกันไปหาเจ้าอาวาสและพระชั้นผู้ใหญ่ เพื่อแสดงความเคารพ เสร็จแล้วเราก็ไปยังโรงครัว หุงต้มอาหารสำหรับพี่น้องในวัด เสร็จก็กินแล้วเราก็กลับไปนอนพักในกุฏิ เสร็จแล้วก็ลุกขึ้นล้างหน้า ล้างมือ ขว้างปาก เสร็จแล้วก็นำน้ำจิบชาและไม่ทำภารงานต่าง ๆ เสร็จแล้วก็ชงชาดื่มถึงเวลาอาหาร เราก็กินไปในห้องอาหาร ซึ่งมีจานจัดวางอยู่ข้างเป็นระเบียบเรียบร้อย และเราก็กินประทานอาหารที่ขมมา หลังอาหารเราก็กินชาล้างกาย

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, Living by Zen อ้างใน สจนา จันทรสันติ มริชญาแห่งนิภาเขียน โปธิศักดิ์ธรรม (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโกมลคีมทอง 2521), หน้า 186 - 187.

อ้างเสร็จก็มาจับไม้ชา จิบน้ำชาเสร็จก็ไปทำงานต่อ พลังจากการงาน ก็พอดีถึงเวลาเย็น เราพากันไปรับใช้อาจารย์ในยามเย็นตามที่ต่าง ๆ เสร็จแล้วเราก็มักกันมาหาเจ้าอาวาสแสดงความเคารพ เสร็จจากนั้นก็ไปเยี่ยมคนของกลางคืน จึงเราจะต้องไปรับใช้ตามกฎีกุศลอีกช่วงหนึ่ง เสร็จแล้วเราก็มักไปกล่าวคำ "ภาตริสวัสดิ์" ความของของพระรูปอื่น ๆ เสร็จแล้วเราก็มักไปตามเจ้าอาวาสมาร่วมไหว้พระสุภาวคมนตรี ต่อหน้าพระพุทธรูป อามพระสูตร, เคนจงกรม สาขายพระสูตร หรืออุบายโดยนวมพระอมิตาภพุทธ นอกจากนี้แล้วในบางครั้งเรายังพากันเขาไปในหมู่บ้าน เขาไปในเมือง เขาไปในตลาด หรือไปเยี่ยมเขียนตามบ้านฆราวาส...¹

บันทึกของอาจารย์เป็นลายเส้นจะช่วยให้เรามองเห็นความเป็นไปของปฏิบัติเห็นว่า น่าจะมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ อย่างธรรมดาสามัญ เรียบ ๆ ง่าย ๆ วิถีชีวิตมีแต่การปฏิบัติธรรมอย่างเดียว แต่ยังมีภาระกิจต่าง ๆ มากมาย เมื่อมีภาระต่าง ๆ ที่จะต้องเกี่ยวข้องของจัดการ ก็คงจะจัดการไปตามหน้าที่ให้ดูวางเสร็จสิ้นไปโดยไม่มี ความทุกข์ ไม่มีความกังวลใจ ในบันทึกของอาจารย์เป็นลายเส้น เราจะเห็นกระบวนการชีวิตที่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ การเป็นอยู่ที่อิสระ ไม่เกาะเกี่ยว ไม่ผูกพัน อากาของชีวิตที่เคลื่อนไหวไปนั้นเต็มไปด้วยพลัง มีวิถีชีวิต สงบ เยือกเย็น

2. อาจารย์ฮากุอิน (Hakuin Ekaku ค.ศ. 1685-1768)

อาจารย์ฮากุอิน เป็นอาจารย์เซ็นที่ชาวบ้านยกย่องนับถือว่า เป็นผู้มีปฏิปทาอันบริสุทธ์ หมดจด

เรื่องราวมีปรากฏว่า ครั้งหนึ่ง หญิงสาวด้วยคนหนึ่ง ซึ่งครอบครัวของเธอขายอาหารอยู่ที่โกศ ๆ สำนักของอาจารย์ฮากุอิน เกิดตั้งกรรมฐาน บิคาบารดาของเธอเขาก็โกรธมาก บังคับให้หญิงสาวบอกว่าใครเป็นพ่อของเด็ก เมื่อถูกบีบบังคับหาเหตุผลเข้า เธอจึงบอกว่าอาจารย์ฮากุอินเป็นพ่อของเด็ก

¹ Daisetz Teitaro Suzuki, The Zen doctrine of No Mind
อ้างใน ธงนา จัทรสันติ, ปรัชญาแห่งนิคายเซ็น โทชิอัสตัวกรรม, หน้า 193-194.

บิคามารคาของหญิงสาวโกรธมาก จึงพากันไปหาอาจารย์ฮากุอิน คาวาทาน
อย่างรุนแรง แทนที่อาจารย์ฮากุอินจะแสดงอาการปรีดาอย่างไร ท่านกลับกล่าวด้วย
น้ำเสียงเรียบ ๆ ว่า "เขาวาอย่างนั้นหรือ"

เมื่อหญิงสาวได้ตลอดบุตรแล้ว บิคามารคาก็อุ้มทารกน้อยไปส่งให้ท่านอาจารย์
ฮากุอิน คุณคนในหมู่บ้านทางทิศตะวันตกหิวอาจารย์ฮากุอินอย่างรุนแรง แต่ท่านก็มีได้
เคี้ยวครอนใจแต่ประการใด กลับตั้งใจประคบประหงมเลี้ยงดูทารกน้อยอย่างดีที่สุด

อีกหนึ่งปีต่อมา หญิงสาวผู้เป็นมารดาของทารกก็ทนทุกข์ทรมานต่อไปไม่ไหว
จึงสารภาพกับบิคามารคาว่า พ่อที่แท้จริงของเด็ก คือหนุ่มที่ทำงานในร้านขายปลาในตลาด
เมื่อทราบความจริง บิคามารคาของหญิงสาวตกใจมาก จึงพากันไปหาอาจารย์ฮากุอิน
เพื่อขอขมาและขอรับทารกนั้นกลับคืน ท่านอาจารย์ฮากุอินก็นำเด็กทารกส่งให้โดยดี
พร้อมกับกล่าวว่า "เขาวาอย่างนั้นหรือ"¹

เรื่องราวของอาจารย์ฮากุอิน แสดงให้เราเห็นว่า สรรเสริญหรือนินทา
หาได้ทำให้จิตใจของผู้ที่ถึงกิแฉวหวั่นไหวแต่ประการใด

3. อาจารย์เท็นโน² (Tenno)

เท็นโนผู้ซึ่งได้งานการฝึกฝนเช่นมานาน และได้รับอนุญาตให้เป็น
อาจารย์ผู้สอนเช่นท่านหนึ่ง ครั้งหนึ่ง ท่านได้อาจารย์เขียนเขียนอาจารย์นั้นอื่น เสด็จวันนั้น
เป็นวันที่ฝนตก ท่านจึงต้องสวมรองเท้าไม้และกางร่มไปด้วย หลังจากที่ท่านอาจารย์
นั้นอื่น ได้รับรองท่านเป็นอันดีแล้ว จึงกล่าวกับท่านว่า "ผมคิดว่าท่านคงจะถอดรองเท้า
และวางร่มเอาไว้ที่ห้องทางเข้า อยากทราบว่า ท่านได้วางร่มไว้ทางด้านขวาหรือด้าน

¹Saladin Paul Reys, Zen flesh, Zen bones, (Tokyo : C.E. Tuttle, 1957), p.22.

²Ibid., p. 52-53.

ชายของรองเทาะ"

เทโนสามารถตอบคำถามของอาจารย์นั้นอินโคทันที จึงสำนึกขึ้นได้ว่าเขายัง
ไม่เคยบรรลุเป็นเซ็นทุกนาที ฉะนั้น จึงขอยุ่ฝึกเซ็นกับอาจารย์นั้นอิน อีกราว 6 ปี ท่านจึง
สำเร็จเป็นเซ็นทุกนาที

เรื่องราวของอาจารย์เทโน ชี้ให้เราเห็นว่าผู้ที่บรรลุธรรมอย่างสมบูรณ์ย่อม
เป็นผู้ที่ไม่หลงลืม จะต้องไม่สติกำกับใจอยู่เสมอ ทุกอิริยาบถ ความเป็นพระอรหันต์คือ
สมบูรณ์หรือความเป็นพระอรหันต์นั้น เป็นภาวะทางจิตที่บุคคลรู้อิควายตนเอง แม้กระนั้นใน
บางคราว ตนเองก็บังอาจเกิดความคิดสำคัญผิดคิดว่า ไคบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วดีนอสา
แล้ว ครั้นเวลาผ่านไปนานเข้า ๆ หรือต่อเมื่อได้รับการทดสอบควายอุบายต่าง ๆ ก็ไล่
ที่ถูกชนเอาไว้มากำเริบขึ้น จึงรู้ว่าตนเองยังมีความเป็นปุถุชนหลงเหลืออยู่

เรื่องการศึกษาทดสอบว่า บุคคลไคบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์หรือพระอรหันต์
นั้น เป็นเรื่องที่พิสูจน์ทดสอบได้ แต่ของอาศัยความสังเกต ความใกล้ชิด และอุบายต่าง ๆ
ตามหลักฐานต่าง ๆ เราจะอาจพบว่า อาจารย์เซ็นมักจะทดสอบศิษย์ของตนอยู่เสมอว่าไค
บรรลุคุณธรรมในขั้นที่สนใจหรือยัง หากผ่านการทดสอบจนเป็นที่พอใจก็จะได้รับมอบหมาย
ให้เป็นผู้ที่สืบต่อกรรมต่อไป วิธีทดสอบก็ไม่ยากนัก คือ นำเอาอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความกำหนัดยินดี โสภ โกรธ หลง ฯลฯ มาเป็นมาตรการวัดบุคคลผู้นั้น ถ้าหากยังติดอยู่ใน
ในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ยังมีความห่วงใยในสุข ทุกข์ สรรเสริญ นินทา ลาภ
ยศ เป็นต้น ก็ถือว่าไคยังไม่ไคคุณธรรมในขั้นที่สมบูรณ์

ตามเรื่องราวที่ปรากฏ ดูเหมือนว่าคณาจารย์เซ็นบางท่านแสดงออกถึงพฤติกรรม
บางอย่างที่ชวนให้เราไม่เชื่อว่า ท่านไคบรรลุมรรค ผล นิพพานแล้ว เช่น คณาจารย์บาง
ท่านถึงสอนศิษย์ด้วยอาการแปลก ๆ รุนแรง ดูราวกับว่าเป็นคนร้าย เจ้าอารมณ์ เป็นต้น
เรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ไม่น่าจะนำเอาบุคคลลักษณะ หรือพฤติกรรมภายนอก หรือวัตรปฏิบัติ
บางอย่างมาเป็นเครื่องตัดสินการบรรลุมรรคผล นิพพาน อนึ่ง คนทั่วไปโดยมากมักเชื่อว่า

ผู้บรรลุมรรคผล นิพพานจนสิ้นอาสวะแล้วนั้น จะต้องมีบุคคลิกภาพงดงาม น่าเลื่อมใส เป็นผู้มีความสามารถ มีความประเสริฐดี ไม่บกพร่อง ไม่ค้างทร้อยโดยประการทั้งปวง เรื่องนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความเชื่อดังกล่าวถูกเพียงบางส่วน ถ้าเราได้ศึกษาชีวประวัติ ความเป็นมาของพระอรหันต์ในคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาท สิ่งที่เรพบก็คือ ไม่เคยปรากฏเลยว่ามีพระอรหันต์ที่ใดแสดงความไม่สุภาพ เกรี้ยวกราด อู้อาย เจ้าอารมณ์ โดยทั่วไปพบว่า ส่วนใหญ่จะมีบุคคลิกที่สุภาพ สงบสโรดม น่าเลื่อมใส มีกล่าวถึงพระอรหันต์บางท่านว่ามีบุคคลิกภาพบางอย่างที่ไม่งดงาม เช่น กล่าวถึงพระสารีบุตรอัครสาวกของพระพุทธเจ้าว่า มีปกติเดินก้าวยาวและเดินเร็วอยู่เสมอ จนมีผู้ไม่เชื่อว่าท่านเป็นพระอรหันต์ พระอรหันต์บางท่านก็เคยมีขอบพร่องจนถูกพระพุทธเจ้าติเตียนอย่างรุนแรง เช่น ครั้งหนึ่งพระปิณโฑลภารทวาชะ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ ติเตียนถึงอหิชาปฏิหารยเหาะไฟประชาชนผู้ ท่านจึงถูกพระพุทธองค์ติเตียนว่ากระทำในสิ่งที่ไม่สมควรอย่างยิ่ง ตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติเป็นวินัยห้ามภิกษุแสดงอหิชาปฏิหารย ข้อความที่พระพุทธองค์ทรงติเตียนพระปิณโฑลภารทวาชะมีในพระไตรปิฎกดังนี้

...การทวาระ การกระทำของเธอนั้น ไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควร ไม่ใช่กิจของสมณะ ไซ้ไม่โต ไม่ควรทำ โฉนเธอจึงไต่แสดงอหิชาปฏิหารย ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่งยวดของมนุษย์ แก้วกคฤหัสถ์ เพราะเหตุแห่งบาตรไม้ ซึ่งเป็นอุจจารกสพเสวนาตามความแสดงของลัมเบหะระ เหตุแห่งหรัญซึ่งเป็นอุจจารกสพเสวน์ใด เธอก็ฉนเห็นเหมือนกัน... อหิชาปฏิหารยทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงแสดงอหิชาปฏิหารยซึ่งเป็นธรรมอันยิ่งยวดของมนุษย์ แก้วกคฤหัสถ์ รูปใดแสดงต้องอาบัติทุกกฏ¹

นอกจากนี้ในอรรถถาปัญหาคะชาวมิลินทร ก็รับรองความเป็นเห็นว่า พระอรหันต์มิได้ล่วงรู้ทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระอัครัญญา หมายความว่าเมื่อมีสิ่งส่งไซ้-แสนกล² พระอรหันต์หลงใหลในที่บางแห่ง "หลงในวิชาที่ตนยังไม่ได้เรียน ในที่ที่ตนยัง

¹วินย. จุลวรรค 7/31-33/12-13

²ปัม ปันพทางกูร, ปัญญาพระชาวมิลินทร, หน้า 213.

ไม่เคยไป และในภาษาที่ตนยังไม่เคยฟัง¹ เป็นคน เรื่องราวต่าง ๆ รวมทั้งหลักฐาน
ที่ยกมา พิสูจน์ให้เห็นว่า พระอรหันต์ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้มีพฤติกรรมดีพร้อมไปทุกอย่างตาม
ความเชื่อของคนส่วนใหญ่.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ยิ้ม ปัทมขางกูร, ปัญหาพระยามิลินทร์, หน้า 29.

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยทั้ง 6 บทที่ผ่านมาแล้ว เราจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายคือ เถรวาทและเซ็นนี้ มีสิ่งที่คล้ายกันและแตกต่างกันในแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายสูงสุด ทั้งเถรวาทและเซ็นนี้มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ชีวิตเป็นทุกข์ การจะแก้ปัญหาชีวิตให้พ้นจากทุกข์เป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ดังนั้น ทั้งสองฝ่ายจึงมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือ แสวงหาแนวทางที่จะทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงแล้วบรรลุถึงความสงบสุขอันใหญ่หลวง สิ่งที่แตกต่างกัน ดูเหมือนว่า เซ็นจะเน้นความหลุดพ้นในชีวิตนี้ เป็นความหลุดพ้นชนิดที่แรงกว่าฝ่ายเถรวาท

เกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นนั้น เซ็นก็มีหลักปฏิบัติแห่งกิลด์สมาธิปัญญา หรือระบบมีสติปฏิบัติทาทอย่างเดียวกับเถรวาท แต่เซ็นนิยมการปฏิบัติแบบฉบับที่หนักกว่าที่จะเป็นไปโดยลำดับ สิ่งที่ดีเขียนกันไม่บางจะไคแก่ วิธีการ เช่น ฝ่ายเถรวาทมีวิธีการพิจารณาร่างกายว่าเป็นของนาเกลียด ซึ่งฝ่ายเซ็นไม่มี ส่วนเซ็นมีวิธีการขบโกถอาน ซึ่งฝ่ายเถรวาทไม่มี ความผิดเพี้ยนเหล่านี้ ถดราวไคว่าเป็นรายละเอียดปลีกย่อยที่ไม่ขัดแย้งกับหลักการใหญ่ เพราะไม่ว่าจะเป็นวิธีการของฝ่ายเถรวาทหรือของฝ่ายเซ็น วิธีการเหล่านั้นล้วนมุ่งหมายให้บุคคลไคครควญถึงสภาวะธรรมอย่างเดียวกัน ทุกวิธีการเป็นการไคถอนคัตตา เป็นไปเพื่อคถายกำหนด เป็นไปเพื่อความสะดวกว่าง ไม่มีคมันถีมมัน ผลไคบั้นปลายก็คถอการตรัสรู้ คถอการเห็นแจ้งสัจจธรรม คถอความหลุดพ้นจากทุกข์เช่นเดียวกัน

เกี่ยวกับการตรัสรู้ก็มีขั้นตอนแตกต่างกันไป ชาโครีในระดับต่างเทียบไคกับการบรรลุธรรมผลชั้นต่างๆ อันไคแก่ โสคาบั้น สกทาคามี อนาคามี และอรหัตต์

ผู้ที่บรรลุถึงความหลุดพ้นในชั้นสมบุรณ์สูงสุดทั้งของเดรวาทและเซ็น ย่อมเป็นผู้ที่มีจิตใจ
เยือกเย็น มั่นคงและสงบเป็นนิจสิน จิตใจจะเป็นอิสระจากเครื่องร้อยรัดต่างๆทั้งปวง
เป็นผู้ที่มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริงอย่างเดียวกัน และยอมประสพแต่
ความสุขสูงสุดเป็นนิรันดร เช่นเดียวกัน

จากการศึกษาเชิงเปรียบเทียบในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เอง ช่วยให้เรามองเห็น
เห็นสายใยแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเดรวาทและเซ็น แม้ว่า เดรวาทและเซ็นจะเป็น
พระพุทธรศาสนาคนละนิกายที่ดูเหมือนว่า จะมีปรัชญาและคำสอนที่แตกต่างและห่างไกล
กันมาก แต่จากการวิจัยเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับทรรศนะความหลุดพ้นของเดรวาทและ
เซ็นนั้น เราอาจสรุปได้ว่า ทั้งเดรวาทและเซ็นต่างก็มีเจตนารมณ์และหลักการใหญ่ๆ
สอดคล้องกันอยู่มาก

ขอเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า หลักคำสอนในพระพุทธรศาสนาิกายเซ็นนั้น
มีอะไรคล้ายคลึงกับหลักคำสอนในลัทธิเต๋าอยู่หลายประการ ทั้งในแง่อันติมะตัสจะ,
ทฤษฎีความรู, จริยศาสตร์ และตรรกวิทยา ดังนั้น ผู้ใดที่สนใจอาจจะทำการวิจัยได้
ในโอกาสต่อไป.

สถาบันวิทยบริการ
ลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรอุลา กุศลาลัยและเรืองอุไร กุศลาลัย. วาทะคันธี. กรุงเทพมหานคร: มูนินิโกมลคีมทอง, 2520.

คึกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. เซ็นและนิกายวัชรยาน. พระนคร: ก้าวหน้า, 2514.

"เซ็น," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 11(2515-2516) 6754-6766.

คัน, มอเชียง. "นิกายเซ็น," แปลโดยเสถียร โพธิ์นันท. รวมบทความทางศาสนา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

ประวิทย์ รัตน์เรืองศรี, ผู้แปล. สูตรแห่งรัตนมณีแห่งโลกตระปิจญา. พระนคร: ธรรมบูชา, 2515.

พจนาน จันทรสันติ. ปรัชญาแห่งนิกายเซ็น. กรุงเทพมหานคร: มูนินิโกมลคีมทอง, 2521.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พระนคร: กรมการศาสนา, 2514.

พุทธศาสนิกชนและประวิทย์ รัตน์เรืองศรี. "สูตรของเว่ยหลาง," รวมบทความทางศาสนา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

ฮิม บัดตยางกูร. ปัทมาพระยามิลินทร. พระนคร: องค์การค้ำของคฤสภ, 2506.

รชชวรมณี, พระ. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.

เรพส์, ปอด. ปัทมาในพุทธศาสนานิกายเซ็น, แปลโดยชุนประจักษ์, นามแฝง. พระนคร:

โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514.

ธรรมบูชา, 2515.

วชิราภรณ์วงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. ธรรมานุกรม. พระนคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2515.

วิสุทธิมรรคแปล. พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2514.

อานันทะ, พระสิทธ. เถรวาทกับเซ็น แปลจาก Theravada and Zen โดย
ชุนิต อัญโทธิ. พิมพ์ครั้งที่ 3. ธนบุรี: โรงพิมพ์ระยูรวงศ์, 2519.

อวงโป. "จิตหนึ่งและความว่าง," แปลโดยพุทธทาสภิกขุ. รวมบทความทางศาสนา.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

ฮันท์, คีซ นัท. กุญแจเซ็น แปลจาก Zen key โดยหงนา จันทรสันติ. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2520.

ภาษาอังกฤษ

Burns, Douglas M. Nirvana: Nihism and Satori. Ceylon: Buddhist
Publication Society, 1968.

Dumoulin, Heinrich. A history of Zen Buddhism, tr. from Germany
by Paul Peachery. London: Faber & Faber, 1963.

Humphreys, Christmas. Zen Buddhism. London: Unwin Books, 1969.

Kapleau, Phillip. The three pillars of Zen. Tokyo: John Weatherhill,
1965.

McCasland, S. Vernon, Cairns, Grace E., and Yu, David C. Religions
of the World. New York,: Random House, 1969.

Reps, Saladin Paul. Zen Flesh, Zen Bones. Tokyo: C.E. Tuttle,
1957.

Smart, Ninian. "Zen". The encyclopedia of philosophy. New York: Macmillan, 1967. 336-367.

Suzuki, Daisetz Teitaro. Introduction to Zen Buddhism. London: Rider, 1949.

_____. The Lankavatara Sutra, a Mahayana Text translated for the first time from the original Sanskrit. London: Routledge & Kegan Paul, 1973.

_____. What is Zen ? New York : Harper & Row, 1972.

_____. Zen Buddhism. New York : Doubleday Anchor Book, 1956.

_____. "Zen Buddhism". Masterpieces of world philosophy in summary form. New York : Harper & Row, 1961. 1115-1120.

_____. The Zen doctrine of No Mind. London : Rider, 1969.

Suzuki, Daisetz Teitaro, Fromm, Erich and Martino, Richard De. Zen Buddhism & Psychoanalysis. New York : Harper Colophon Books, 1960.

Takakusu, Janjiro. The essentials of Buddhist philosophy. 2d ed. New Delhi : Oriental Reprint, 1975.

Wood, Ernest. Zen dictionary. Harmondsworth, Middlesex, England : Penguin Books, 1957.

ประวัติการศึกษา

ชื่อ
วุฒิ

นางสาวศรีนวล ศรีจินดาภรณ์

สำเร็จการศึกษาได้ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยม) จากมหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ เมื่อปีการศึกษา 2515

ปัจจุบันรับราชการประจำอยู่ที่วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม จังหวัดพิษณุโลก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย